

driemaandelijks tijdschrift | jaargang 7 | nummer 3
juli - september 2014 | afgiftekantoor Leuven
Erkenning: P808155

faro

TIJDSCHRIFT
over cultureel
ERFGOED

Belgische wafels

Cultuurindustrie en –politiek in Korea

Mental mapping

Erfgoedwaarde van locaties in kaart brengen

Tournée muséale

Maatschappelijke waarde van musea

4

Een pionier zwaait af met vooruitziende terugblik

44

Van Grundtvig naar Erasmus+: Europese samenwerkingsmogelijkheden

Inhoud september 2014

- 4 Verantwoord omgaan met erfgoed als cultureel geheugen van de samenleving. Een retrospectieve vooruitblik op behoud & beheer ■ *Leon Smets et al.*
- 14 Tournée muséale. Nadenken over de maatschappelijke waarde van musea ■ *Olga Van Oost*
- 20 Erfgoed op de kaart zetten. Mental mapping als methode om erfgoedgemeenschappen te laten vertellen ■ *Jacqueline van Leeuwen*
- 30 Groot(s) en luid. Muzikaal erfgoed in de publieke ruimte ■ *Juan D. Montoya*
- 36 De mensen, de dingen en de cijfers. Het Cijferboek cultureel erfgoed 2012 ■ *Jeroen Walterus*
- 44 CULKAS (2013-2014). Een Grundtvigproject over intergenerationeel en intercultureel werken met erfgoed ■ *Anita Caals & Rob Belemans*

R100

BELEEF HONDERD JAAR RADIO

50

Het erfgoed van 100 jaar radio-
geschiedenis ontsloten

- 50 100 jaar ontroerend erfgoed? ■ Myriam Blicck & Paul De Wyngaert
- 53 Hot: 'authentieke' 'Belgische wafels' in het coole Korea. Cultuurindustrie en -politiek, verkoopbare identiteit en marketing in tijden van Hallyu ■ Marc Jacobs
- 66 Naar een duurzame digitale infrastructuur voor de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen ■ David Coppoolse, Maarten Savels & Rony Vissers
- 72 PINFO ■ Annemie Vanthienen & Bram Wiercx
- 74 Vooruitblik

■ COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed, 7 (2014) 3
ISSN 2030-3777

REDACTIERAAD

Leen Breyne, Roel Daenen, Bart De Nil, dr. Marc Jacobs, Leon Smets, dr. Alexander Vander Stichele, Hildegard Van Genechten, dr. Jacqueline van Leeuwen, dr. Olga Van Oost, dr. Gregory Vercauteren en dr. Jeroen Walterus.

redactie@faronet.be

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

EINDREDACTIE

Birgit Geudens & Annemie Vanthienen

VORMGEVING

Silke Theuwissen

HOOFDREDACTEUR

dr. Rob Belemans
rob.belemans@faronet.be

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

dr. Marc Jacobs, p.a. Priemstraat 51, BE-1000 Brussel

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

Druk

Drukkerij Artoos, Kampenhout

ABONNEMENTEN

Een abonnement kost in België 25 euro (30 euro in het buitenland). Meer informatie en aanmelding op www.faronet.be/abonnements. Prijs los nummer: 8 euro.

BLIND PEER REVIEW

De artikels in dit tijdschrift worden aan een procedure van blind peer review onderworpen.

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw

De redactie heeft ernaar gestreefd de wettelijke bepalingen in verband met de intellectuele eigendom van de beelden na te streven. Indien u meent dat voor een bepaald beeld het auteursrecht van de maker of zijn/haar erfgenamen werd geschonden, neem dan contact op met de redactie.

Lees *faro* ook online
en laat je inspireren
door de digitale
extra's:

www.faronet.be/tijdschrift

KLIJMAATNEUTRAAL GEDRUKT
certificaat nr. 015-03016-010-0300
www.aflos.be

RECYCLED
Papier gemaakt van
ge-recycled materiaal
FSC® C007370

 Vlaanderen
verbeding werkt

Verantwoord omgaan met erfgoed als cultureel geheugen van de samenleving

Een retrospectieve vooruitblik op behoud & beheer

De redactie van faro verzocht me in het perspectief van mijn nakend vaarwel aan de officiële beroepsloopbaan in de erfgoedsector – kortom: op de vooravond van mijn pensioenstelling – een bijdrage te leveren voor dit herfstnummer. De formule zou eruit bestaan dat vijf vragen worden toegestuurd aan een twaalfstal vertegenwoordigers van diverse velden uit het erfgoedlandschap, waarop we een kort antwoord verwachtten. Het stond me dan vrij om op sommige reacties of standpunten wat dieper door te vragen bij de respondenten. Gezien de aard van het werkdomein waarop ik me al die jaren beroepsmatig heb toegelegd, zouden de vragen vooral om aspecten van behoud en beheer gaan, maar ook wel om andere materies. Behoud en beheer staan immers nooit geïsoleerd in onze omgang met erfgoed.

TEKST Leon Smets et al.

Het sprak voor zich dat in de selectie een brede vertegenwoordiging uit de sector haar stem moest kunnen laten horen. Archieven, musea, erfgoedbibliotheken zowel als restauratoren, vormgevers en beleidsbetrokkenen. De vijf vragen met de beknopte antwoorden van twaalf respondenten staan hiernaast afgedrukt. Ik wil hen van harte danken voor hun oprechte getuigenissen. Ze hebben te maken met de verwachtingen t.o.v. het steunpunt FARO, het cultureel-erfgoedbeleid in Vlaanderen en de erfgoedsector zelf, en met raadgeving vanuit de eigen ervaring en praktijk.

Leon Smets: Em. consulent

We voeren bij deze een nieuwe eretitel in. Vanaf 1 september 2014 mag Leon Smets zich 'Em. consulent' noemen. Het zou kunnen dat hij de afkorting eigenzinnig interpreteert en inkleurt. Het zou de 'e' van erfgoed en de 'm' van museum kunnen zijn: Erfgoed- & museumconsulent. Of de 'e' van ere: Eremuseumconsulent.

De 'em.' van eminentie zou het ook kunnen zijn. De voorbije jaren werd steeds meer gesproken over *éminence grise* als men naar Leon verwees. Dat begrip ontstond in de tijd van kardinaal de Richelieu, *l'éminence rouge*, om diens biechtvader en vertrouweling mee aan te duiden, de kapucijn François Leclerc du Tremblay (1577-1638). Het stond voor iemand met grote invloed die voor niet-ingewijden onzichtbaar is.

Tegenwoordig werkt de associatie van grijs vooral in de richting van haar en/of hersencellen. Een grijze eminentie is dan iemand die niet meer officieel actief of in dienst is, maar wiens mening gerespecteerd wordt vanwege de lange ervaring en deskundigheid, en die aldus toch nog (ongezien) invloed uitoefent.

In het nieuwe Vlaanderen wordt tegenwoordig bij officiële gelegenheden en plechtige proclamaties wel vaker voorbijgegaan aan Franse benamingen zoals *éminence* en direct naar de keizerlijke of republikeinse taal van de bakermat van de Romaanse talen gegrepen: het Latijn. Wij bedoelen met 'em.' *emeritus*. In Vlaanderen wordt dit begrip slechts voor een beperkt aantal prestigieuze en eerbiedwaardige beroepen gebruikt, zoals bisschop en vooral professor. 'Uit verdienste' en 'officieel uit dienst', maar nog steeds verdienstelijk 'ten dienste'.

Aangezien traditie en innovatie hand in hand gaan, wordt vanaf nu ook in de erfgoedsector voor zeer verdienstelijke consulenten die de kaap van de 65 jaar voorbij zijn het epitheton ornans *emeritus* ingevoerd. Het gaat om een combinatie van eruditie, ervaring, netwerken, verzekerd optreden bij het aanpakken van bewaring, preventie en problemen, maar ook over advisering en diplomatie; kortom om een 'erfgoedmakelaar' met staat van dienst.

Het invoeren van het begrip 'Em. consulent', samen met onze uitdrukkelijke hoop dat Leon Smets dat nog vele jaren constructief en eigenzinnig kan invullen en waarmaken, lijkt een uitstekende borgingsmaatregel om het materiële en immateriële erfgoed van twee decennia museumconsulentschap te borgen.

Marc Jacobs, directeur van FARO

Welke rol verwacht u van FARO als steunpunt inzake behoud & beheer van cultureel erfgoed?	Wat (m.b.t. behoud en beheer) is voor u het belangrijkste kantelmoment of de markantste mijlpaal in uw carrière tot hier toe geweest?	Wat is volgens u de belangrijkste uitdaging voor de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen?	Wat is uw belangrijkste hoop of verwachting voor de toekomst van de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen?	Welke op eigen ervaring gebaseerde tip in verband met behoud en beheer hebt u voor de collega's in de cultureel-erfgoedsector?	
<p>Een aanspreekpunt voor ondersteuning met betrekking tot <i>good practices</i>, een uitwisseling van ervaring alsook organisator van studiedagen en contactmomenten.</p>	<p>Naar eigen inzicht een overkoepelende dienst Behoud en Beheer uitbouwen voor Stad Antwerpen, met gemeenschappelijk depot en gecentraliseerd restauratie-atelier.</p>	<p>Zorgen dat de aandacht gericht blijft op het belang van behoud en beheer en dat hier de nodige middelen voor verbetering en goede werking worden voorzien.</p>	<p>Dat het beleid het belang van een goede werking voor het behoud en beheer van het cultureel erfgoed inziet, en dit op verschillende manieren ondersteunt.</p>	<p>Werken met gemotiveerde en geïnteresseerde mensen en hen verantwoordelijkheid durven geven; zichtbaar maken en naar buiten treden met wat je doet en realiseert.</p>	<p>dr. Elsje Janssen</p> <p>KMSK Antwerpen</p>
<p>Expertise en feedback inzake materies die wij als gespecialiseerd museum niet beheersen.</p>	<p>Eerste beleidsnota in verband met erkenning: hielp destijds enorm om een eigen visie te ontwikkelen.</p>	<p>Uiteraard behoud 'an sich' in tijden waarin financiële aspecten doorwegen, maar ook toekomstige generaties overtuigen van het belang van ons cultureel erfgoed.</p>	<p>De verdere uitbouw van de sector, gebaseerd op gedegen kennis en expertise.</p>	<p><i>Never give up!</i></p>	<p>Guido Creemers</p> <p>Gallo-Romeins Museum Tongeren</p>
<p>In een ideale wereld maakt FARO zichzelf overbodig door de daadwerkelijke realisatie van een goede netwerking en expertise-uitwisseling tussen de spelers in de sector.</p>	<p>De voorbereidingen van een integrale collectieverhuis van de Boekentoren eind 2014, waarbij zowat een halve eeuw achterstand inzake conservering op vijf jaar tijd werd ingehaald</p>	<p>Maken dat beleidsmakers de vaak minder zichtbare en spectaculaire noden inzake behoud en beheer letterlijk naar waarde weten te schatten.</p>	<p>Passie, zorg, openheid en durf.</p>	<p>Het lijkt contradictorisch, maar men moet én een opgestarte lijn tot het einde van de rit consequent aanhouden én nooit te beroerd zijn om een foute lijn los te laten.</p>	<p>Hendrik Defoort</p> <p>Universiteitsbibliotheek Gent</p>
<p>Naast advies en expertisedeling ook daadwerkelijke ondersteuning, bv. met een ploeg van ambulante medewerkers, een soort 'vliegende brigade' die de instellingen o.m. projectmatig kan bijstaan.</p>	<p>ICOM/Demhist conferentie 'Catching the Spirit' (Antwerpen 2011), een eyeopener.</p>	<p>Mee evolueren met een sterk en snel veranderende wereld waarvan diversiteit een hoofdkenmerk is, met als gevolg pertinente vragen bij de relevantie van erfgoed en de noodzaak om nieuwe betekenislagen te zoeken.</p>	<p>Een creatief discours waarin het immateriële een belangrijke rol speelt. Een traject rond <i>performing heritage</i> en wat dat kan betekenen binnen onze context.</p>	<p>Denk in kruisbestuivingen, <i>out-of-the-box</i>, multidisciplinair, leg verbanden met andere sectoren, vergeet de klasieke opdeling kunsten-erfgoed, plaats erfgoed niet onder een stolp of in een isoleercel.</p>	<p>Luc Vanackere</p> <p>Kasteel van Gaasbeek</p>

	Welke rol verwacht u van FARO als steunpunt inzake behoud & beheer van cultureel erfgoed?	Wat (m.b.t. behoud en beheer) is voor u het belangrijkste kantelmoment of de markantste mijlpaal in uw carrière tot hier toe geweest?	Wat is volgens u de belangrijkste uitdaging voor de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen?	Wat is uw belangrijkste hoop of verwachting voor de toekomst van de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen?	Welke op eigen ervaring gebaseerde tip in verband met behoud en beheer hebt u voor de collega's in de cultureel-erfgoedsector?
<p>Steven Kersse</p> <p>Musea Stad Brugge</p>	Een denktank, expertisecentrum: adviserend, informatief, begeleidend, vormend, ondersteunend.	Begeleiding van transcontinentale kunsttransporten zoals naar de Verenigde Staten van Amerika en naar de Democratische Republiek China.	Behoud, beheer, bewaren, tentoonstellen, preventieve conservatie en restauratie van ons cultureel erfgoed.	Voorzien van voldoende financiële draagkracht, juiste bewaaromstandigheden om in het behoud van ons erfgoed te voorzien.	Bezint eer ge begint, probeer de situatie goed in te schatten en juist te analyseren. Kies altijd voor het kunstwerk.
<p>Jolien Paeshuys</p> <p>Musea Stad Antwerpen</p>	Een ondersteunend punt zijn met een brede heuristische onderbouwing omtrent het thema erfgoed, zowel voor specialisten in het vakgebied als voor amateurs.	De verantwoordelijkheid krijgen over een collectie mechanische muziekinstrumenten die van gebruikscollectie in erfgoedcollectie veranderde.	Het inrichten van plaatsen die voldoen aan de omgevingsparameters die collecties vereisen voor langdurige bewaring, er komen steeds meer objecten met erfgoedwaarde en het gebruik van materialen wordt steeds complexer.	Mijn hoop of verwachting is dat er weer meer middelen worden voorzien om een wetenschappelijke benadering van erfgoed in zijn totaliteit te ondersteunen, waardoor ook de rest (ontsluiting, toerisme ...) automatisch kan vervolgen.	Blijf ervan overtuigd dat werken met erfgoed geschiedenis schrijven is, zowel voor het individu als voor de samenleving.
<p>Ann Vandeput</p> <p>Musea Stad Hasselt</p>	Houd de vinger aan de pols voor de recente internationale ontwikkelingen, evalueer en zorg voor doorstroming van <i>best practices</i> , prikkel en daag het veld uit.	Behoud: het traject en de inrichting van het centraal depot voor de stedelijke musea. Beheer: onbetwistbaar de introductie van het collectie-registratieprogramma AdLib als standaard.	Een duurzaam beleid realiseren waarbij de waardering voor het culturele erfgoed vertaald wordt in een volgehouden financiële ondersteuning van de sector op alle niveaus.	Dat een breed en divers publiek het culturele erfgoed als vanzelfsprekend waardeert omdat de bemiddelaars erin slagen om het dichtbij hen te brengen.	Ga als het kan voor een energiezuinig of passief depot. Houd het profiel van uw collectie scherp, afstoten blijft een moeilijk proces.
<p>Eddy Put</p> <p>Rijksarchief Vlaams-Brabant</p>	De vraag stellen is ze beantwoorden: een rol als steunpunt.	De dag waarop ik verantwoordelijk werd voor de bewaring van twaalf kilometer archief.	Aan de beleidsverantwoordelijken moet steeds opnieuw worden uitgelegd dat er al te veel stuurlied aan wal staan en dat er meer vakmensen nodig zijn op de werkvloer.	Ik hoop dat er niet te veel energie verloren gaat aan statusangst en territoriumdrift in discussies tussen erfgoedbeheerders van verschillende bestuursniveaus.	Voorkomen is beter dan genezen.

Welke rol verwacht u van FARO als steunpunt inzake behoud & beheer van cultureel erfgoed?	Wat (m.b.t. behoud en beheer) is voor u het belangrijkste kantelmoment of de markantste mijlpaal in uw carrière tot hier-toe geweest?	Wat is volgens u de belangrijkste uitdaging voor de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen?	Wat is uw belangrijkste hoop of verwachting voor de toekomst van de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen?	Welke op eigen ervaring gebaseerde tip in verband met behoud en beheer hebt u voor de collega's in de cultureel-erfgoedsector?	
<p>Kenniscentrum (ook op het vlak van internationale ontwikkelingen), spelverdeler, bruggebouwer (tussen sector, universiteiten, bedrijven ...).</p>	<p>De nieuwe klimaatrichtlijnen die ons stimuleren maar ook toelaten om de zorg voor erfgoed te differentiëren op maat van het cultureel erfgoed en de omgevende context.</p>	<p>Met gezond verstand en op maat van het cultureel erfgoed dit waarden, selecteren en (her)bestemmen.</p>	<p>Dat alle erfgoedspelers op een toekomstgerichte, gepassioneerde en efficiënte manier de krachten bundelen, duidelijke afspraken maken en samenwerken met het oog op een duurzame zorg voor en ontsluiting van het cultureel erfgoed.</p>	<p>Probeer te begrijpen hoe erfgoedobjecten (verschillend) reageren en wat ze nodig hebben om duurzaam bewaard te worden.</p>	<p>Anneke Lippens</p> <p>Provincie Oost-Vlaanderen</p>
<p>Mensen in de erfgoedsector zouden voldoende permanente vorming moeten krijgen. Ik merk keer op keer dat ze veel elementaire dingen niet onder de knie hebben.</p>	<p>Ergens eind jaren 1980 hadden we het geluk een expo te mogen maken over laatgotisch beeldsnijwerk uit de beide Limburgen. De manier waarop we het erfgoed toen hebben kunnen tonen was zeer uitdagend en bepalend voor onze verdere carrière.</p>	<p>Het erfgoed volledig digitaliseren en beschikbaar maken voor het publiek.</p>	<p>Graag voldoende budgetten voor alle partijen die in de erfgoedsector actief zijn.</p>	<p>Probeer erfgoed steeds op een frisse manier te presenteren. Het is vooral belangrijk om een jeugdig publiek te doen inzien dat erfgoed geen saaie materie is maar een levend iets.</p>	<p>Jo Klaps</p> <p>Studio Brussels Lof bvba</p>
<p>Expertise in begeleiding van diverse erfgoedactoren en op diverse echelons m.a.w. zowel op instellings- als op bestuursniveau.</p>	<p>Niet van toepassing.</p>	<p>Duurzaamheid in omgang met materiaal i.f.v. behoud en beheer van erfgoed met inbegrip van budgetbeheer en slimme partnerships, intra en extra muros.</p>	<p>Dat Vlaanderen de splitsing in de zorg voor erfgoed ondergeschikt maakt aan de zorg voor erfgoed.</p>	<p>Niet van toepassing.</p>	<p>Hilde Plas</p> <p>VVSG</p>
<p>Ondersteunen en informeren van de sector, de overheid sensibiliseren, een internationaal netwerk uitbouwen en samenwerkingsverbanden stimuleren.</p>	<p>Behoud en beheer is steeds timmeren aan de weg in kleine stapjes. Het hernieuwde depot in Mu.ZEE wordt hopelijk de kans om een grote stap te zetten in een professionelere conservering van de collectie.</p>	<p>Dat er naast de grote centralisatie- en samenwerkingsbewegingen aandacht blijft voor de noodzakelijke maar dikwijls onzichtbare taken per instelling.</p>	<p>Een grotere inzet op de basispeiler behoud & beheer in de instellingen zelf. Meer middelen op dit vlak leiden tot een beter behoud van ons patrimonium voor de toekomst.</p>	<p>Blijven roeien met de riemen die je hebt. Elke kleine stap is er eentje gewonnen!</p>	<p>Barbara De Jong</p> <p>Mu.Zee Oostende</p>

■ Forum voor figurentheater, Mechelen, 2006 © FARO

De rol van FARO

Van het steunpunt FARO wordt door iedereen verwacht dat het ... een steunpunt is. De manier waarop, de initiatieven en de output, daarover drukken de respondenten zich met verschillende klemtonen uit. Over een kenniscentrum zijn, adviesvertrekking, ervarings- en expertisedeling, *best practices* aanreiken en internationale ontwikkelingen oppikken en laten doorstromen is men gelijkluidend. Enkelen wijzen expliciet op de sensibiliserende én begeleidende rol t.o.v. de overheden, en op de brugfunctie tussen sector, universiteiten en bedrijfswereld. Wat informeren en vormen aangaat, blijkt men verschillende formules te appreciëren: studiedagen en contactmomenten organiseren, deskundige feedback bieden. De manier waarop mag best prikkelend en uitdagend zijn (Ann Vandeput) en met een brede heuristische onderbouwing (Jolien Paeshuys). Kortom: de vragende of leergierige moet uitgedaagd worden om zelf de regels, methodes en geschikte oplossingen te zoeken en te vinden. Met als virtueel streefdoel dat FARO zichzelf ooit overbodig zou kunnen maken, want uitgemond in een optimale netwerking en expertise-uitwisseling tussen de spelers in de sector (Hendrik Defoort). Al is de inmiddels in internationaal onderzoek erkende realiteit eerder dat netwerken alleen maar blijven werken als intermediaire makelaars de opdracht vervullen om de interactie tussen alle spelers te blijven faciliteren en aanjagen, want geen van hen ziet de zorg voor het netwerk zelf als een onderdeel van het eigen takenpakket.

Netwerking, expertisedeling en samenwerkingsverbanden stimuleren komen in vele antwoorden terug. Het is evident dat op de verschillende domeinen van erfgoedbeheer, -ontsluiting en onderzoek binnen de instellingen zelf de expertise aanwezig is of er zich bij voorrang ontwikkelt, en aldaar de kennis en kunde ten nutte kan worden gemaakt voor het erfgoedveld. Decretaal wordt trouwens een extra *muros* expertisedeling verwacht, althans van de landelijk erkende instellingen. Dit komt slechts een zeldzame keer van bin-

nenuit op gang. Iemand moet de rol opnemen van gangmaker, noem het bemiddelaar of makelaar voor kennis- en ervaringsuitwisseling, en voor het creëren van een werkbaar kader. Meestal gebeurt dit van buitenaf, bijvoorbeeld door de overkoepelende beroepsvereniging, door een collegagroep enz. Van bij de aanvang is FARO – en zijn voorgangers – zich bewust geweest van het belang van bemiddeling of makelaardij voor het construeren van ‘lerende’ netwerken. Behoud en beheer kan zich op dit gebied laten voorstaan op initiatieven die teruggaan tot de beginjaren van het Museumdecreet en museumconsulentschap, met de tweedaagse Vlaams-Nederlandse contact- en bezoekdagen rond thema’s als depotinrichting, presentatietechnieken enz. Vanaf 2005 heeft veiligheidszorg in het algemeen, en in het bijzonder het ontwikkelen en implementeren van preventie- en calamiteitenplannen in netwerkverband, sterk de aandacht gekregen bij beleidsinstanties en de instellingen zelf. Vandaag lopen dergelijke trajecten nog in diverse steden en provincies. Andere thema’s die momenteel in *peergroup* in contact- en leermomenten en plaatsbezoeken worden geëxploreerd zijn bijvoorbeeld depotwerking, nieuwe binnenklimaatnormen en duurzaamheid. Elsje Janssen onderstreept de impact van dergelijke formules, waar ze de problemen aansnijdt van de inzet inzake preventieve conservering, investeringen en kennisborging:

“Een probleem blijft de goede bewaring van verzamelingen, groot en klein, in erkende en niet-erkende musea, maar ook in heemkundige kringen en verenigingen. Het is essentieel dat in eerste instantie door middel van preventieve conservatie (en indien nodig door conservatie), het erfgoed in een goede conditie blijft. Nog steeds kampen heel wat erfgoedbewaarders met plaatsgebrek of met depotruimten die ontoereikend zijn voor een goede bewaring, waardoor de collectie uiteraard ook meer risico’s loopt. Daarenboven ontbreekt het door personeelsverloop dikwijls aan ervaring en kennis om op de werkvloer de juiste beslissingen en initiatieven te nemen. Leidinggevendend zijn zich niet altijd bewust van het belang van investeringen op

dit vlak. Sensibilisering op verschillende niveaus blijft daarom een aandachtspunt. Ik betwijfel echter dat dit door een opgelegd programma kan bekomen worden. Wat wellicht meer impact heeft is dat dit door 'peers' bij elkaar onder de aandacht wordt gebracht. Daarom zijn contactmomenten, studiedagen, plaatsbezoeken en dergelijke van groot belang."

Luc Vanackere suggereert voor FARO nog een stap verder: naast advies en expertisedeling ook (interim-)ondersteuning bieden met een ploeg van ambulante medewerkers. Zijn ervaring destijds bij de Stad Gent als museumdirecteur MSK bleek dermate positief, dat hij ons deze wenk niet wilde onthouden. Vraag is of een ploeg tijdelijke, multi-inzetbare mensen ook voor de behoud- en beheerbehartiging, die de werking binnen een erfgoedorganisatie continu doordeemt, bij onderbemande instellingen van grote dienst kan zijn.

"De Stad Gent heeft zo'n ploeg multi-inzetbare mensen die voor korte of iets langere periodes (maximum zes maanden, dacht ik) ter beschikking gesteld kunnen worden. Ik heb er zo twee gehad toen ik directeur van het MSK was en nadat de zakelijk leider ontslag had genomen. Dat was toen een enorme hulp, omdat vacatures in grote en logge huizen niet zo snel ingevuld kunnen worden."

Maar ook voor kleine, sowieso onderbemande musea zou een dergelijk systeem welkom zijn. Denkbare taken zijn: ondersteuning bij managementprocessen (financieel, HR, change management, sponsoring ...), projectbegeleiding (tentoonstelling, marketingplan, publiekswerkingsstrategie ...)

Of dit iets is waarin landelijk erkende erfgoedinstellingen een rol kunnen spelen, weet ik niet zeker. In dat geval zou het gaan om het tijdelijk ter beschikking stellen van een personeelslid, bijvoorbeeld. Ik zie dat niet zo snel gebeuren."

Het kantelmoment

Gepolst naar hét kantelmoment of de persoonlijke mijlpaal in hun carrière verwijzen de meeste respondenten naar het succesvol verwezenlijken van een grote uitdaging of omvangrijk traject, de gesmaakte vruchten na een duchtige periode van *learning by doing*. Die kan gaan van een eigen coherente visie uittekenen (Guido Creemers), over transcontinentaal koerierswerk (Steven Kersse) tot het uit de grond stampen van een overkoepelende stedelijke dienst, inclusief depots en ateliers (Elsje Janssen). Of met goed gevolg de schouders zetten onder meteen twaalf kilometer archief (Eddy Put). Jo Klaps refereert aan een beslissende professionele ervaring in zijn loopbaan indertijd als jonge tentoonstellingsbouwer. Hij verwijst naar de expositie 'Laat-gotische beeldhouwkunst uit Limburg en grensland', in de begijnhofkerk te Sint-Truiden (1 september - 11 november 1990), een onderzoeks- en tentoonstellingsproject waarvoor ik, samen met Leo De Ren, destijds verantwoordelijk was. In de ruimte van de middeleeuwse kerk moest een honderdtal kostbare gotische beelden, de meeste gepolychromeerd en sommige van grote afmetingen, uit internationale collecties (Louvre, V&A Londen, Berlijn, Frankfurt, Keulen, Rijsel, Liverpool ...) gepresenteerd worden. De beschikbare middelen waren peanuts, en een groep dynamische jonge ontwerpers nam de opdracht aan. De complexe onderneming moest binnen redelijk krappe tijd tot een goed einde gebracht worden. Het eindresultaat was uitdagend en verbluffend en haalde de gespecialiseerde designvakpers, tot in Japan. Essentieel in het proces waren de goede dialoog tussen museumstaf en externe vormgevers, en het wederzijds respect voor elkaars vakgebied. De eisen inzake bewaar- en presentatiecondities lagen hoog, en werden terdege in acht genomen. Anderzijds moet de kunstwetenschapper-tentoonstellingsmaker zich kunnen openstellen voor andere visies dan de zijne op hoe vorm kan worden gegeven aan overdracht en ontsluiting. Dit is een zaak van achtung, vertrouwen en samenspraak, ►

■ Conferentie EMAC, Helsinki, 2010.
© FARO

voor beiden een leerproces dat telkens opnieuw zal moeten aangegaan worden. Inventiviteit en creativiteit zijn sleutelwoorden die - vaak onuitgesproken - aan de orde (moeten) zijn in alle geledingen van het erfgoedbedrijf. Om op hun beurt inventiviteit en creativiteit te genereren. Of zoals Ann Vandeput het verwoordt:

“Creativiteit is een van de mooiste aspecten van werken in een museum. Behalve de collecties, die het resultaat zijn van een creatief proces, is er ook een waaier aan boeiende manieren om ermee om te gaan, om een museum te runnen, om er een publiek voor warm te maken.

Ik vind het belangrijk om voortdurend vernieuwing en creativiteit te stimuleren in de musea.

Creativiteit is iets van mensen. Het gaat over patronen doorbreken en kansen zien.

Het vraagt vaardigheden zoals het vermogen om buiten bestaande kaders te denken en nieuwe combinaties te maken van bestaande inzichten en middelen.

Het vraagt deskundigheid van het vakgebied, intrinsieke belangstelling en motivatie (daar blinkt de museale wereld in uit) en een veilige werkomgeving.

Net als veel andere organisaties lopen we een groot risico te worden gegijzeld door administratieve procedures, vast te houden aan wat bekend is en beheerst wordt, niet meteen kenmerken van een creatieve omgeving.

Inspirerend en noodzakelijk voor vernieuwing is kruisbestuiving met andere vakgebieden waar museummedewerkers niet vanzelfsprekend mee vertrouwd zijn. Een steunpunt kan hierin een grote rol spelen en FARO neemt praktijkontwikkeling en praktijkondersteuning op als actiepunten. Dit resulteert in initiatieven om de deskundigheid van de museummedewerkers aan te scherpen maar ook om hun uit te dagen met goede voorbeelden, onderzoeksresultaten, nieuwe ontwikkelingen in de sector...

Wat de formule ook is, tijd om te reflecteren, afstand te nemen van de eigen werking en deskundige begeleiding zijn belangrijke aspecten.

Ik vind dat FARO voor dit aspect slaagt als de medewerkers hun nieuwe inzichten enthousiast mee naar huis brengen, als ze refereren naar discussies in leesgroepen of sprekers op studiedagen of ze de werking kritisch benaderen.

Hun vingers moeten jeuken om met de nieuwe informatie in het museum aan de slag te gaan.”

Uitdagingen voor de cultureel-erfgoedsector

Volgehouden aandacht en inzet voor de behoud- en beheerstaken, die weliswaar minder zichtbaar zijn voor de buitenwereld, maar vaak complex en met spectaculaire noden. En daarmee samenhangend voldoende en volgehouden financiële ondersteuning. Dat zijn de uitdagingen waarover alle respondenten het eens zijn. Nu het er naar uitziet dat de cultureel-erfgoedsector, zoals zovele andere, de broekriem stevig zal moeten aanhalen, zijn duurzaamheid in de om-

gang met materiaal en budgetbeheer meer dan ooit richtsnoer en streefdoel (Hilde Plas). Daarnaast blijft de volledige digitalisering van het erfgoed en het beschikbaar maken voor het publiek alle aandacht verdienen (Jo Klaps), en wijst Anneke Lippens er op dat waarderen, selecteren en (her) bestemmen tot de grote uitdagingen voor de onmiddellijke toekomst behoren.

Elke erfgoedspeler is zich bewust van de complexiteit die de dagelijkse zorg voor de goede instandhouding van het erfgoed in zich draagt. Daaraan valt nooit te ontkomen. Integendeel: soms lijkt het allemaal nog ingewikkelder te worden, en de verwachtingen veeleisender. Meer aandacht voor veiligheid, stringentere bruikvoorwaarden, voorbeeldige depotwerking en -inrichting. En zeker nu de oude zekerheden omtrent de binnenklimaatnormen worden losgelaten, zal de vraag naar begeleiding en ondersteuning ongetwijfeld toenemen.

Binnen het Vlaamse erfgoedlandschap bestaat sinds ruim twee decennia tussen de diverse bestuurlijke niveaus een afspraken- en taakverdelingssysteem op het vlak van advies, begeleiding, vorming en bemiddeling, dat manifest zijn samenwerkingsvoordeel opleverde. Barbara De Jong wijst op het voordeel van schaalvergroting door projectmatige samenwerking:

“Op vlak van depotwerking, onderzoek en digitaliseren (Europeana, Erfgoedinzicht, Erfgoedplus, VKG, CAHF ...) lopen heel wat projecten. Dit bewijst dat de krachten bundelen en samen een bepaald resultaat nastreven erg nuttig is.”

Een (politiek) omen lijkt thans een zware schaduw te werpen op de toekomst van deze constructie. Anneke Lippens pleit:

“De nieuwe klimaatrichtlijnen stimuleren ons om de zorg voor erfgoed te differentiëren op maat van het cultureel erfgoed en de omgevende context én laten ons ook toe om dit zo te doen.

Het cultureel erfgoed en de cultureel-erfgoedsector zijn zeer divers en verscheiden, met uiteenlopende noden en mogelijkheden. Tot voor kort werden voor gelijk welke erfgoedspeler of erfgoedcollectie meestal dezelfde 'behoudsnormen' opgelegd. De nieuwe klimaatrichtlijnen maken duidelijk dat dit niet (steeds) hoeft en dat dit niet noodzakelijk tot de juiste keuzes en maatregelen leidt. Met onnodige investeringen (zoals energieverblindende klimaatinstallaties) en risico's als gevolg. Keerzijde van de medaille is wel dat het toepassen van deze richtlijnen het nodige inzicht vraagt van de erfgoedbeheerders in het begrijpen van de noden van hun objecten om ze vervolgens met aandacht voor duurzaamheid en via gepaste maatregelen zo goed mogelijk te kunnen bewaren. Ze moeten zich als het ware leren inleven in hun objecten, begrijpen hoe erfgoedobjecten verschillend reageren en wat ze minimaal nodig hebben om 'zich goed te blijven voelen' en duurzaam bewaard te worden.

Deze kennis en competenties zijn nu nog onvoldoende aanwezig bij de cultureel-erfgoedspelers, zowel bij de professionele als de vrijwillige erfgoedbeheerders. Gelukkig zijn er deskundige bemiddelaars (consulenten, steunpunt) en instrumenten [VerzekerDe Bewaring, Depotwijzer] voorhanden om hen daarbij te begeleiden en te ondersteunen.

■ Opening van de tentoonstelling 'Laat-gotische beeldsnijkunst in Limburg en grensland' (1 september tot 11 november 1990)
© Provincie Limburg

■ Bezoek van koningin Fabiola aan de tentoonstelling 'In beeld geprezen. Miniaturen uit Maaslandse devotieboeken 1250-1350' (1989)
© Provincie Limburg

De verschillende overheden in Vlaanderen (Vlaamse Gemeenschap, de provincies en de gemeenten) bouwen immers al jaren aan een complementair cultureel-erfgoedbeleid met het oog op een duurzame zorg en ontsluiting van het cultureel erfgoed. Afspraken tussen de verschillende bestuursniveaus over de basisverantwoordelijkheid ten aanzien van de veelheid aan cultureel erfgoed en van de zeer diverse groep van cultureel-erfgoedspelers zorgen voor de nodige afstemming van de inspanningen en instrumenten alsook voor synergieën en samenwerking.

In de loop van mijn twintigjarige carrière als provinciaal museumconsulent heb ik onder impuls van het complementair erfgoedbeleid veel zien evolueren: een kwalitatieve verbetering van het cultureel-erfgoedaanbod, een groter publiek draagvlak en een duidelijke groei van de professionaliteit in de cultureel-erfgoedsector. Door de krachten te bundelen, onder meer op het vlak van advies en begeleiding, vorming, logistieke en financiële ondersteuning, kunnen we in Vlaanderen met relatief weinig middelen en mensen (helaas nog te weinig middelen, zeker voor de erfgoedinstellingen zelf) blijvend vooruitgang boeken.

(Recent) publieksonderzoek bevestigt dat er bij de (Vlaamse) burger een groot draagvlak bestaat voor de zorg voor en ontsluiting van cultureel erfgoed en een ruime bereidheid voor investeringen op dit vlak. Laten we deze kans niet onbenut laten en samen onverminderd onze schouders zetten onder een duurzame zorg voor cultureel erfgoed op de verschillende niveaus. Elk met de eigen accenten gezien de verscheidenheid van erfgoed en erfgoedbeheerders op het eigen grondgebied en met een dienstverlening op maat van het erfgoed. Maar ook zoveel mogelijk in samenwerking en overleg met elkaar. Ten dienste van de sector, het erfgoed en zijn gemeenschap. En met de nieuwe klimaatrichtlijnen als een van de basispijlers."

Hoop & verwachting

Alle voortekenen ten spijt wordt de hoop uitgedrukt dat Vlaanderen de aansturing in de zorg voor erfgoed ondergeschikt maakt aan de zorg voor erfgoed (Hilde Plas). En valt het dan wellicht niet meer binnen de verwachting, toch drukken de meesten de hoop uit dat het beleid het belang van een goede werking voor het behoud en beheer van ons erfgoed zal inzien en dit op verschillende manieren zal ondersteunen, liefst met voldoende – lees: meer – middelen. Tenslotte moet volgens de kwaliteitsnormen kunnen gepresteerd worden, die door de overheid zelf worden opgelegd. Daarvoor zijn middelen nodig en de mogelijkheid tot kennisverwerving. Barbara de Jong:

"De overheid kan zeker stimulansen geven maar normen en kwaliteitslabels zijn dikwijls moeilijk haalbare dogma's en zetten de dagelijkse werking nog meer onder druk. Door juist bepaalde normen te helpen realiseren door het ter beschikking stellen van specifieke middelen en kennis wordt een overheid een positieve ondersteuning die niet enkel voorwaarden stelt of eist."

Van de erfgoedzorgers zelf wordt vooral passie, zorg, openheid, creativiteit en durf verwacht. Maar over dit antidotum tegen structurele onderfinanciering en politieke wisselbaarheid maak ik me geen zorgen. Het lijkt immers in het DNA van erfgoedzorgers – zowel uit het beroeps- als uit het vrijwilligersveld – ingebakken om te overleven in precaire omstandigheden en er het beste van te maken. Een mix van passie, vernuft en plantrekkerij blijkt meestal de brandstof voor de drive om door te gaan, ten bate van het erfgoed en zijn gemeenschap. Maar het mag ook wat meer zijn. De krachten bundelen en samenwerken binnen duidelijke afspraken, op het vlak van depotwerking, onderzoek en digitalisering bijvoorbeeld. Of wanneer het om erfgoedontsluiting en –beleving gaat: *out-of-the-box* durven denken, in kruisbestuivingen die de klassieke opdeling kunsten-erfgoed overstijgen (Luc Vanackere).

Belangrijk is dat de energie en de middelen doeltreffend

■ Workshop schimmel- en insectenbestrijding, Sint-Niklaas, 2009 © Erfgoedcel Waasland

kunnen worden ingezet. Statusangst en territoriumdrift in discussies tussen erfgoedbeheerders van verschillende bestuursniveaus kunnen remmend werken, aldus Eddy Put, die pleit voor meer duidelijkheid op institutioneel niveau. Ik stelde hem de vraag hoe de ideale rolverdeling er dan zou kunnen uitzien als verschillende bestuursniveaus de koppen en de middelen bij elkaar zouden steken: zouden er ook nieuwe instellingen, diensten, centra moeten gecreëerd worden om de erfgoedsector beter te bedienen? Vanuit de instellingen zelf of *top down*?

“We leven in een – bijwijlen – surrealistisch land, waar de erfgoedbeheerders met verschillende petten op elkaar vaak voor de voeten lopen. In het 19e- en vroeg 20e-eeuwse België was de archiefwereld alles bij elkaar nog vrij overzichtelijk. Niet dat er geen spanningen waren, maar die bleven doorgaans beperkt tot territoriumgevechten tussen rijks- en stadsarchivarissen. In een wereld waarin naast rijks- en gemeentearchieven niet alleen erkende culturele archiefinstellingen, provinciearchieven, maar ook de Vlaamse coördinerende archiefdienst, FARO, de beroepsvereniging VVBAD e.a. actief zijn, zien sommigen door de bomen het bos niet meer.

Ik weet niet of het zinvol is om te dromen van een ideale rolverdeling. Als erfgoedbeheerders ondergaan we de deiningen en de beroering van 'de politiek'. Dromen mag, maar de vraag is wat haalbaar en realistisch is.

Je zal me niet horen pleiten voor nieuwe instellingen of diensten, wel voor meer duidelijkheid en zelfs voor inkrimping van de institutionele wirwar. Less is more. De actuele discussie over de afschaffing van de provincies is pijnlijk voor de betrokken collega's, maar de vraag naar rationalisatie zal in de toekomst meer en meer luidop gesteld worden.

‘Elk nadeel heb zijn voordeel’. De budgettaire inkrimping waarmee we momenteel te maken krijgen noopt tot creativiteit inzake het delen van middelen en mensen: studiezalen, depotruimte, (opleidings)expertise, enz. Het gezamenlijk aanbieden van diensten door archieven die ressorteren onder verschillende beleidsniveaus moet mogelijk zijn, ook in een – bijwijlen – surrealistisch land.”

Gevraagd naar hun belangrijkste hoop en verwachting voor de toekomst van de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen drukten enkele collega's de hoop uit op meer middelen en inzet voor kennis- en expertiseontwikkeling, om een wetenschappelijke benadering van (de zorg voor) het erfgoed te blijven ondersteunen, als voorwaarde voor de goede overdracht, in alle betekenissen van het woord, aan de huidige en toekomstige generaties. Onderzoek blijft een belangrijke pijler, maar ook hier kalven de mogelijkheden blijkbaar af. En dit niet alleen binnen de erfgoedinstellingen zelf, maar ook in de samenwerkingsperspectieven met onderzoekscentra en universiteiten. Guido Creemers:

Leon Smets, een van de pioniers van het (museum)consulentschap in Vlaanderen

De introductie in Vlaanderen van het museumconsulentschap – later verbreed tot erfgoedconsulentschap – is tot vandaag nog steeds een van de beste beslissingen inzake cultureel-erfgoedbeleid.

Om de doelstellingen voor een vernieuwd museumbeleid te realiseren, sprong de Vlaamse Gemeenschap in 1997 op de internationale kar met een nieuw instrument, naar het voorbeeld van Nederland en Groot-Brittannië. Hoofdopdracht van de museumconsulenten was de professionalisering van de zorg voor en omgang met collecties en dit in de ruimste zin van het woord.

Collectiewerking vergt een grote deskundigheid. Grotere musea en erf-

goedinstellingen kunnen het zich meestal veroorloven voldoende specialisatie in huis te halen. Daarnaast is er echter een grote behoefte aan een pool van deskundigen die begeleiden en adviseren op diverse gespecialiseerde terreinen.

Vlaanderen koos voor een complementair model: de consulenten van de Vlaamse Gemeenschap werden aangezocht omwille van hun deskundigheid op volgende terreinen: behoud en beheer, collectieregistratie en -automatisering en publiekswerking. De provinciale consulenten op hun beurt zijn meer generalisten: erfgoedbeheerders kunnen bij hen terecht voor eerstelijnszorg. Beide hebben regelmatig overleg over informatie-uitwisseling, taakafspraken en samenwerking. Een eerste expertisenetwerk was geboren. In 2003 werden de consulenten van de Vlaamse Gemeenschap opgenomen in de werking van het steunpunt, eerst Culturele Biografie Vlaanderen, nu FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed. De filosofie en activiteiten van het consulentschap blijven nog steeds actueel.

Leon Smets: zijn opleidingen, zijn ervaring in Limburg, zijn expertise op vlak van de materies preventie, conservering en restauratie, maar bovenal zijn attitude maakten hem tot de ideale consu-

lent. Leon ging steeds voor een praktijkgerichte aanpak, voor het ontwikkelen van vaardigheden, het werken aan bewustwording en attitudevorming.

Een van de eerste acties was het ter beschikking stellen van een breed instrumentarium van meetapparatuur. Activiteiten als PRIC (PREventie, Instandhouding en Conservering van collecties), *VerzekerDeBewaring*, de introductie van het Nederlandse Waterschadewiel en MUSAVE (*Museum Standaard Audit Veiligheidszorg*), de vertaling van Spectrum, praktijklessen over insectenbestrijding, verzekeringen, transport van objecten, klimaatregeling ... of recenter de studiereis 'Duurzaam(ver)bouwen van musea' ... spreken voor zich. De meeste activiteiten organiseerde hij in een instelling volgens het principe 'werkend leren met het eigen museum als toepassingsgebied'.

Leon, bedankt voor wat je ons leerde ... Vele collecties cultureel erfgoed leven verder dankzij jouw zorg ...

Marina Laureys, afdelingshoofd Erfgoed bij het Agentschap Kunsten & Erfgoed van de Vlaamse Gemeenschap

“Vanuit mijn positie als conservator zie ik dat het onderzoek in de archeologische sector, maar ook daarbuiten, onder vuur ligt. Door de verzelfstandiging van de sector, door het feit dat universiteiten zeker niet meer middelen hebben dan vroeger en overheden meer investeren in beleid, gaat er veel kennis verloren of wordt ze tenminste niet meer aangeboord, waardoor die kennis ook bijvoorbeeld voor publieke doeleinden niet meer ter beschikking komt. Toch hebben we nood aan verhalen. Gelijkaardige ontwikkelingen zien we in de ons omringende landen. Vaak wordt onderzoek geproblematiseerd en vooral afgewogen op de financiële kosten, niet zozeer op de output. Dat was tot voor enkele jaren anders. Het gevaar bestaat dat behoud en beheer ook onder vuur kunnen komen te liggen, zeker wanneer er op financieel vlak prioriteiten moeten gelegd worden. Daar moeten we als sector heel bewust mee omgaan. Ik denk dat het voor ons belangrijk is om telkens duidelijk te maken wat het belang is van het werk dat wij doen. Het zijn immers activiteiten die meestal niet onmiddellijk door een publiek gezien worden, maar die wel een voorwaarde zijn om goed werk te kunnen verrichten, om goede verhalen te kunnen vertellen, en die ervoor moeten zorgen dat toekomstige generaties ook nog kunnen genieten van ons gemeenschappelijk erfgoed.”

Ontsnappingsroutes in sombere tijden Het is duidelijk dat de aangekondigde besparingsbuien voor onrust zorgen. Concrete verwachtingen verschrompelen tot voorzichtige hoop, de vooruitzichten zijn onzeker. Het blijft vooralsnog

koffiedik kijken wat de reële impact in de toekomst zal zijn op het cruciale werkveld dat behoud en beheer binnen elke erfgoedinstelling is. Daarbij gaat het niet enkel om middelen, maar evenzeer om het duurzaam en efficiënt kunnen blijven inzetten van eigen potentieel, om groeicapaciteit en deskundigheidsbevordering, om de meerwaarde van samenwerking. De interactie tussen de verschillende bestuursniveaus wordt ongetwijfeld hertekend en de repercussie ervan op de ondersteuning (inhoudelijk zowel als financieel), dienstverlening enz. moet worden afgewacht. Hoe daar momenteel mee om te gaan? “Wanneer zich donkere wolken boven het heden samentrekken, weet dan dat er altijd twee ontsnappingsroutes zijn: naar het verleden en naar de toekomst” werd ooit – vrij geparafraseerd – door Germain Bazin geopperd.¹ Niemand van de ondervraagden laat zich alvast uit zijn lood slaan. Tussen de antwoorden op onze vraag welke raad men aan de collega's in het cultureel-erfgoedveld zou geven, lezen we o.a.: blij roeien met de riemen die je hebt; maak zichtbaar en treed naar buiten met wat je realiseert; werken met erfgoed is geschiedenis schrijven; *never give up!* De toekomst is in kloekmoedige handen.

Leon Smets was tot einde augustus 2014 stafmedewerker behoud & beheer bij FARO.

1. Vrij naar de geveulde woorden van Germain Bazin (1901-1990 – van 1951 tot 1965 conservator van de schilderijenafdeling van het Louvre): “When the present becomes unbearable, there are two means of escaping it: in the past and the future.” - cf. BETTINA M. CARBONELL, *Museum Studies: An Anthology of Contexts*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2012, blz. 19.

Tournée muséale

Nadenken over de maatschappelijke waarde van musea¹

TEKST Olga Van Oost

Op dinsdag 29 april 2014 organiseerde FARO samen met de landelijk erkende musea Tournée muséale, een discussiedag over de (maatschappelijke) waarde van musea. Plaats van afspraak was Brussel, Muntpunt. De hoge opkomst van museumdirecteuren en -medewerkers, de intensieve gedachtenwissel alsook de positieve reacties na afloop maakten van Tournée muséale een geslaagde dag.

Tijdens dit event ontstond trouwens ook het idee van de landelijk erkende musea om tegen de achtergrond van een nieuwe Vlaamse beleidsperiode een actie op te zetten om de vraag naar een verhoging van de subsidies alsnog kracht bij te zetten. In het najaar van 2013 was, bij de subsidieronde van de landelijk erkende musea, de beloofde stijging van de middelen er immers niet gekomen. Dit resulteerde in de protestactie 'Water aan de lippen', die op 5 juni 2014 op het Brusselse Martelaarsplein plaatsvond. De 24 door de Vlaamse Gemeenschap erkende en gesubsidieerde musea maakten een pancarte met daarop het beeld van een belangrijk object uit hun collectie. De bedoeling was om aan te tonen dat tenminste een verdubbeling van de subsidies (met 8 miljoen euro) broodnodig is om de slagkracht niet te verliezen. De actie kon rekenen op heel wat aandacht in de audiovisuele en geschreven pers. Toenmalig minister van Cultuur Joke Schauvliege en minister-president Kris Peeters namen de eisen van de onderhandelaars in ontvangst. Met het aantreden van de nieuwe minister van Cultuur Sven Gatz zal het financiële plaatje de komende maanden voor de cultureel-erfgoedsector duidelijk worden.

Deze bijdrage vat de grote inhoudelijke lijnen van Tournée muséale samen. Een uitgebreid verslag kan u terugvinden op de FARO-website, in het dossier 'Musea Anno 2014'. Ter herinnering: dit webdossier publiceerden we samen met een themanummer over musea (met dezelfde titel) in het maartnummer van *faro* van deze jaargang (www.faronet.be/tijdschrift).

Focus op Public value?

Tournée muséale bestond uit twee dagdelen. Carol A. Scott beet in de voormiddag de spits af met haar keynote 'Museums and Public Value', n.a.v. het boek met dezelfde titel dat ze redigeerde in 2013.² Haar uiteenzetting was vrij theoretisch (wat enige kritiek opleverde), maar de teneur van de presentatie was helder en leerzaam. Musea, aldus Scott, moeten in hun zoektocht naar waarde vooral kijken naar wat er *buiten* de

eigen organisatie gebeurt en proberen duurzame verbindingen te leggen met diverse groepen in de samenleving. Ze benadrukte eveneens het belang van goede relaties met het politieke domein en de noodzaak om politici en beleidsmakers als bondgenoten te beschouwen in plaats van louter als subsidiënten.

Vervolgens leidde Karl Van den Broeck, hoofdredacteur van de nieuwssite Apache, een panelgesprek met vertegenwoordigers van de verschillende politieke partijen, over de toekomst van de musea en hun maatschappelijke waarde. In volle verkiezingskoorts leverde dit niet het meest inhoudelijke gesprek op, maar er moest toch enige kleur worden bekend (waarover meer in het verslag). Een deel van de aanwezigen vonden dat het gesprek te oppervlakkig was en bleven dan ook op hun honger zitten. Anderzijds hadden alle gevraagde politieke partijen wel iemand gestuurd om het debat aan te gaan en de – grotendeels bekende – stellingen te verdedigen. Tijdens het namiddagdeelte was er tijd en ruimte om hierover na te praten en in kleinere groepen de hoofden te buigen over enkele thema's die de museumsector vandaag de dag bezighouden.

Met en waarden van maatschappelijke relevantie: een *gentlemen's agreement* tussen museum en overheid?

Hoe kunnen musea hun impact in verhouding tot hun eigen schaalgrootte zichtbaar maken, zonder (louter) te focussen op meetbare prestaties, output en becijferbare effecten? Hoe kunnen ze daarbij ook oog hebben voor de effecten die een organisatie realiseert bij alle stakeholders, en de manier waarop zij het museum waarderen? Deze vragen stonden centraal in de eerste sessie.

Sergio Servellón (directeur FeliXart Museum) schetste zijn idee voor een nieuw afsprakenkader om de relatie met de diverse politieke overheden (lokaal, regionaal, landelijk) te verbeteren. Voorkomen moet worden dat beleidsmakers uit een soort van 'gemakzucht' afspraken betonnen met eenduidige kwantitatieve en generieke (algemeen toepasbare) indicatoren, die misschien eenvoudig te controleren en te vergelijken zijn, maar die geen antwoord bieden op de vraag welke maatschappelijk relevante impact de instelling realiseert, en die ook onvoldoende flexibel zijn. Dergelijke logica stond bovendien haaks op de wens van het FeliXart Museum

■ Foto boven: Tijdens Tournée muséale discussieerden de deelnemers over de (maatschappelijke) waarde van musea. © FARO
Foto onder: Tijdens de protestactie 'Water aan de lippen' argumenteerden de musea dat tenminste een verdubbeling van de subsidies broodnodig is om de slagkracht niet te verliezen. © FARO

om de traditionele functies van een museum te verbreden naar andere functies en rollen, meer bepaald naar andere sectoren (onderwijs, lokale economie, welzijn, ecologie, enz.). Volgens Servellón is het dus mogelijk om 'anders' te evalueren, maar hij vindt het noodzakelijk dat de musea samen een nieuw model voorstellen, om meer draagvlak voor het beleid te creëren.

Mengpaneel-metafoor

Over een mogelijk nieuw model werd in deze sessie verder nagedacht. **Jacqueline van Leeuwen** (stafmedewerker or-

ganisatieontwikkeling en vorming, FARO) boog zich over de vraag wat indicatoren zijn. Zij stelde vast dat indicatoren zich meestal richten op het meten van de output op basis van telbare gegevens, die het resultaat zijn van processen binnen de grenzen van de organisatie. Indicatoren worden vaak te absoluut gehanteerd, terwijl ze een *indicatie* geven en dus eerder als een reflectie- en sturingsinstrument zouden moeten gebruikt worden, én op maat van de organisatie. Vanuit deze bezorgdheden, die werden afgetoetst bij enkele sectorspelers en academici, groeide het idee of de metafoor van het 'mengpaneel'. Daarop kan via de verschillende schuivers een positie op verschillende assen worden aangeduid. Deze assen zijn niet outputgericht (het gaat niet om publieksj- ▶

fers of aantal tentoonstellingen) maar impactgeoriënteerd, bijvoorbeeld met betrekking tot publiekstevredenheid, sociale cohesie ... In dialoog met de overheid neemt het museum op elke as een bepaalde positie in. In overleg kan via interne beleidsprioriteiten worden besloten om op een bepaalde as minder in te zetten en juist voor een andere as maximaal te gaan. Achter elke positie op de as zit een redenering, een stellingname en een afspraak. Zo weerspiegelt het mengpaneel uiteindelijk het DNA van de organisatie, en wordt het dus een model op maat. Na verloop van tijd kunnen er verschuivingen optreden. Een kleine verschuiving versterkt het DNA, maar een grote verschuiving heeft meteen een sterke impact op de identiteit van de organisatie. Het gaat om keuzes of opties (geen cijfers), die het belang ervan voor de instelling visueel aanduiden.

Manfred Sellink (directeur Stedelijke Musea Brugge) vond het mengpaneel als zodanig een mooie metafoor. Hij verwees onder meer naar de Nederlandse studie *Niet tellen maar wegen*. Over de zin en onzin van prestatieafspraken in de culturele sector (www.boekman.nl/producten/publicaties/niet-tellen-maar-wegen). Cijfers dienen slechts het startpunt te zijn voor een kwalitatieve reflectie over de streefdoelen en effecten die de sector wil bereiken. Politici moeten overtuigd worden dat ook een louter kwalitatieve waardering een valabele werkwijze is om de werking en impact van instellingen te meten. Sellink gaf het voorbeeld van het educatief scholenproject 'Vel tegen vel' (www.bruggeplus.be/nl/vel-tegen-vel). Dit is zeer intensief en telt relatief weinig deelnemers, maar is wel kwalitatief erg diepgaand. Beleidsmakers moeten hier ook oog voor hebben. Een 'mengpaneel' als monitoringinstrument kan hierbij misschien helpen.

Naar een Vereniging Vantongerloo?

Het doel van de tweede parallelsessie was om open van gedachten te wisselen over de mogelijkheid om een vereniging op te richten naar analogie met de Nederlandse Vereniging Rembrandt. Een van de grootste problemen van de Vlaamse musea is dat aankoopbudgetten ontoereikend zijn om actief te verzamelen. Dit vormde dan ook het uitgangspunt van de discussie. De Vereniging Rembrandt werd in 1822 opgericht als een vzw-achtige structuur, die particulieren verenigt. Vandaag telt de organisatie 11.000 leden die in diverse gradaties donaties doen, van 25 euro tot 15.000 euro per maand, per jaar of eenmalig. Doel is de versterking van individuele museumcollecties door medefinanciering van nieuwe aankopen. Een derde van de middelen komt van het Prins Bernhard Cultuurfonds, enigszins vergelijkbaar met de Koning Boudewijnstichting. Het idee dat (de zorg voor) musea en hun collecties collectief bezit zijn, is de drijfkracht van de vereniging. De organisatie heeft trouwens een professionele structuur met een betaalde directeur en staf, die instaan voor een intensieve ledenwerving en doorgedreven communicatie.

In de discussie die werd aangezwengeld door **Phillip Van den Bossche** (directeur Mu.ZEE Oostende), **Peter Wouters** (OKV) en **Leon Smets** (stafmedewerker behoud en beheer, FARO), werd eerst stilgestaan bij de budgetarmoede als het op het aankopen van collectiestukken aankomt. Een mogelijk antwoord is natuurlijk collectiemobiliteit: 'delen is het

“ *Musea moeten in hun zoektocht naar waarde proberen duurzame verbindingen te leggen met diverse groepen in de samenleving.*

nieuwe hebben'. Waarom musea hun collecties alsmaar willen uitbreiden als nu al 80 % van de collecties in een depot bewaard wordt, is een kritische vraag die ook mag worden gesteld. Er is nood aan een collectief collectieplan met oog voor diversiteit, specificiteit en complementariteit van de collecties. Voor kleinere musea zou collectiemobiliteit dus een kans kunnen zijn. In theorie zou dit mogelijk moeten zijn, bijvoorbeeld vanuit het idee van een Collectie Vlaanderen, een term die reeds binnen het Topstukkendecreet wordt gehanteerd. Sowieso vereist collectiemobiliteit dat musea het 'eigenbelang' overstijgen, wat een mentaliteitswijziging vraagt.

Bij het uitdenken van een mecenaatsformule is 'burgerzin' een uitgangspunt. Het betrekken van 'het publiek' is dan ook essentieel. Er bestaan uiteraard al veel (individuele) vriendenverenigingen van musea. Een 'Vlaamse' Vereniging Rembrandt – of 'Vereniging Vantongerloo' (met een knipoog naar Mu.ZEE) zou dit op een breder en algemener niveau kunnen organiseren. Er zijn evenwel nog veel vragen. Is Vlaanderen hier klaar voor? Hebben we genoeg potentiële mecenasen? Laat ons fiscale systeem het voldoende toe om een dergelijke vereniging te realiseren? Een gunstig perspectief is alvast dat de bevoegdheid over successierechten vanaf 2015 Vlaams wordt.

Naar een nieuwe culturele ruimte?

In de derde sessie presenteerde **Luc Delrue** (directeur Museum M Leuven) zijn visie op de maatschappelijke waarde van musea. Zijn uitgangspunt is dat musea een identiteitscrisis doormaken als gevolg van een aantal bredere maatschappelijke tendensen zoals virtualisering, de opkomst van de beleveniseconomie en de horizontalisering van de samenleving. De klassieke bedrijfsmodellen, gebaseerd op de vier kernfuncties van musea, functioneren volgens hem niet meer waardoor musea meer en meer op elkaar beginnen te lijken.

M Museum Leuven wil op deze dubbele uitdaging ingaan en pleit voor een totaal nieuwe aanpak. Concreet betekent dit dat musea zich niet enkel moeten afvragen wat ze doen, maar ook hoe ze het doen en waarom. M Museum Leuven zet ook stevig in op maatschappelijke dienstverlening. Naast het cultuurhistorische verhaal neemt M ook extra rollen op zich (emancipatorisch, sociaal, educatief ...). De waarde van een culturele instelling hangt bovendien af van haar verbindingen. M profileert zich als een 'naar buiten gekeerde organisatie'. Het museum werkt samen met een honderdtal organisaties. Op deze manier heb je minder geld nodig om veel meer te doen en wordt de instelling veel meer onderdeel van de culturele ruimte. Het probleem is wel dat een aantal decretale en politieke contexten moeilijk toelaten dat mensen en organisaties intensief met elkaar samenwerken. Tot slot

■ Het museum als open huis wordt een plek waar diverse functies en doelstellingen – en niet alleen die van het museum – kunnen worden vervuld. In de tuin en de zalen van museum M in Leuven vindt het M-idzomerfestival plaats, het cultuur- en muziekfestival van Het Depot, 30CC en M © Carolien Coenen

zijn er volgens Delrue nieuwe processen van bedrijfsvoering nodig, alsook nieuwe/bijkomende profielen en functietitels.

Patrick Allegaert (artistiek directeur Museum Dr. Guislain, Gent) trad als sparringpartner van Luc Delrue op. Allegaert vroeg zich af of het wel zo is dat de musea in een zware crisis zitten. Hij zag eerder een sterke spanning tussen de verwachtingen van de Vlaamse overheid en de subsidies die daar tegenover staan. Allegaert gaat akkoord met het pleidooi voor vernieuwing, maar we moeten niet meteen musea afschaffen of volledig heroriënteren. Bovendien zijn musea vandaag wel degelijk bereid om zichzelf in vraag te stellen en nieuwe allianties aan te gaan buiten de museumsector. De puur objectgerichte benadering is door de meeste musea al verlaten: de meeste instellingen gaan vandaag voor een dialectiek tussen object- en subjectgericht. Ook stelt Allegaert zich vragen bij een (al te) brede culturele ruimte, omdat hij vreest dat er dan scherpte wordt verloren. Volgens hem heeft een publiek nood aan instellingen en figuren die voor iets staan en die een zekere specialisatie hebben.

Dan volgde de discussie, gemodereerd door **Olga Van Oost** (stafmedewerker musea, FARO). De teneur was dat het 'M-model' niet zomaar overal kan worden toegepast. Het voordeel van museum M was dat dit museum vanaf nul kon beginnen, terwijl heel wat instellingen een zekere traditie met zich meesleuren. Luc Delrue beaamde dit maar gaf aan dat het museum – net zoals andere instellingen – zwaar heeft moeten vechten voor de gemaakte keuzes. De specifieke regionale context van M speelde volgens de deelnemers ook

in het voordeel van het museum. In steden zoals Gent of Antwerpen is het veel moeilijker om tot een nieuwe culturele ruimte te komen wegens de verschillende voorgeschiedenis. In Delrues culturele ruimte ziet hij een evolutie naar een bipolair model met enkele koplopers en een grotere groep kleinere instellingen, die lokaal aangestuurd worden. Dit is een interessante denkpiste maar er is toch ook de vrees dat de 'kleintjes' hiervan de dupe zouden worden. Een ander thema dat werd aangesneden in de discussie draaide rond de vier basisfuncties van een museum. Het belang van de functies werd door de deelnemers erkend, maar de vraag die zich stelt is of het wel mogelijk blijft voor elk individueel museum om even zwaar in te zetten op elke functie, zeker gezien de schaarse middelen. Is het niet beter om aan de instelling de keuze te laten: echt in de diepte werken op één basisfunctie of eerder breed werken?

Een publieksvriendelijk publieksbeleid: tussen droom en realiteit

In de vierde parallelsessie ging de aandacht naar het publieksbeleid. Steeds meer musea maken de overgang van een objectgerichte instelling naar een publieksgerichte instelling. De (potentiële) bezoeker staat centraal en bepaalt mee de hartslag van het huis. Musea willen immers maatschappelijk relevant zijn en streven dus naar een stevig maatschappelijk draagvlak en een dito verankering. Soms lukt dit, vaak ook niet. Hoe komt dat? Wat is er nodig om van musea een echte ►

■ Bij het uitdenken van een mecenaatsformule is 'burgerzin' een uitgangspunt. Het betrekken van 'het publiek' is dan ook essentieel. © Jens Mollenvanger | Museumnacht

■ Wat is er nodig om van musea een echte 'thuis' te maken voor zowel de reguliere bezoekers, de passanten als voor zij die de instelling nog niet ontdekt hebben? © Jens Mollenvanger | Museumnacht

'thuis' te maken voor zowel de reguliere bezoekers, de passanten als voor zij die de instelling nog niet ontdekt hebben?

Elviera Velghe (directeur FotoMuseum Provincie Antwerpen) vroeg zich af of dit zou lukken met andere openingstijden, meer polyvalente ruimtes, een creatievere programmatie en andere presentatiewijzen. Moeten musea meer naar buiten treden en het contact met 'buiten' actiever opzoeken?... Aan wilde en creatieve ideeën vaak geen gebrek, maar hoe realistisch zijn die en in welke mate beantwoorden ze echt aan hetgeen het (potentiële) publiek wil? Misschien moeten musea eerst en vooral eens goed durven luisteren naar het bestaande en potentiële publiek en nagaan wie dat zijn en wat zij écht willen of verwachten. Op basis van die contouren kunnen musea pas echt doelgericht en verantwoord keuzes maken op langere termijn.

Jeroen Martens (directeur Zilvermuseum Sterckshof Antwerpen) wees erop dat musea een keuze hebben: ofwel profileren ze zich in dialoog, ofwel steken ze een monoloog af. Hij haalde hiervoor het voorbeeld aan van de burger die steeds mondiger wordt, o.a. door de opkomst van het internet. Er is het ideaaltype ontstaan van de participatieve, kritische en mondige burger (bv. www.zoover.be), die ervaringen en beoordelingen deelt op publieke fora. Onder monoloog verstaan we een museale aanpak waarbij alles vertrekt vanuit de inhoud en/of de collectie, of kortom, vanuit hét verhaal van het museum. Dialoog betekent dat inhoud en betekenis ook vanuit 'het publiek' kunnen worden ingebracht. In de discussie, geleid door **Alexander Vander Stichele** (stafmedewerker participatie en veldanalyse, FARO), gaven verscheidene deelnemers aan dat dit niet noodzakelijk een of-, maar ook een en/en-verhaal is. Monoloog en dialoog sluiten elkaar niet noodzakelijk uit, en kunnen zelfs aanvullend werken. Er is een evenwicht nodig. Als museum heb je immers een basis nodig. De meeste musea houden nog erg vast aan hun rol van 'autoriteit', van diegene die het toch allemaal beter weet. Dialoog wordt slechts met mondjesmaat toegelaten en getolereerd. Een museum stelt het echter expliciet: "Als wij de dialoog niet aangaan, dan bestaan wij niet." Bovendien wordt er op gewezen dat heel wat musea projecten of initiatieven, waarbij het publiek op een of andere wijze zijn mening mag geven of inspraak krijgt in wat getoond wordt, verwarren met echte dialoog. Echte dialoog

gaat verder dan het louter inspraak geven. Het vereist een volwassen relatie van wederzijds vertrouwen en gelijkwaardigheid. Nu ontbreekt dat nog.

Er werd ook gewezen op de precaire toestand waarin de meeste musea zich bevinden. Ze hebben te weinig middelen (zowel qua geld, personeel als tijd) om al de taken die hen worden opgelegd naar behoren te vervullen. Ze zijn dan ook al lang blij dat ze het hoofd boven water kunnen houden. Veel mogelijkheden om nieuwe zaken uit te proberen (bijvoorbeeld meer participatief of in dialoog werken) zijn er niet. Precies omdat het museum weinig mensen en middelen ter beschikking heeft blijft het vaak, wat betreft het aanhalen van de dialoog met het publiek, bij een eerder projectgebonden aanpak. Anderen geven dan weer aan dat de beperkte middelen een kans bieden omdat musea daardoor verplicht worden om voor vele aspecten van de museale werking de actieve samenwerking met partners en publiek op te zoeken.

Vervolgens presenteerde **Hildegard Van Genechten** (stafmedewerker educatie, bemiddeling en participatie, FARO) de visie van *een museum als open huis*. Het museum breekt in deze rol de klassieke functies open en verkent volop andere taken en functies. Een museum als open huis profileert zich als platform voor een brede waaier aan activiteiten, of, in zijn meest radicale vorm, als gastlocatie voor activiteiten van externe organisaties, verenigingen of bezoekers. Het museum als open huis wordt hierdoor een plek waar diverse functies en doelstellingen – en niet alleen die van het museum – kunnen worden vervuld. Hoe vullen musea deze rol als open huis in? Het meest herkenbare zijn wellicht musea die zich opstellen als locatie voor *business meetings*, trouwpartijen, verjaardagsfeestjes ... Of musea die zich via de shop richten op de verkoop van publicaties, papierwaren, gadgets, etc. Maar we herkennen ook activiteiten die zich richten op creatie. Door bijvoorbeeld ook een atelierwerking voor artiesten, studenten of anderen op te starten zoals onder andere het Glasmuseum in Lommel dat doet. Of door Instagramwedstrijden te organiseren, zoals bijvoorbeeld Bozar deed tijdens de tentoonstelling van Michaël Borremans (2014). Daarnaast bieden musea steeds meer een podium voor andere disciplines zoals concerten, dj's, comedy, dans ... Tot slot zien we dat de ontmoetingsfunctie steeds uitgebreider wordt. Waar aanvankelijk hoogstens het museumcafé of

–restaurant deze rol vervulde, worden er nu activiteiten opgezet voor bijvoorbeeld singles op Valentijnsavond, jongeren tijdens een museumnacht, of door studenten gratis wifi aan te bieden.

In de discussie die volgde, gaven deelnemers aan dat ze meer een open huis wilden zijn om meer en andere bezoekers te bereiken. Maar komen die bezoekers dan nog wel voor de collectie of eerder voor de randactiviteiten? Een andere optie kan zijn dat het museum (al dan niet met de collectie) de hert op gaat en naar het (potentiële) publiek trekt, bijvoorbeeld door een ‘pop-upmuseum’ rond te laten reizen.

In het realiseren van een open huis is het erg belangrijk om veel zorg te besteden aan het netwerk van organisaties die iets in je huis doen. En alle medewerkers in het museum zouden zorg aan dat netwerk moeten besteden, niet alleen de directeur of publieksmedewerker. Een museum dat maatschappelijk breed genetwerkt is, onder meer door de (vele) partnerschappen dat het aangaat met diverse organisaties of spelers uit andere maatschappelijke domeinen, zorgt er opnieuw voor dat het meer zichtbaar is in de samenleving en dus wellicht ook aan relevantie/draagvlak wint.

Gegeven de eerder beperkte middelen waarover musea beschikken, stelde een deelnemer dat de vier traditionele kerntaken van het museum misschien sowieso ‘niet meer

van deze tijd zijn’. En toch blijven musea enkel daarop beoordeeld worden. Op dat vlak groeit er een grote kloof tussen beleid en praktijk én tussen grotere en kleinere instellingen. Als instelling moeten musea hier prioriteiten mogen en durven stellen. Hoe kun je anders ook ruimte creëren voor innovatie, vernieuwing of experiment? Een andere deelnemer nuanceerde: men zou toch aan de fundamentele kern van een museum knagen als men bijvoorbeeld geen onderzoek meer zou doen. Musea moeten toch geen culturele centra worden.

Slotsom van de discussie was dat men als museum ten aanzien van de kerntaken zou moeten kunnen bepalen waar de focus ligt. Het is niet haalbaar om voortdurend op alle kerntaken even sterk in te zetten. In dat opzicht zou een herdefiniëring van het concept museum (door ICOM) wenselijk zijn.

Tot slot stelde Elviera Velghe (directeur FotoMuseum Provincie Antwerpen) dat een klassieke doelgroep-benadering niet meer opgaat. Iedere bezoeker verlangt immers een individuele, persoonlijke benadering. Vandaar dat het des te belangrijker is dat een museum zowel zijn publiek als ook zijn (nog) niet-publiek kent. Dé uitdaging is: hoe verzamelen we die informatie over/van het publiek? Aan welke gegevens hebben we echt nood? Moet het altijd aan de hand van de klassieke survey? Of kan het ook anders? Hoe schrijven we ons in in het verhaal van het publiek, van een stad enzovoort?

Een deelnemer bevestigde: het publiek verwacht steeds meer, en steeds iets nieuws. De verwachtingen liggen hoog en als museum voel je duidelijk dat je deel uitmaakt van een ‘entertainment’-samenleving. Mensen verwachten alles meteen, heel snel, en liefst gratis. Mensen willen vermaakt worden. Vraag is in welke mate musea op deze verwachtingen moeten/willen/kunnen inspelen. Musea zijn de hoeders van het verleden en het heden. Vanuit die optiek vinden nogal wat instellingen dat ze niet al te ver moeten meegaan met de verwachtingen van het publiek en beter vetrekken vanuit de eigen sterktes en het publiek dan best durven leiden/begeleiden. Er is al genoeg vermaak in de samenleving. Iedere samenleving heeft ook nood aan ruimtes van verstillend en reflectie.

Desalniettemin leeft het besef onder de musea dat je ook niet alles bij het oude kunt laten en deels moet tegemoetkomen aan de verzuchtingen van het (potentiële) publiek of op zijn minst aansluiting moet zien te zoeken bij een breder scala aan (potentiële) publieken en hun leefwereld. Enkel zo behoud je je maatschappelijke relevantie en kun je ook in de toekomst rekenen op een breed maatschappelijk draagvlak. Ook wat betreft dit spanningsveld komt het er dus weer op aan niet onverhoeds te werk te gaan en te zoeken naar een evenwicht waarbij de eigenheid van de instelling te allen tijde bewaard wordt en centraal staat.

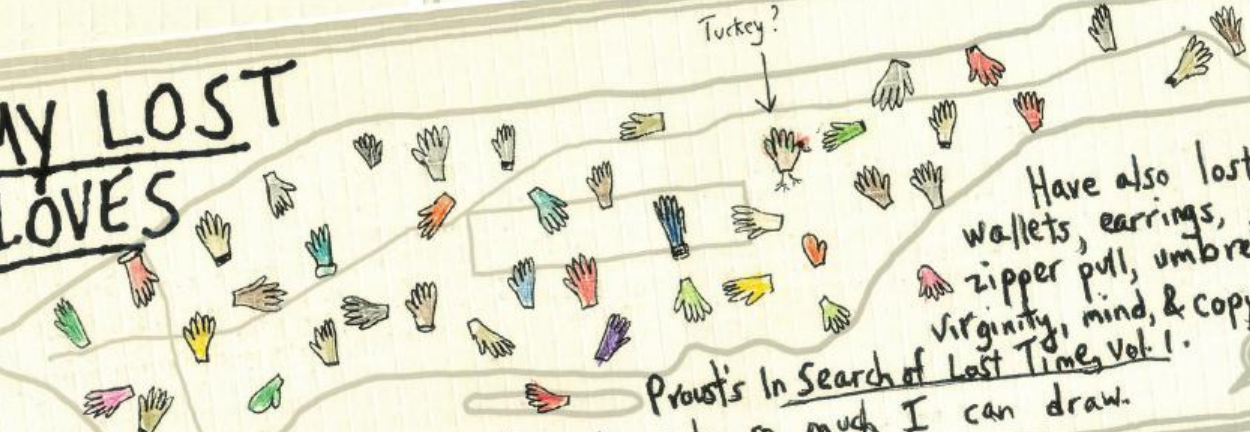
■ Er is nood aan een collectief collectieplan met oog voor diversiteit, specificiteit en complementariteit van de collecties. Voor kleinere musea zou collectiemobiliteit dus een kans kunnen zijn. © FARO

Dr. Olga Van Oost is stafmedewerker musea bij FARO.

1. Dit verslag is deels gebaseerd op de rapportering over de diverse deelsessies tijdens Tournéé muséale, met dank aan de verslaggevers: Jeroen Walterus, Rob Belemans, Gregory Vercauteren, Alexander Vander Stichele en Hildegard Van Genechten.
2. C. A. SCOTT (ED.), *Museums and Public Value. Creating Sustainable Futures*. Ashgate, 2013.

MY LOST GLOVES

Turkey?

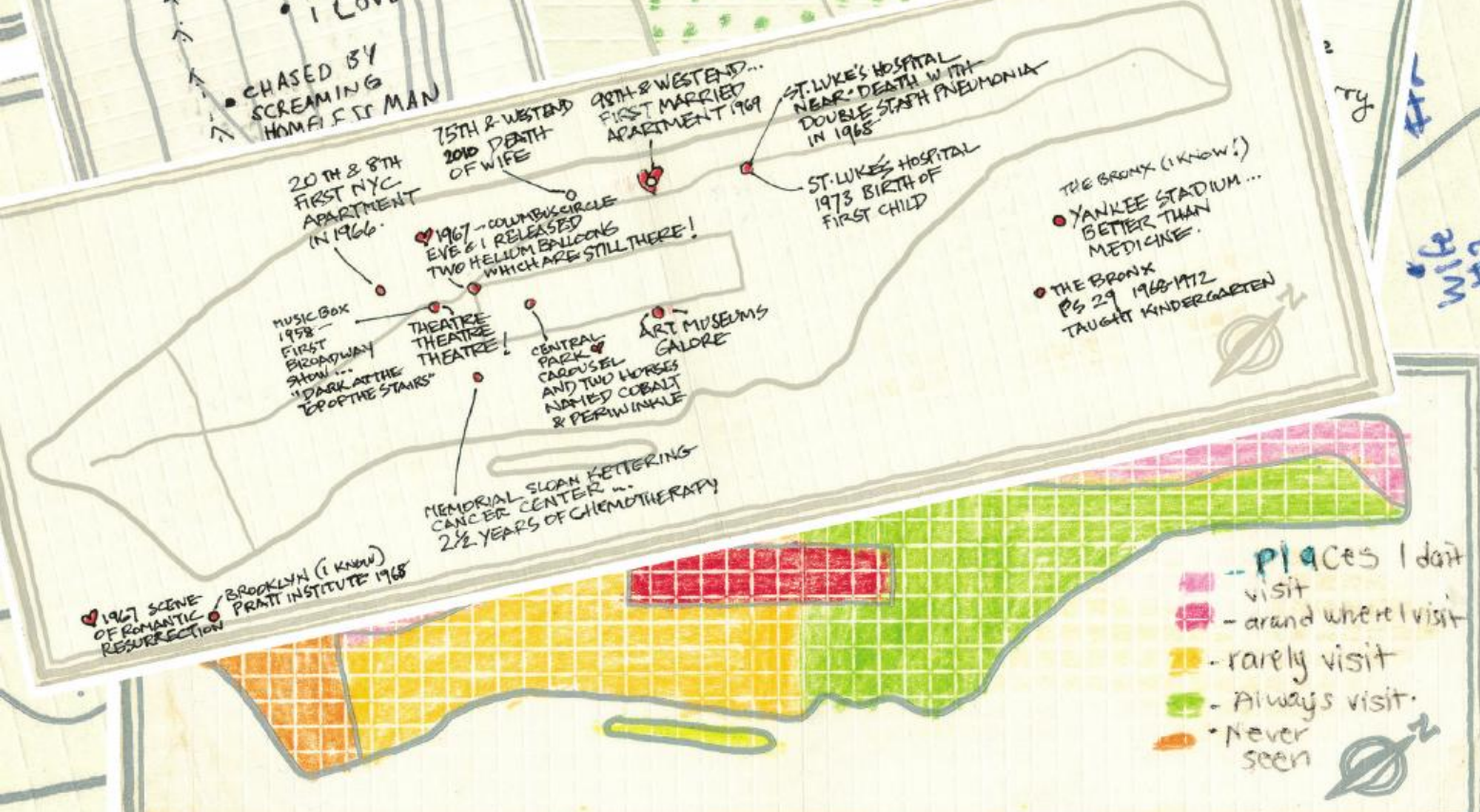
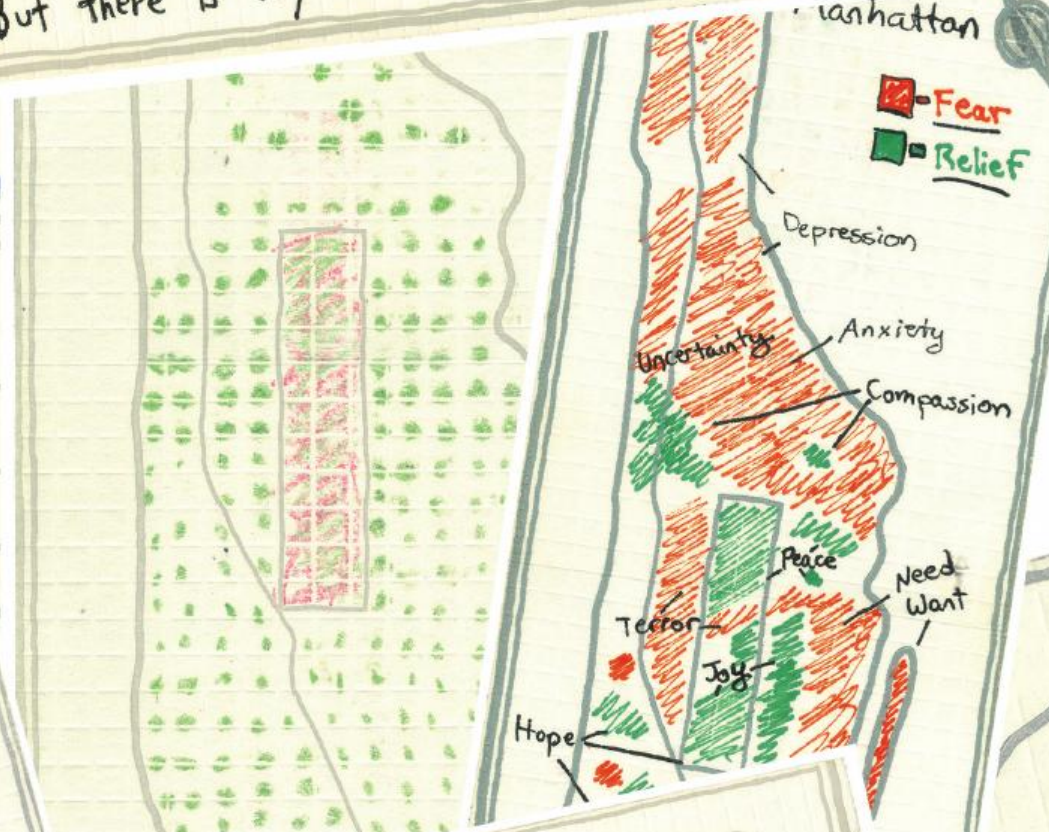

Have also lost wallets, earrings, a zipper pull, umbrellas, virginity, mind, & copy of

Proust's In Search of Lost Time, Vol. 1.

But there is only so much I can draw.

JOINED A KICKBALL GAME BY KICKING BALL INTO HUDSON
 FIRST NYC APARTMENT I'm still there, even though it may be the reason I don't have a boyfriend.
 AVERTED THREESOMES WITH OLD MEN & BEST FRIEND
 Woke up during sex with creep
 FIRST NYC JOB Teaching 7th grade special ed in East Harlem. They hid me. I was 25.
 THAT PAINTING I LOVE
 CHASED BY SCREAMING HUMAN FIGURE MAN
 20th & 8th FIRST NYC APARTMENT IN 1966.
 1967 - COLUMBUS CIRCLE EVE & I RELEASED TWO HELIUM BALLOONS WHICH ARE STILL THERE!
 MUSIC BOX 1958 - FIRST BROADWAY SHOW... "PARK AT THE TOP OF THE STAIRS"
 THEATRE THEATRE THEATRE!
 CENTRAL PARK CAROUSEL AND TWO HORSES NAMED COBALT & PERIWINKLE
 ART MUSEUMS GALDRE
 MEMORIAL SLOAN KETTERING CANCER CENTER... 2 1/2 YEARS OF CHEMOTHERAPY
 BROOKLYN (I KNOW) PRATT INSTITUTE 1968
 1967 SCENE OF ROMANTIC RESURRECTION

1967 SCENE OF ROMANTIC RESURRECTION
 BROOKLYN (I KNOW) PRATT INSTITUTE 1968
 MEMORIAL SLOAN KETTERING CANCER CENTER... 2 1/2 YEARS OF CHEMOTHERAPY
 ART MUSEUMS GALDRE
 CENTRAL PARK CAROUSEL AND TWO HORSES NAMED COBALT & PERIWINKLE
 THEATRE THEATRE THEATRE!
 MUSIC BOX 1958 - FIRST BROADWAY SHOW... "PARK AT THE TOP OF THE STAIRS"
 1967 - COLUMBUS CIRCLE EVE & I RELEASED TWO HELIUM BALLOONS WHICH ARE STILL THERE!
 20th & 8th FIRST NYC APARTMENT IN 1966.
 1967 SCENE OF ROMANTIC RESURRECTION
 ST. LUKE'S HOSPITAL 1973 BIRTH OF FIRST CHILD
 ST. LUKE'S HOSPITAL NEAR DEATH WITH DOUBLE STAPH PNEUMONIA IN 1965
 98th & WEST END... FIRST MARRIED APARTMENT 1969
 75th & WEST END 2010 DEATH OF WIFE
 THE BRONX (I KNOW!)
 YANKEE STADIUM... BETTER THAN MEDICINE.
 THE BRONX PS 29 1968-1972 TAUGHT KINDERGARTEN

- places I don't visit
- around where I visit
- rarely visit
- Always visit
- Never seen

Erfgoed op de kaart zetten

Mental mapping als methode om erfgoedgemeenschappen te laten vertellen

TEKST Jacqueline van Leeuwen

In het Vlaamse Cultureel-erfgoeddecreet spelen erfgoedgemeenschappen een sleutelrol. Maar de definitie is breed en daardoor voor veel interpretaties vatbaar. Als we in Vlaanderen verder willen nadenken over de sociale waarde van erfgoed, over andere betekenissen dan het officiële (kunst)historische discours, dan moeten we meer tools ontwikkelen om gemeenschappen aan het woord te laten. Worldcafés, databanken en allerlei participatieve vergaderingen zijn een goede start, maar zij kunnen vaak niet dit soort diepere betekenislagen naar boven halen.

Buitenlandse voorbeelden tonen aan dat mental mapping een interessante tool kan zijn om inwoners te laten nadenken over hun dagelijkse omgeving. Zowel in het kader van een stad(swijk) als in de context van grotere regio's. Een methode met veel mogelijkheden, naargelang de specifieke doelen die men nastreeft. Voor stadsmusea, erfgoedcellen en regionale spelers kan dit een verrijkende participatieve methode zijn om de sociale waarde van erfgoed meer inhoud én slagkracht te geven!

De dagelijkse omgeving zit vol betekenis

Erfgoed is een verhaal van waarden, van betekenislagen die in de loop van de tijd gehecht worden aan objecten, verhalen, landschappen en tradities. Experts brengen nauwgezet de (kunst)historische en antropologische waarde van dit erfgoed in kaart en schrijven daarmee een officieel erfgoed-

discours.¹ Maar heel wat moeilijker te bepalen is de sociale waarde van datzelfde erfgoed. Want wat betekent het erfgoed nu echt voor een gemeenschap, voor gewone inwoners van een stad of een regio? Welke waarde hechten zij aan hun omgeving? En wat vinden zij belangrijk om door te geven aan de toekomst?

In Australië lanceerde het Burracharter (1999) die *social value* als een van de voornaamste parameters om de bescherming van erfgoed te onderbouwen. Erfgoedwerkers *down under* beheren vaak een *national park*: een uitgestrekt natuurgebied waar Aboriginals leefden. De biologische waarde van deze domeinen staat buiten kijf, en ook de historische betekenis is min of meer duidelijk. Maar toen de overheid hen vroeg om ook de sociale betekenis van deze domeinen mee te

■ Becky Cooper vroeg aan inwoners van Manhattan om hun persoonlijke kaart van dit stadsgebied te tekenen. Als vertrekpunt kregen zij een schematische kaart met de vraag om hun gevoelens, hun eigen verhalen en ervaringen aan te duiden. 75 tekeningen werden reeds gepubliceerd in het boek *Mapping Manhattan. A love (and sometimes hate) story in maps by 75 New Yorkers*. Cooper, B. New York, Abrams Books, 2013. © B. Cooper en Abrams Image.

■ Hoe konden Aboriginals de betekenissen die zij toedichten aan natuurlijke elementen inventariseren bij het ontwikkelen van het beleid van de overheden? Een van de oplossingen bleek te liggen in mental mapping. Aboriginals tekenden zelf de kaart van hun gemeenschap. © Michael Theis

nemen in hun beleid, was dat op zijn minst een uitdaging.² Hoe konden zij de betekenissen die Aboriginals toedichten aan waterlopen, heuveltoppen en keienformaties inventariseren? En hoe konden zij deze kwetsbare gemeenschap bij dit onderzoek betrekken, zonder hen af te schrikken met te veel jargon en onbegrijpelijke wetenschappelijke methodes? Een van de oplossingen bleek te liggen in *mental mapping*. Kleine groepjes Aboriginals tekenden zelf de kaart van hun gemeenschap. De deelnemers gingen in dialoog met elkaar en met de erfgoedwerkers. Een proces dat uiteindelijk leidde tot zoveel meer dan enkel een inventaris van betekenisvolle plaatsen.

Het tekenen van een mentale kaart wordt ook elders ter wereld ingezet om erfgoedgemeenschappen te betrekken en de betekenissen die zij hechten aan locaties letterlijk in kaart te brengen. Dit artikel biedt een eerste verkenning van projecten die *mental mapping* gebruikten voor empowerment, inventarisatie, toerisme, educatie, branding, publiekswerking en bij artistiek en antropologisch onderzoek. Voordat we de concrete cases bespreken, schetsen we kort de theoretische achtergronden bij deze methodiek.

Wat is een mentale kaart?

“Excuseer, welke weg moet ik nemen naar het centraal station?” Om een goed antwoord te geven op deze vraag, doet een mens een beroep op zijn interne gps, oftewel zijn mentale kaart. Deze is opgebouwd uit zijn (of haar) beeld van de omgeving, makkelijk op te roepen en soms verbluffend gedetailleerd. Bovendien is ze vaak moeilijk te veranderen eens u ze hebt ‘opgeslagen’.³

Welke elementen duiken vervolgens op in de routebeschrijving? “Linksaf bij de bakker”. “Bij de kerk naar rechts”. “Dan kom je op een kruispunt met een ridderstandbeeld, en daar moet je rechtdoor”. De bakker, de kerk en het standbeeld zijn *landmarks*: sterke visuele tekens die we als herkenningspunten opslaan in de mentale foto’s die we van onze omgeving maken.⁴ Onderzoekers van stedelijke en andere ruimtes

hechten veel belang aan deze *landmarks*. Vaak zijn het dan ook plaatsen die meerdere betekenissen hebben, plaatsen die mensen raken en waar mensen elkaar ontmoeten.⁵ Plaatsen met betekenis dus, en geen *non-plaatsen*. Die laatste zijn onderling inwisselbaar zoals luchthavens, supermarkten en kledingketens. Locaties die overal kunnen opduiken en zeer uniform zijn. Plaatsen die geen bijzondere link hebben met de omgeving of de mensen in de buurt, en die het iemand moeilijk maken om er zijn eigen draai te vinden. Marc Augé, de bedenker van dit concept, ziet de opmars van dergelijke, onderling verwisselbare *non-lieux* met lede ogen aan.⁶ Wat dergelijke niet-plaatsen missen is een *sense of place*, een sterke identiteit en een band met de mensen die er wonen en werken. “Authenticiteit”, zoals men dat wel eens noemt. Een mix van materiële en immateriële elementen die karakter geven aan een buurt. Een echte plaats wordt gekenmerkt door sociale relaties, herinneringen, gebeurtenissen en dus door een link met de sociale omgeving.⁷ De *sense of place* bevat dus die elementen die een plaats betekenisvol maken en die de locatie onderscheiden van andere plaatsen.⁸

Mental mapping is een van de methodes om de *sense of place* te onderzoeken en de betekenissen die mensen aan locaties toedichten bespreekbaar te maken. Centraal daarbij staat de vraag hoe de lokale bevolking met de ruimte omgaat, hoe mensen zich deze toe-eigenen en er hun eigen betekenis aan geven. Het idee om kaarten te laten tekenen door inwoners ontstond in de milieubeweging. En in die context wordt de methode vaker gebruikt. Ook ontwikkelingswerkers in de derde wereld gaan vaak met de *mapping*methode aan de slag

“ *Mental mapping is een van de methodes om de sense of place te onderzoeken en de betekenissen die mensen aan locaties toedichten bespreekbaar te maken. Centraal daarbij staat de vraag hoe de lokale bevolking met de ruimte omgaat, hoe mensen zich deze toe-eigenen en er hun eigen betekenis aan geven.* ”

om lokale gemeenschappen weerbaar te maken. Kaarten tekenen kan immers iedereen en er zijn niet noodzakelijk veel technische middelen voor nodig.⁹ Ondertussen zijn ook erfgoedwerkers met *mapping* aan de slag gegaan. In wat volgt geven we verschillende doelen aan waarvoor deze methode al werd ingezet. We illustreren elk doel steeds met een of meer concrete voorbeelden.

DOEL 1: Empowerment van (erfgoed-) gemeenschappen: kom op voor uw buurt

Kaarten tekenen kan een ideaal middel zijn om gemeenschappen ervan bewust te maken dat erfgoed niet alleen om grote indrukwekkende monumenten en landschappen gaat, maar evengoed om kleine, sympathieke elementen, die de lokale sfeer bepalen. Sue Clifford, een Britse milieuactiviste, breekt al sinds de jaren 1980 een lans voor *local distinctiveness* van kleine dorpen en rurale regio's. Die dreigt te verdwijnen door grote strategische ingrepen van ruimtelijke ordening. En dat leidt in het ergste geval tot eenheidsworst. Daarom richtte ze de organisatie Common Ground op. Het doel was om lokale gemeenschappen te laten nadenken over wat hun omgeving bijzonder maakt.

Een van de methodes die Common Ground hiervoor ontwikkelde was het tekenen van 'Parish Maps'. Tijdens workshops vraagt men aan de deelnemers wat zij belangrijk vinden in hun omgeving. Wat maakt hun dorp of wijk anders dan de andere? Wat waarderen de bewoners? Wat zou er moeten veranderen om de plaats te verbeteren en wat zou absoluut behouden moeten blijven?

Bijzonder aan de aanpak van Common Ground is dat ze de bewoners expliciet als deskundigen benoemen: zij zijn de experts van hun eigen omgeving. De workshops willen hun impliciete kennis over de locatie opsporen. En dat lukt volgens Clifford niet door hen een klassieke atlas of doorsnee wegenkaart voor te leggen. Om juist voorbij dat stereotype beeld te komen, spoort ze de deelnemers aan om zelf hun kaart te tekenen. De bewoners bepalen wat ze op de kaart zetten en wat ze weglaten. Een kunstenaar voegt hun input achteraf samen tot één kaart, die op een centrale locatie in de gemeenschap wordt opgehangen, zodat de discussie kan voortgaan. In verschillende gevallen leidde zo'n kaart tot een formeel 'village statement', dat duidelijk maakt welke elementen in hun woonomgeving mensen echt belangrijk vinden.¹⁰

DOEL 2: Inventariseren van betekenisvolle plaatsen

Beheerders van uitgestrekte erfgoedlandschappen ontdekten *mapping* als een middel om de inheemse bevolking nauwer bij hun beleid te betrekken. Bijvoorbeeld in Canada waar Terry Tobias een methode ontwikkelde om betekenisvolle plaatsen van de Inuït te inventariseren. Zijn werkwijze sluit nauw aan bij methodes van mondelinge geschiedenis.

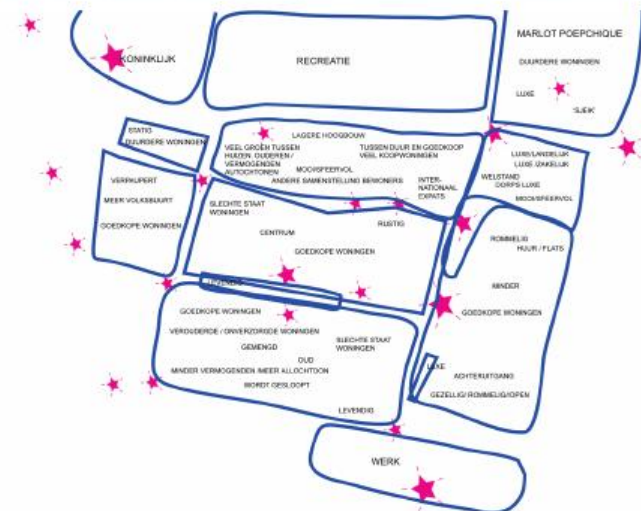
Het vertrekpunt is steeds een individueel gesprek met een lid van de Inuïtgemeenschap. Op basis van vragen over de omgeving, het leven op het land en de agrarische technieken komt een beeld van de omgeving tot stand. Belangrijk hierbij

■ Bij een 'Parish Map' bepalen bewoners zelf wat ze op een kaart zetten en wat ze weglaten. Wat waarderen ze? Wat moet er veranderen? Wat moet er behouden blijven? Een kunstenaar voegt hun input achteraf samen tot één kaart, die op een centrale locatie in de gemeenschap wordt opgehangen, zodat de discussie kan voortgaan. Op de foto: een Parish Map van Salle (Norfolk, UK)
© John Lord

is dat de antwoorden persoonlijk zijn. De onderzoeker vraagt dus vooral wat zijn gesprekspartner zelf heeft meegemaakt of wat hij van zijn ouders heeft geleerd. Tijdens het gesprek duidt de geïnterviewde belangrijke plaatsen op een kaart aan, bijvoorbeeld waar op grote dieren werd gejaagd of waar de gemeenschap in de winter woonde. Ook routes zijn belangrijk en worden uitgetekend. Dit resultaat wordt samen met de resultaten van gelijkaardige gesprekken aangeduid op een GIS-kaart. Tobias beklemtoont dat het belangrijk is om terug te koppelen over dit gemeenschappelijke resultaat en om ervoor te zorgen dat de deelnemers voldoende ingelicht zijn over wat er met de resultaten gebeurt.¹¹

Het succes van deze methode bij de Inuït kwam ook Australische erfgoedwerkers ter ore. Zij waren immers op zoek naar een methode om de sociale waarde van locaties te bepalen en om op basis daarvan een inventaris te maken van plaatsen die beschermd moesten worden. In plaats van een mondelinge-geschiedenisproject met individuen koos men

■ Het Nederlandse onderzoeksbureau WSA Urban Development adviseert bij projecten omtrent ruimtelijke vernieuwing. Via mental mapping-workshops worden bewoners bevraagd over hun gebruik van de wijk. Dit resulteert in individuele kaarten, themakaarten en kaarten met meer doorgedreven analyses. Bewoners van de wijk Mariahoeve in Den Haag werkten zo mee aan een toekomstvisie voor hun buurt. © WSA

hier voor workshops. In South West Victoria bijvoorbeeld organiseren ze ‘Open House community sessions’.¹² Hier vraagt men de deelnemers om eerst belangrijke plaatsen voor hun gemeenschap op te sommen. Vervolgens duiden de deelnemers deze op een bestaande kaart aan. Daarna vullen ze per plaats een vragenformulier in met gebeurtenissen, verhalen en activiteiten die op deze locatie plaatsvonden.

In New South Wales daarentegen werkt men met handgetekende kaarten. Hier wordt aan de deelnemers gevraagd om eerst individueel na te denken welke plaatsen ze aan anderen zouden tonen en welke verhalen en locaties ze graag aan de kleinkinderen willen doorgeven. Daarna gaan de deelnemers in kleine groepjes aan de slag. Ze vergelijken hun bevindingen met elkaar en tekenen een gemeenschappelijke kaart. Op deze kaarten kunnen ze ook routes aanduiden, grenzen markeren en verhalen lokaliseren. Dit alles kan heel wat interessante discussies opleveren. Op basis van deze gesprekken ontstaat een gemeenschappelijke lijst van de belangrijkste locaties. Net als in Victoria bestaat de laatste stap dan uit het beschrijven van deze locaties op basis van een formulier. Maar het proces van zelf een kaart tekenen, is ook een bron van waardevolle informatie.

DOEL 3: Ideeën voor cultuurtoeristen

De Australische projecten willen achterhalen welke locaties bescherming verdienen. Toerisme komt er op de tweede plaats. De Nederlandse website www.ifthenisnow.nl heeft echter juist cultuurtoeristen als belangrijkste doelgroep. De website is vooral bedoeld als een bron van inspiratie voor wie historisch verantwoord op pad wil gaan.¹³ Sinds 2011 werkt het Amsterdam Museum aan deze interactieve website die de betekenisvolle locaties in Nederland letterlijk in kaart brengt. Naast het aanduiden van belangrijke plekken willen de makers ook de verhalen die hiermee verbonden zijn zichtbaar maken. Zo moet een soort Michelinids ontstaan van *lieux de mémoires* in Nederland. Bezoekers kunnen voor hen belangrijke plaatsen op een bestaande kaart aanduiden en hun verhaal over een locatie toevoegen. Ze kunnen ook reageren op de informatie die anderen hebben toegevoegd. Op de website zijn filmpjes en suggesties voor routes beschikbaar, maar men kan ook op een bepaald tijdvak zoeken naar interessante locaties. De erfgoedgemeenschap waar dit project een beroep op doet is dus vooral een online gemeenschap.

DOEL 4: Onderzoek van dagelijks ruimtegebruik: antropologische benadering

De projecten die betekenisvolle plaatsen in kaart brengen, focussen vooral op het bijzondere, het buitengewone, op datgene wat u aan toeristen wil laten zien of wil doorgeven aan de kleinkinderen. En vaak ook datgene wat officieel moet worden beschermd. De dagelijkse beleving van de ruimte komt hierbij niet aan bod. Maar die alledaagse omgang met de (stedelijke) omgeving is ook een interessant spoor.

In 2011 kregen stadsantropologen Leeke Reinders en Eva Bosch de opdracht van de burgemeester van Zaanstad om te onderzoeken hoe de inwoners hun stad ervaren. Hoe gebruiken ze de stad in hun dagelijks leven? En welke conflicten en

spanningen bestaan er op het vlak van ruimtegebruik? Op basis van een gestructureerde vragenlijst voerden Reinders en Bosch gesprekken met de inwoners van verschillende wijken in de stad. Zij vroegen hen een virtuele toer door hun omgeving te maken en die ook te tekenen vertrekkend van een leeg blad. Op welke plekken komen ze vaak en graag? Welke locaties vermijden ze, en waarom? De gesprekken vonden bij de mensen thuis plaats en werden integraal opgenomen.¹⁴ Reinders spreekt over 'narratieve kaarten' of 'praatkaarten'. Hij kiest voor handgetekende kaarten omdat deze ook de blinde vlekken tonen. Dat zijn ook vaak die plaatsen waar er conflicten bestaan tussen lokale groepen. Zo bleek tijdens een onderzoek in Schiedam bijvoorbeeld dat oudere bewoners steevast de moskee vergaten te tekenen. Dit gebouw stond niet op hun mentale kaart en ze gingen er dan ook letterlijk aan voorbij.

In Schiedam werden naast individuele ook groepsgesprekken gevoerd, waarbij de deelnemers hun mentale kaarten aan elkaar voorstelden. Het tekenen van kaarten dient in dit soort onderzoek immers vooral om het gesprek te structureren en associaties naar boven te halen, de vergelijkbaarheid van verschillende kaarten is minder belangrijk.¹⁵

Een andere Nederlandse onderzoeker, Martine Meeuwissen, gelooft ook sterk in de meerwaarde van eigen getekende kaarten.¹⁶ Zij vraagt inwoners om op die kaarten zowel fysieke als sociale grenzen aan te duiden. Om deze tekeningen te analyseren, ontwikkelde zij een analysetool, TAMS. Hiermee kan ze elementen op de tekeningen *taggen* en zo berekeningen maken.¹⁷ Op deze manier kan ze de informatie op heel verschillende kaarten toch vergelijken.

DOEL 5: Het imago van een wijk: branding en buurtbiografie

Mental Mapping wordt bij antropologisch onderzoek ingezet om het dagelijks leven in de stad te analyseren. Overheden kunnen op basis van dit onderzoek hun beleid bepalen en legitimeren. Vooral in het kader van structurele ingrepen in de ruimtelijke ordening ontstond de vraag naar meer toegepaste methodes van *mental mapping* die beleidsrelevante gegevens zouden opleveren.

Het Nederlandse onderzoeksbureau WSA Urban Development geeft advies over strategische ingrepen in naoorlogse stadswijken. Om een onderbouwde visie op ruimtelijke vernieuwing te formuleren, vertrekt WSA vanuit de huidige identiteit van de wijk en gaat het op zoek naar het imago, oftewel, het 'merk' van de wijk. En zo belanden we in de sfeer van marketing en *branding*.¹⁸

Om de waarde en betekenis van wijken te kunnen analyseren, ontwikkelde WSA een *mental mapping*-workshop met verschillende niveaus. Drie dimensies van ruimtebeleving komen daarbij aan bod. Een eerste reeks vragen peilt naar het gebruik van de wijk: welke zones gebruikt men voor wonen, winkelen, recreatie? Waar ontmoeten de inwoners elkaar en welke routes nemen ze? Een tweede dimensie is die van de beleving: wat vindt men typerend en aantrekkelijk in de wijk, en wat zijn eventuele psychologische grenzen? Ten slotte peilt WSA naar de waardering van de wijk: wat is prettig of juist onveilig? Wat wekt trots op en wat niet?

Nadat de deelnemers hun individuele ervaringen in kaart hebben gebracht, volgt een groepsdiscussie. WSA digitaliseert de kaarten en voert er bijkomende analyses op uit. Zo maken ze themakaarten die gelijkenissen en verschillen in de individuele kaarten zichtbaar maken. Kernbegrippen, bijzonder gewaardeerde plaatsen en ruimtelijke knelpunten komen op die manier aan het licht. De positief gewaardeerde locaties en de als problematisch ervaren zones vormen dan het uitgangspunt voor een verdere strategie voor ruimtelijke ontwikkeling.¹⁹ De kracht van de *mindmap*-methode van WSA schuilt erin dat in de bevraging zowel ruimte is voor het alledaagse als voor het uitzonderlijke. Door de vragenreeks in drie stappen van gebruik, beleving en waardering op te bouwen, komen die verschillende dimensies in beeld. Het gebruik van standaardkaarten en icoontjes verhoogt de vergelijkbaarheid van de individuele kaarten aanzienlijk.

Een andere benadering om het imago van een wijk te onderzoeken en kansen voor ruimtelijke ontwikkeling te ontdekken is de methode van de buurtbiografie, ontwikkeld door het Nederlandse onderzoeksbureau Stipo.²⁰ Een buurtbiografie bestaat uit vijf elementen, oftewel 5XR: de routes van de bewoners, de routines (de dagelijkse bezigheden), de rituelen in de wijk, de relaties tussen de inwoners en de reputatie van de wijk. Deze elementen komen dan samen in de zesde R van rode draad. Naast straatinterviews en participerende observatie organiseert Stipo ook groepsessies waarin de deelnemers zelf kaarten maken waarop ze die vijf elementen tekenen en van commentaar voorzien. Het resultaat is een kwalitatief overzicht van de mogelijkheden en beperkingen van een buurt, oftewel: "verhalen die doorklinken richting planners, beleidsmakers en ontwerpers als ze aan hun teken- of vergadertafel zitten".²¹ De kracht van deze methode is het gebruik van brede antropologische termen als rituelen en routines.²² Door vanuit deze ietwat abstracte concepten te vertrekken, daagt men de bewoners uit om stil te staan bij hun dagelijks ruimtegebruik.

DOEL 6: Publiekswerking: participatieve trajecten in de stad

Men kan *mental mapping* op een heel wetenschappelijke wijze inzetten, met digitale analysetools en een stevig theoretisch kader. Maar kaarten tekenen kan ook een insteek zijn bij eerder creatieve projecten en op die manier een breed publiek bij de erfgoedwerking betrekken.

Het Historisches Museum Frankfurt experimenteert hiermee. In 2016 moet daar een nieuwe opstelling over het hedendaagse leven in Frankfurt van start gaan onder de titel *Frankfurt jetzt!*. Uitgangspunt is de vraag hoe de inwoners Frankfurt beleven. Leven ze wel in dezelfde stad, of zijn er verschillende perspectieven en betekenissen van waaruit u de stad moet benaderen? Die gelaagdheid van de stad moet uiteindelijk tot uiting komen in een multidimensioneel stadsmodel dat een kunstenaar in een artistieke vorm zal gieten. Hoe het er precies zal uitzien is momenteel nog niet duidelijk, maar de kaart wordt onderbouwd door een digitale databank met verhalen, herinneringen en feiten over plaatsen in de stad. ▶

■ Met de 'erfgoedradar' gaan leerlingen van het lager onderwijs op zoek naar verhalen, speciale gebeurtenissen, tradities en feesten in de schoolomgeving. Zij maken zo een soort inventaris van het immateriële erfgoed. © Erfgoedcel Mijn-Erfgoed

Opdat die kaart ook echt iets van de inwoners zou worden, zet het museum tal van participatieve trajecten op. Medewerkers strijken neer in stadswijken en gaan daar met bewoners aan de slag rond stedenbouwkundige ingrepen. Deelnemers aan deze projecten en bezoekers aan het museum krijgen ook de vraag welke plaatsen voor hen belangrijk zijn en waar ze bijzondere herinneringen aan hebben. Zij kunnen hiervoor een kaartje tekenen en er wat uitleg bij schrijven waarom deze plaatsen voor hen belangrijk zijn. Al deze elementen zullen uiteindelijk deel uitmaken van de grote kaart.²³ Soms helpt men de bezoeker nog een beetje extra. Tijdens een project met een zwembad vroeg men de bezoekers om met stickers op de parkplattegrond aan te duiden welke zones van het park ze gebruikten. Waar gingen ze zonnen, waar lazen ze een boek? Een snelle, maar vooral ook leuke manier om met hen een gesprek over ruimtegebruik aan te gaan.

Een artistiek project dat onlangs veel aandacht kreeg, is het boek *Mapping Manhattan*.²⁴ Initiatiefnemer Becky Cooper vroeg aan 75 inwoners van Manhattan om hun persoonlijke kaart van dit stadsgebied te tekenen. Als vertrekpunt kregen zij een schematische tekening van Manhattan met de vraag om op deze kaart hun gevoelens, hun eigen verhalen en ervaringen aan te duiden. Dat leverde wonderlijke inkijkjes in

het dagelijkse leven op. Zo tekende iemand nauwgezet op waar hij allemaal handschoenen verloren had, iemand anders duidde aan waar hij zich veilig voelt en welke zones hij vermijdt, en weer een andere deelnemer lokaliseerde goede en slechte kussen die ze op straat uitwisselde. Het werd een wonderlijk boek, vol inspiratie en verhalen.

Dichter bij huis heeft theatermaakster Annelies van Hullebosch in opdracht van de KVS het Brussels ruimtegebruik in kaart gebracht. Ter voorbereiding van een theaterproductie vestigde Van Hullebosch zich in een wijk. Daar probeerde ze door ontmoetingen de complexiteit van de wijk in kaart te brengen. Dit gebeurde via tekeningen, maquettes en verzamelingen waaraan de buurtbewoners konden meewerken. Op basis van dit materiaal maakte Van Hullebosch een voorstelling en ook een boek. Zij legt daarbij expliciet de link naar geschiedenis en erfgoed, maar de verhalen van de hedendaagse bewoners zijn het belangrijkste. Het publiek wordt nauw betrokken bij het productieproces van de voorstelling, maar de uiteindelijke betekenis van de ruimte en de kaarten wordt hier wel door de kunstenaar bepaald en niet door het publiek.²⁵

DOEL 7: Onderwijs

Naast erfgoeddragers en brede publieksgroepen gaat men ook in het onderwijs met *mental mapping* aan de slag. Vertrekken van de eigen (school)omgeving en van een kaart is immers een tastbaar startpunt om over erfgoed, verhalen en betekenissen na te denken. In het kader van omgevingsgericht onderwijs werken een aantal bestaande educatieve projecten al (deels) met kaarten.

Voor het lager onderwijs ontwikkelde het expertisecentrum erfgoededucatie van de VIVES-hogeschool (vroeger KATHO) de cd-rom *Als straten gaan praten*. Deze module start in de klas met opdrachten achter de computer. Maar al snel worden de leerlingen uitgedaagd om naar buiten te trekken en onverwachte verhalen te ontdekken. Deze ontdekkingstocht moet leiden tot een nieuw product, zoals een verhalenwandeling of een gidsenboekje. Een van de opdrachten bestaat erin dat leerlingen een persoonlijke kaart van de buurt maken die ze aanvullen met allerlei gegevens zoals huizen, speelpleinen, hun favoriete plekje ... Ze maken een legende en gaan daarna creatief aan de slag: ze maken er tekeningen bij, voegen knipsels toe, schrijven korte tekstjes ... Op die manier ontstaat een heel persoonlijke visie op de buurt.²⁶

Canon Cultuurcel, het agentschap Onroerend erfgoed en FARO werken samen aan het project 'Buurten met erfgoed'.²⁷ Volgens de methode van het 'verhalend ontwerp' maken de leerlingen van de tweede en derde graad van de lagere school kennis met Jodokus de stadsjutter. Hij nodigt hen uit in de eigen buurt te gaan ontdekken wat hen dierbaar is. Deze speurtocht wordt in gang gezet met uitdagende vragen en opdrachten. De kinderen worden in dit project doelbewust als deskundigen ingezet. Jodokus nodigt hen uit om over hun eigen beleving te vertellen. Een van de mogelijke acties die de leerlingen kunnen ondernemen is het tekenen van een kaart.

Erfgoedcel Mijn-Erfgoed lanceerde zowel voor het lager als het secundair onderwijs de *erfgoedradar*. In dit project worden de leerlingen speurders die in de schoolomgeving op zoek gaan naar verhalen, speciale gebeurtenissen, tradities en feesten. Zij maken zo een soort inventaris van het immateriële erfgoed. De leerlingen van de eerste graad secundair maken bovendien een digitaal omgevingsboek. Zij duiden het erfgoed aan op een kaart van Google Maps en lokaliseren zo de verhalen in de omgeving.²⁸

Kaarten weken vrij makkelijk verhalen los en met verhalen kunnen heel wat didactische doelen bereikt worden. Onlangs bracht het Grundtvigproject 'Sheherazade' inspirerende voorbeelden van *storytelling* in volwasseneneducatie samen. Het handboek verwijst niet expliciet naar *mapping*, maar biedt wel heel wat aanknopingspunten om verhalen aan de (dagelijkse) omgeving te koppelen. Zo zijn er een aantal oefeningen in opgenomen die de betekenis van routes, publieke ruimtes en locaties verkennen. En er is de methodologie van de *storytelling walk* die fragmenten van traditionele verhalen verbindt met locaties in de stad. Van daaruit is het natuurlijk maar een kleine stap naar verhalen vol erfgoedbetekenis.²⁹

Conclusie: mental mappen in vijf stappen

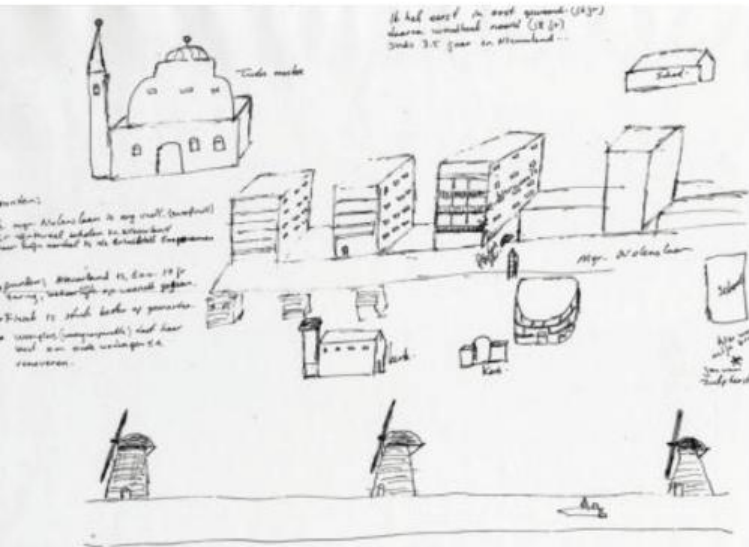
Mental mapping is een interessante methode om het gesprek aan te gaan met de inwoners of gebruikers van een omgeving over de sociale waarde ervan en de betekenisdragende elementen daarin. Bij wijze van conclusie geven we nog even een overzicht van vijf vragen die bij het opstarten van een *mental mapping*-project aan de orde zijn.

In de eerste plaats is het belangrijk om het doel te definiëren. Wil u gemeenschappen ondersteunen, of eerder de *branding* van een wijk onderzoeken? Gaat het er juist om *lieux de mémoires* met toeristisch potentieel te inventariseren, of wil u eerder een creatief project opstarten? Of zijn de verhalen een middel om andere (onderwijs)doelen te bereiken? Het doel bepaalt de concrete vormgeving van het *mapping*project en maakt bijvoorbeeld een geluidsopname noodzakelijk of juist overbodig.

Ten tweede is het van belang de scope af te bakenen. *Mental mapping* wordt vooral ingezet in stadswijken en buurten: beperkte geografische kaders dus. Maar de projecten van Common Ground en in de Australische *national parks* tonen aan dat de methode eveneens voor grotere regio's bruikbaar is. Dichter bij huis ging men ermee aan de slag in de mijnstreek.³⁰ Welke scope u ook kiest, cruciaal blijft dat u de inwoners aan het woord laat en hen expliciet als experts van hun eigen omgeving beschouwt. Geen interpretaties vanuit de ivoren toren dus, maar dicht aansluiten bij de leefwereld van al degenen die dagelijks van de ruimte gebruikmaken en goed luisteren naar hun interpretaties. Belangrijk is vervolgens ook dat u bepaalt of u enkel gaat werken met individuele interviews of met groepsgesprekken. Bovenstaande voorbeelden geven aan dat een groepsgesprek vaak verdiepend kan werken, rode draden naar boven brengt en het gemeenschapsgevoel versterkt. Maar doorgaans vertrekt men wel van een individuele denkoefening en een individuele kaart.

Ten vierde is het belangrijk om te bepalen welke vragen u precies gaat stellen. Concretere vragen als: "Wat maakt deze buurt speciaal?" zijn vaak nodig om het gesprek op gang te brengen. Werken met brede antropologische categorieën als rituelen, routes en routines kunnen soms meer verhalen losweken dan heel concrete vragen als: "Waar gaat u winkelen?" In die zin kan *mental mapping* ook een goed hulpmiddel zijn bij mondelinge-geschiedenisprojecten. Het perspectief van de vraagstelling kan sterk verschillen. Bij erfgoedprojecten in Canada en Australië valt op dat ze vaak enkel focussen op datgene wat tijdloos is en eeuwigheidswaarde heeft door te vragen wat men aan toeristen toont en aan volgende generaties wil doorgeven. Op zich is dat niet zo verwonderlijk

“ Er is nog heel veel potentieel om via de methode van *mental mapping* ook immaterieel erfgoed zichtbaar te maken. Routines, rituelen, routes en gewoontes kunnen letterlijk in kaart worden gebracht op 'narratieve kaarten', die de inwoners helpen om te reflecteren over hun eigen leven en het dagelijks gebruik van de ruimte. ▶

omdat deze projecten vooral willen inventariseren wat de overheid moet beschermen. Er is echter nog heel veel potentieel om via de methode van *mental mapping* ook immaterieel erfgoed zichtbaar te maken. Routines, rituelen, routes en gewoontes kunnen letterlijk in kaart worden gebracht op 'narratieve kaarten', die de inwoners helpen om te reflecteren over hun eigen leven en het dagelijks gebruik van de ruimte. De methodiek die WSA ontwikkelde verbindt bovenstaande invalshoeken. Deze methode heeft namelijk zowel aandacht voor dagelijkse routine als voor uitzonderlijke *landmarks* in de omgeving. Wat ons betreft een goed vertrekpunt om erfgoed-specifieke vragenlijsten op te baseren. Alleen zou de link met de historische wortels van de wijk meer uit de verf moeten komen, en kan er ook meer aandacht worden besteed aan immaterieel erfgoed.

Een laatste belangrijke keuze bij het opzetten van een *mapping* project is of men de deelnemers zelf een kaart laat tekenen op een wit blad, of vertrekt van een bestaande kaart. Dat

■ Tijdens een onderzoek in Schiedam door Leeke Reinders bleek dat oudere bewoners stevast de moskee vergaten te tekenen. Dit gebouw stond niet op hun mentale kaart en ze gingen er dan ook letterlijk aan voorbij. Anderen tekenden het gebouw dan weer prominent op hun kaart. Zoals Achmed, een Turkse man die de wijk voorstelt als een verzameling op zichzelf staande landmarks die losjes in de ruimte zijn gepositioneerd. © Leeke Reinders. Bron: Reinders, Leeke. Harde stad, zachte stad: moderne architectuur en de antropologie van een naoorlogse wijk. *Dissertatie TU Delft*, 2013

laatste kan een goed idee zijn als u de vergelijkbaarheid wil vergroten en berekeningen wil maken. Maar het beperkt de deelnemers ook heel sterk omdat ze dan moeilijk buiten die bestaande kaders denken. Anderzijds kan zelf tekenen ook een enorme drempel zijn: creativiteit en visuele voorstelling is niet iedereen gegeven. Dergelijke intuïtieve kaarten zijn bovendien moeilijk vergelijkbaar, maar ze weken vaak veel meer verhalen los. Vooral stadsantropologen onderstrepen het belang van zelfgetekende kaarten, ook omdat die blinde vlekken zichtbaar maken. Een lichte voorkeur voor zelfgetekende kaarten dus, al moet de onderzoeker dan ook meer contextgegevens verzamelen.

Vaak combineren onderzoekers verschillende methodes. Het tekenen van *mental maps* vullen zij bijvoorbeeld aan met participerende observatie, met fotografie, met straatinterviews of met rondleidingen door bewoners. Alleen een kaart tekenen is dikwijls niet voldoende.

Dr. Jacqueline Van Leeuwen is stafmedewerker organisatieontwikkeling en vorming bij FARO. Met dank aan dr. Olga Van Oost voor haar commentaar bij een eerdere versie van dit artikel.

1. Laurajane Smith noemt dit een *authoritative heritage discourse*: L. SMITH, *Uses of Heritage*. London, Routledge; L. SMITH, *All Heritage is Intangible*, Amsterdam, Reinwardt Academie, 2012.
2. De klemtoon op de *social value* is afkomstig uit het Burracharter dat de basis voor erfgoedzorg in Australië vormt: www.heritage.tas.gov.au/media/pdf/The%20Burras%20Charter%201999adopted.pdf. Voor de zoektocht naar wat de sociale waarde zou kunnen inhouden, zie: www.environment.nsw.gov.au/conservation/SocialSignificance.htm
3. E. JONSON, *Inner navigation*. New York, 2002.
4. De term *landmark* komt van Kevin Lynch, grondlegger van hedendaags onderzoek naar het gebruik van de stedelijke ruimte. K. LYNCH, *The image of the city*. Cambridge, 1960.
5. A. REIJNDORP, 'Ruimte voor plaats. Beelden en betekenissen', in: A. REIJNDORP & L. REINDERS (RED.), *De alledaagse en de geplande stad. Over identiteit, plek en thuis*. Amsterdam, 2010, p. 9-25.
6. M. AUCE, *Non-lieux: introduction à une anthropologie de la surmodernité*. Parijs, 1992.
7. A. REIJNDORP, 'Ruimte voor plaats. Beelden en betekenissen', in: A. REIJNDORP & L. REINDERS (RED.), *De alledaagse en de geplande stad. Over identiteit, plek en thuis*. Amsterdam, 2010, p. 9-25.
8. J. SCHOFIELD & R. SZYMANSKI, 'Sense of Place in a Changing World', in: J. SCHOFIELD & R. SZYMANSKI (RED.), *Local Heritage, Global Context. Cultural Perspectives on Sense of Place*. Surrey, 2011, pp.1-12; S. CLIFFORD, 'Local Distinctiveness: Everyday Places and How to Find Them', in: J. SCHOFIELD & R. SZYMANSKI (RED.), *Local Heritage, Global Context. Cultural Perspectives on Sense of Place*. Surrey, 2011, pp. 13-32.
9. Bijvoorbeeld *Good practices in participatory mapping* van het International Fund for Agricultural Development (IFAD): www.ifad.org/pub/map/pm_web.pdf. Voor een kritische bespreking, zie: www.sswm.info/category/planning-process-tools/exploring/exploring-tools/preliminary-assessment-current-status/loca
10. S. CLIFFORD, 'Local Distinctiveness: Everyday Places and How to Find Them', in: J. SCHOFIELD & R. SZYMANSKI (RED.), *Local Heritage, Global Context. Cultural Perspectives on Sense of Place*. Surrey, 2011, pp. 13-32.
11. U kan dit boek downloaden via: www.nativemaps.org/files/Tobias_FullCopy.pdf.
12. Zie: http://parkweb.vic.gov.au/...data/assets/pdf_file/0007/563893/Volume-4-Valued-Places.pdf.

13. Voor achtergronden bij dit project, zie: www.plaatsenvanbetekenis.nl.
14. Zie: http://platform31.railscluster.nl/uploads/attachment_data/file/14/Publicatie...Thuis_in_de_stad_Nicis_.pdf, pagina 12.
15. L. REINDERS, 'In het hoofd en op papier', in: *Agora*, 24 (2008), pp. 22-26. (www.css.gmu.edu/andrew/pubs/Agora_imaginaires%20stad.pdf); L. REINDERS, 'Thuis en de cartografie van de alledaagse ruimte', in: A. REIJNDORP & L. REINDERS (RED.), *De alledaagse en de geplande stad. Over identiteit, plek en thuis*. Amsterdam, 2010, pp. 47-74.
16. <http://www.environment.nsw.gov.au/nswcultureheritage/MappingAttachment.htm>
17. <http://www.environment.nsw.gov.au/chresearch/culturallandscapesguide.htm>
18. Oudere voorbeelden van *mental mapping* voor stadsontwikkeling in: P. GOULD & R. WHITE, *Mental maps*. Second edition. London, 1986.
19. W. SULSTERS & L. SCHUBERT, 'Mental mapping: op zoek naar collectieve identiteit van stedelijke gebieden', in: *Agora*, 22 (2006) <http://kennisbank.platform31.nl/websites/kei2003/documentatie/WSA-mentalmapping-2006.pdf>; Mental mapping Mariahoeve (Rapport WSA, December 2005), zie: www.identiteitnbranding.nl/pdf/Mariahoeve_Mental_mapping_WSA.pdf.
20. Zie: www.stipo.nl.
21. Zie: <http://vrachelen.wordpress.com>.
22. Zie ook: A. REIJNDORP, 'Ruimte voor plaats. Beelden en betekenissen', in: A. REIJNDORP & L. REINDERS (RED.), *De alledaagse en de geplande stad. Over identiteit, plek en thuis*. Amsterdam, 2010, p. 9-25.
23. Zie: www.historisches-museum.frankfurt.de/index.php?article_id=521&clang=0.
24. B. COOPER, *Mapping Manhattan. A love (and sometimes hate) story in maps by 75 New Yorkers*, New York, 2013.
25. Zie: www.brusselnieuws.be/artikel/ik-wil-de-historiek-tonen.
26. Met dank aan Matthias Lefebvre. Zie ook: www.katho.be/page.aspx?smid=1736.
27. Zie: www.canoncultuurcel.be/cultuurpartners/buurt-en-erfgoed.
28. Met dank aan Leen Gos. Zie voor meer informatie: www.erfgoedcelmijnerfgoed.be.
29. *Sheherazade, 1001 Stories for Adult Learning* (2013): www.sheherazade.eu/en/content/manual.
30. Zie: www.erfgoedcelmijnerfgoed.be/images/filelib/masterplan_pdf_106.pdf.

COMMUNICATING THE MUSEUM

INTERNATIONAL EDITION
THE ART NEWSPAPER

14th INTERNATIONAL CONFERENCE
DEDICATED TO MUSEUM PROFESSIONALS

SYDNEY 4–8 Nov 2014 • **MELBOURNE** 9–11 Nov 2014
TO REGISTER VISIT communicatingthemuseum.com

STRATEGIC PARTNERS

CONFERENCE PARTNERS

Groot(s) en luid

Muzikaal erfgoed in de publieke ruimte

TEKST Juan D. Montoya

Beiaardmuziek die reeds gedurende vijfhonderd jaar in het dagelijks leven in de Lage Landen aanwezig is, duizenden marcherende muzikanten die al meer dan twee eeuwen de straten van Vlaanderen inpalmen en een Caraïbische revival via picó's (grote muziekinstallaties) van muziek die teruggaat tot de tijd van de slavernij: het zijn drie muziekpraktijken die een ietwat bijzondere relatie hebben met de publieke ruimte. "Hoe groter, hoe beter," zegt Martin Goby van Vlamo.

Harmonies en fanfares, beiaarden en Colombo-Caraïbische picó's bieden elk op hun manier antwoorden op de vraag hoe de stedelijke soundscape van muziek te voorzien is. Hoe gaan gemeenschappen om met het levend erfgoed dat ze ten uitvoer brengen? Zo wijst Koen Cosaert, directeur van de Mechelse beiaardschool, ons erop dat openbare muziek – en in het bijzonder de beiaardmuziek in Vlaanderen – “een van de enige culturele elementen is die nog voor iedereen toegankelijk zijn.”

Welke effecten op de identiteit kunnen we verder aan deze muziekpraktijken toewijzen? En, *last but not least*, hoe komen ze tegemoet aan de uitdagingen van de snel veranderende muziekconsumptie? In de UNESCO-conventie voor het bor-

gen van immaterieel cultureel erfgoed hebben beiaardiers de voorbije jaren een versterkend instrument gevonden om hun traditie te voeden en hun rol als hoeders van een oude en verbazingwekkende culturele traditie sterker te onderlijnen. Harmonies en fanfaremuzikanten zijn zich meer en meer bewust van het belang van de culturele processen die ze in de publieke ruimte creëren en die lijken op hetgeen de champetaspelers ook realiseren.

Op zoek naar antwoorden – en misschien nog meer vragen – bezocht ik enkele Vlaamse experts en Colombiaanse muzikanten die muziek als levend immaterieel erfgoed beïnvloeden; een domein waarin volume, zichtbaarheid en de publieke ruimte een rol spelen.

■ Foto boven: Bij het ontstaan van de Afro-Colombiaanse muziek die een nieuwe culturele achtergrond claimde voor diasporaminderheden, was er niets belangrijkers dan de picó en zijn band met de ontmoetingsplaatsen in de openlucht. © Camilo Roza.

■ De beiaard, die dateert uit de 16e eeuw, is niet alleen het grootste en zwaarste muziekinstrument uit de geschiedenis, maar ook, als middel om het dagelijkse leven te regelen, een dat het dichtst met de publieke ruimte verweven is. © Andreas Dill

■ Harmonieën en fanfares zijn nog steeds wijdverspreid, maar waren dat in het verleden nog meer. Optreden van Fanfareorkest Brass-aux-Saxes tijdens Erfgoeddag 2009. © Kempens Karakter, Foto: Thomas Janssens

“Muziek uit de hemel”

De Leuvense beiaardier Luc Rombouts herinnert zich dat al minstens drie studenten hun vriendin ten huwelijk vroegen met een beetje hulp van de zoetgevooisde klanken van zijn toreninstrument. “Het resultaat tot nu toe was tweemaal ‘ja’ en eenmaal ‘neen’ (of ‘nog niet’)”. Dit is zeker een nieuwe toepassing voor een instrument met toch al een heel gevarieerd gebruik.

De beiaard, die dateert uit de 16e eeuw, is niet alleen het grootste en zwaarste muziekinstrument uit de geschiedenis (de Riverside Church in New York City heeft er een van 100 ton), maar ook, als een middel om het dagelijks leven te regelen, een dat het dichtst met de publieke ruimte verweven is. De beiaard is een verdere ontwikkeling van de klokken die als aankondiger van werk- en schafttijd, rampen en feesten, de openings- en sluitingsuren van de stadspoorten eeuwenlang het hart vormden van de oude steden in de Lage Landen.

“Wat is de meerwaarde van de beiaardtraditie?”, vroeg Rombouts tijdens het colloquium ‘Carillon and Society: Past and Future’. Zijn eigen antwoord luidt: “Zijn publieke karakter verleent de beiaard het vermogen om samen met het publiek een gevoel van collectief beluisteren te creëren. Bovendien vormt het instrument een schakel tussen heden en verleden: de beiaard creëert bij mensen van vandaag een

bewustzijn over traditie en geschiedenis. Kortom, de beiaard is een factor van sociale verbondenheid.”

Met haar geschiedenis van meer dan vijfhonderd jaar tracht deze ‘sociale connectie’ nu om vermeld te worden op de UNESCO-lijst van ‘Beste borgingspraktijken’. De beiaardcultuur werd in 2013 door België voorgedragen als een collectief dossier in samenwerking tussen Vlaanderen en Wallonië. In november van dit jaar kan het element normaal gezien op de UNESCO-lijst ingeschreven worden. De vijf soorten borgingsmaatregelen komen in het safeguardingsplan voor de beiaardcultuur allemaal aan bod: transmissie; identificatie, documentatie en onderzoek; preservatie en behoud; promotie; revitalisering.

Volgens het dossier zijn de activiteiten die door de Koninklijke Beiaardschool ‘Jef Denyn’ in Mechelen georganiseerd worden het belangrijkste aspect van de transmissie. Momenteel verzekeren 62 studenten van twaalf verschillende nationaliteiten dat de knowhow niet verdwijnt. “We voelden uiteraard als school eerst en vooral de noodzaak aan transmissie van de speelkennis van het instrument, maar het tweede doel was dat we de beiaard ook als een echt muziekinstrument erkend wilden zien”, zegt directeur Cosaert, die zich vooral zorgen maakt over de krimpende budgetten die de jobs van de beiaardiers in gevaar brengen. ▶

■ De 65.913 Vlamingen die verenigd in fanfares, harmonies, brassbands, majorettekorpsen en andere bands in de publieke ruimte optreden zijn een onomstotelijk bewijs van de enorme populariteit die deze muziekgroepen in Vlaanderen hebben. © WESTHOEK verbeeldt

“De beiaard is een instrument dat door de gemeenschap wordt ondersteund,” benadrukt hij. “Alles wat we doen, van het loon van onze beiaardiers, het onderhoud van het instrument, het geld voor de organisatie, recitals enz. ... hebben we te danken aan de overheid. We kunnen voor beiaardconcerten geen tickets verkopen.”

Al het voorgaande was voor de Mechelse beiaardschool aanleiding om op zoek te gaan naar een jong publiek; een taak die werd toevertrouwd aan Hasselts beiaardier Jan Verheyen, die ‘theaterstukken’ ontwierp zoals *Rocky het klokkie*. Het vertelt het verhaal van de kleinste klok in de beiaard, die naar verschillende plaatsen reist en grotere klokken zoals de Big Ben uit Londen ontmoet. “Ik denk dat veel mensen gewoon niet weten wat een beiaard allemaal kan. Dat is spijtig en dat is de reden waarom ik zulke projecten bedenkt,” zegt Verheyen.

Bells and Bass en een performance waarin hij beiaardmuziek combineert met tangomuziek en -dans: het zijn maar een paar van de initiatieven die te maken hebben met de promotie in het kader van het UNESCO-dossier. “We moeten ervoor zorgen dat dit verhaal van vijfhonderd jaar geleden nog een toekomst van vijfhonderd jaar tegemoet gaat. En als we dat willen bereiken, moeten we het populair maken.”

Dat is nu net wat Frank Deleu doet. Hij is de huidige opvolger van Adriaan van der Sluis, de oudste Brugse beiaardier die er in 1533 woonde. Nu beklimmen per jaar 250.000 toeristen de steile trappen van het Belfort. “Het is belangrijk om zoveel mogelijk mensen, die misschien maar één keer in hun leven een beiaard horen, te overtuigen om naar het instrument te luisteren. Het is voor de meeste toeristen een kans die hen maar één keer te beurt valt,” zegt Deleu.

Zijn grootste verwezenlijking tot nu toe, zegt hij, is de renovatie van het instrument, die in 2010 was voltooid. Dit heeft te maken met het gedeelte preservatie en behoud dat in het UNESCO-dossier wordt vermeld. Het blijkt dat tussen 1970 en 2013 bijna alle historische beiaarden in België gerestaureerd werden. En in de laatste decennia werden in Wallonië verschillende exemplaren die de voorbije jaren stil bleven – zoals in Gembloux, Florenville, Hoei, Luik of Verviers – opnieuw in gebruik genomen.

De beiaard is volgens Koen Cosaert niets anders dan “muziek uit de hemel.” Inderdaad, niet zoveel muziekpraktijken kunnen het zich veroorloven om zowat honderd meter boven de grond een instrument te hangen dat tot veertig ton kan wegen. Deze ooit Don Quichotachtige uitdaging die erin slaagt melodieën over de stad te verspreiden, blijft volgens Jan Verheyen de bekoorlijke rijkdom van de beiaard. “Het is een beetje magisch wanneer mensen op straat wandelen, de muziek horen en ze plots herkennen,” zegt hij. “Het is een beetje magisch omdat ze weten dat daarboven iemand zit te spelen, maar ze weten niet wie of hoe.”

Picó's: de Caraïbische kracht

Meer dan 8.000 kilometer hiervandaan, in het Caraïbische deel van Colombia, palmen sinds de jaren 1970 gigantische en rondreizende geluidssystemen – die picó's worden genoemd – de publieke ruimte in in de steden Barranquilla en Cartagena (vroeger de belangrijkste haven van de Spaanse kroon waarin de Afrikaanse slaven toekwamen). Deze krachtige toestellen, die tot 30.000 watt aan geluidsterkte kunnen produceren, worden tegenwoordig vooral gelinkt aan champetamuziek.

“Champeta is ontegensprekelijk verbonden met picó's. Een champetalied dat op de radio populair wil worden, moet eerst in de picó gespeeld worden”, zegt champetadrummer Pierre Magallanes. De kern van dit soort muziek appelleert aan een soort ritmisch patroon dat vergelijkbaar is met sommige andere Caraïbische muziekgenres zoals *raga* en *reggae-tón*. Op een dieper niveau wordt haar scene ook geassocieerd met een sociaal fenomeen dat staat voor de behoefte van mensen, meestal afstammelingen van de Afrikanen, om hun verloren roots terug te winnen via muziek. Van de 16e tot de 19e eeuw waren deze mensen door de slavernij afgesneden van hun cultuur van herkomst.

“Picó's zijn niet alleen machines die erop uit zijn om populaire feestjes op te vrolijken, maar ze zijn tegelijk ook de protagonisten in een esthetisch universum, in staat om een gevoel van erbij horen te creëren in een stad die voor het overige gekenmerkt wordt door uitsluiting” schrijft studente María Alejandra Sanz in haar masterproef getiteld *Fiesta de picó* (Picófeestje). Rond 1970 begonnen Afro-Colombiaanse muzikanten de ‘Afrikaanse’ geluiden, die van over zee in Cartagena aanwaaiden, na te bootsen. Nigeriaanse *highlife*, West-Afrikaanse *soukous*, Zuid-Afrikaanse *mbaqanga*, Haïtiaanse *compas* en andere Caraïbische genres zoals *reggae* en *soca* creëerden mee de champetamuziek. En bij het ontstaan van deze vrolijke muziek die een nieuwe culturele achtergrond claimde voor diasporaminderheden, was er niets belangrijkers dan de picó en zijn band met de ontmoetingsplaatsen in de openlucht.

Volgens studente Deborah Pacini, “is de belangrijkste functie van picó's om heel luide muziek te maken die een prominente baslijn benadrukt om de dansers te stimuleren. Daarbij gebruikt men geluidssystemen zoals die in Jamaica en onder West-Indiërs in Groot-Brittannië ontstonden. Om het gewenste geluid te verkrijgen, worden onderdelen van hifysystemen voor huishoudelijke gebruik zodanig geassem-

“ Als een van de weinige plaatsen voor ontspanning en voor de versterking van overgeleverde waarden spelen picó's een sleutelrol in de dagelijkse cultuur.

bleerd en verbouwd tot een specifiek ontworpen en op maat gemaakt geluidssysteem waarmee klank zowel versterkt als gefilterd kan worden. De versterker en de basluidsprekers vormen de belangrijkste delen.”

Het luide volume dat de picó produceert, is zeker een reden tot dispuut binnen de gemeenschap, aangezien hij in drukbevolkte stedelijke gebieden wordt ingezet. Maar het is ook een belangrijke bron van sociale cohesie, waarbij de publieke ruimte de belangrijkste ontspannings- en ontmoetingsruimte wordt. Bovendien vinden we picó's meer en meer in de private in plaats van in de publieke sfeer. Aangedreven door enorme speakers, nodigen ze duidelijk uit om te feesten op een manier waarbij de publieke ruimte ook omgevormd wordt tot een tijdelijke privéplaats. Kortom, als een van de weinige plaatsen voor ontspanning en voor de versterking van overgeleverde waarden spelen picó's een sleutelrol in de dagelijkse cultuur voor mensen van Cartagena en het Colombiaanse Caraïbische gebied.

In 1990 analyseerde onderzoekster Rey Chow de hype rond de walkman op een manier die we nu kunnen toepassen op het iPodtijdperk. “Terwijl de muziek verborgen blijft voor anderen, omdat ze in een compact systeem zit – schreef ze in een essay getiteld *Listening otherwise, music miniaturized* – laat deze verborgenheid me precies toe om ze *full blast* te beluisteren.” Welnu, bij picó's betekent *full blast* dat de muziek helemaal in het centrum van de collectieve belangstelling wordt geplaatst, om een identiteit te veruitwendigen en te ▶

■ De picó met zijn champetamuziek is een belangrijke bron van sociale cohesie, waarbij de publieke ruimte de belangrijkste ontspannings- en ontmoetingsruimte wordt. © Juha Huuskonen

■ In Caraïbisch Colombia palmen gigantische en rondreizende geluidssystemen, picó's, de publieke ruimte in. Deze krachtige toestellen, die tot 30.000 watt aan geluidsterkte kunnen produceren, worden tegenwoordig vooral gelinkt aan champetamuziek.
© Federico Lopez

■ Zijn publieke karakter verleent de beiaard het vermogen om samen met het publiek een gevoel van collectief beluisteren te creëren.
© Luc Rombouts

delen die de noties subjectiviteit en gemeenschappelijkheid, het publieke en het private helemaal laat versmelten.

Marcheren of niet

De 65.913 Vlamingen die verenigd in fanfares, harmonies, brassbands, majorettekorpsen en andere bands in de publieke ruimte optreden zijn een onomstotelijk bewijs van de enorme populariteit die deze muziekgroepen in Vlaanderen hebben. Of hun optreden nu kadert in een carnavalstoet, een processie, een 1 mei-optocht of andere feestelijkheden, hafa-bra-muziek is een sterk verankerd onderdeel van de Vlaamse feestcultuur. En daarnaast zijn er ook de wedstrijden en zaalconcerten.

Heidi Moyson en Klaas Jaap van der Meijden van expertisecentrum Resonant hebben de voorbije jaren intensieve contacten opgebouwd met deze culturele actoren. “Het is een traditie. Dit soort van muziek hoort al meer dan twee eeuwen thuis in de maatschappij,” zegt van der Meijden. Alhoewel er een kleine terugval was sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog, zijn er volgens Vlamo, de koepelorganisatie die de amateurmuzikanten vertegenwoordigt, vandaag nog 648 harmonieën en 360 fanfares in Vlaanderen die geregeld optreden. Met andere woorden: harmonieën en fanfares – die van dit soort bands veruit de populairste zijn – zijn nog steeds wijdverspreid, maar waren dat in het verleden nog meer. Met gemiddeld 64 muzikanten per band produceren deze ensembles nog genoeg decibels om de publieke ruimte ‘in te palmen’.

Voor de oorlog kwamen muzikanten bij elkaar in bands die hun politieke of religieuze overtuiging weerspiegelden. De lokale muziekvereniging maakte deel uit van het verzuilde Vlaanderen. “Toen was het niet ongewoon dat een kleine stad een liberale fanfare, enkele socialistische harmonies en een katholieke drumband had”, zegt Klaas Jaap van der Meijden. “Binnen het cultuurveld is de verzuiling vanaf de jaren 1960 beginnen afkalven. Dat stuk politiek-ideologische identiteitsbeleving is mee verloren gegaan. We moeten ons niet langer identificeren via ‘kleurbekinning’ en noodzakelijkerwijze deel uitmaken van een socialistische, liberale of katholieke gemeenschap,” zegt hij.

Andere veranderingen zijn nog steeds aan de gang, waarbij misschien de belangrijkste de professionalisering van veel bands is, die nu liever een moeilijker repertoire voor concertpubliek spelen dan marcheren. Dit laat muzikanten toe om zich te concentreren op de muziekpartituren in plaats van op de omgeving en de cafés. “Het is positief voor de kwaliteit van de muziek, omdat marcheren en tegelijkertijd spelen moeilijker is. Je kan niet even complexe stukken spelen als je marcheert dan wanneer je zit,” zegt Vlamo-expert Martin Gobyn.

Hij is nochtans van mening dat het marcheren geborgd moet worden. Een mening die wordt gedeeld door Geert Vanmaeckelberghe, expert in muziekkapellen en choreografieën: “Als je enkel in zalen speelt, zien mensen je niet, zelfs niet in je eigen gemeente. Het is een select publiek: je familie, mensen die van je muziek houden die daar naar je komen luisteren. Maar als je op straat speelt, kunnen toeschouwers je ook onverwacht zien spelen. Het is de meest democrati-

■ Een belangrijke verandering is de verdere professionalisering van veel bands, die nu liever een moeilijker repertoire voor concertpubliek spelen dan marcheren. Dit laat muzikanten toe om zich te concentreren op de muziekpartituren in plaats van op de omgeving en de cafés.
© FARO Foto: Bart Van der Moeren

sche manier om muziek te spelen voor een publiek. Het is ook een andere ervaring voor de muzikanten”, zegt hij, waarbij hij eraan toevoegt dat de verschuiving naar louter concertoptredens ook het bestaan van drumbands in gevaar kan brengen.

“Als je enkel muziek speelt als concertband, dan zeg je: ‘Eigenlijk hebben we de drumband niet nodig’, en dat is wat er stilaan gebeurt: minder drumbands en majorettes,” zegt Vanmaeckelberghe. Volgens de cijfers van Vlamo zijn er nochtans nog 120 percussiebands en 52 majorettekorpsen in Vlaanderen. Vanmaeckelberghe, auteur van het boek *Klank, Kleur én Beweging*, gaat ervan uit dat - hoewel het een grotere uitdaging is - goede bands ook een erg veeleisend repertoire kunnen spelen terwijl ze door de straat opstappen.

Ten slotte waren alle door mij gecontacteerde experts het ermee eens dat de hafabrawereld nog te weinig vertrouwd is met de mogelijkheden die het beleidskader voor immaterieel erfgoed ook hen biedt. Nochtans adviseert Resonant Vlamo al rond stappen om deze traditierijke muziekpraktijk te documenteren en zichtbaar te maken via het Platform voor Immaterieel Cultureel Erfgoed in Vlaanderen (www.immaterieelerfgoed.be). Dat is een stap die de beiaardiers voor hun muziekcultuur reeds zetten naar aanleiding van de opname van de beiaardcultuur op de Inventaris Vlaanderen in 2011. Fanfare- en harmoniemuzikanten zijn, volgens Heidi Moyson van Resonant, “gewoon zo overtuigd van hun eigen traditie dat ze die ook als immaterieel cultureel erfgoed willen beschouwen. Ik geloof echt dat dit de reden is waarom ze

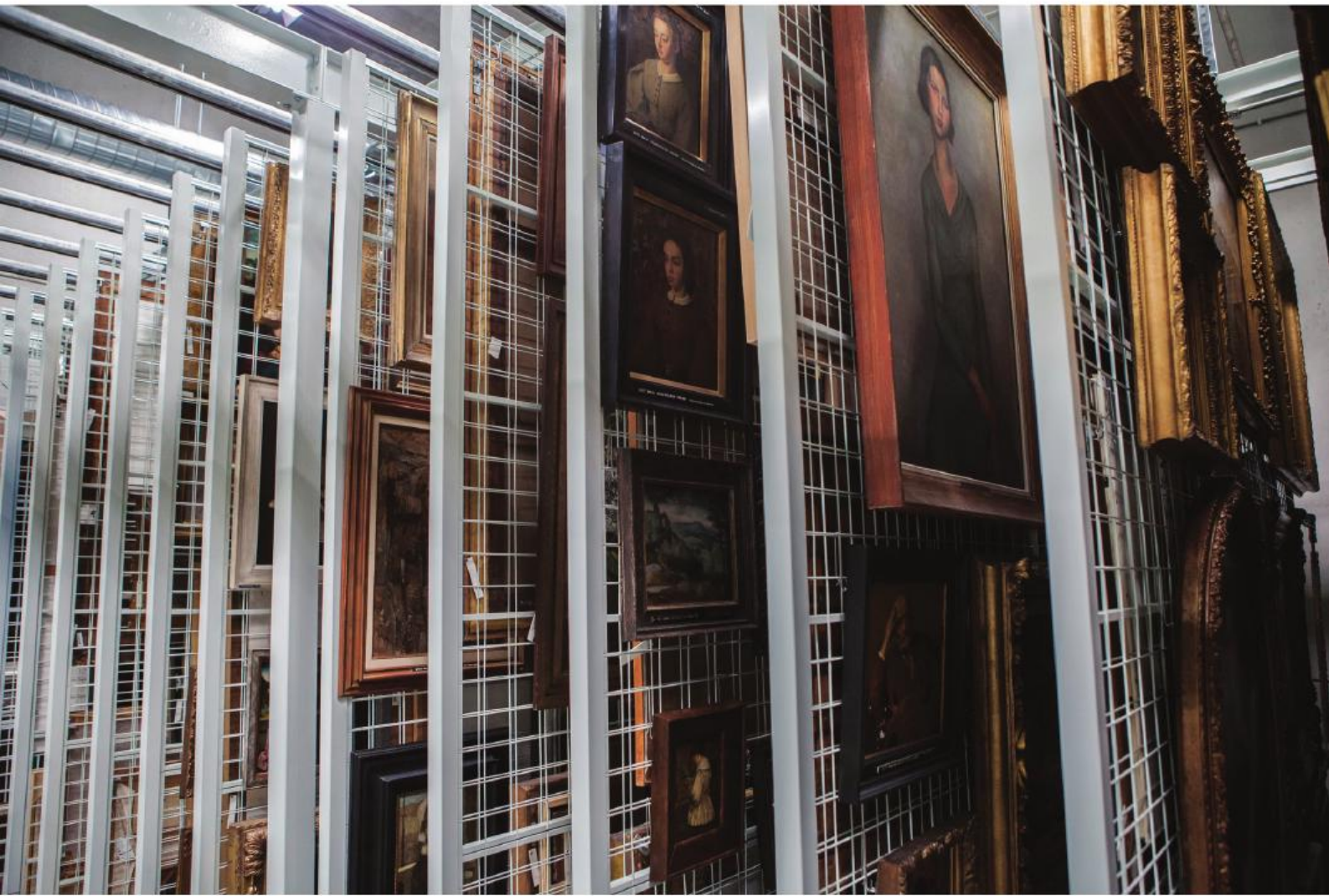
in dit proces van het identificeren van hafabra als immaterieel erfgoed meestappen. Het is gewoon een beetje promotie voor hun traditie. De echte safeguarding en de kritische omgang met de eigen traditie die daarvoor nodig is, moeten nog groeien.”

Dat laatste geldt in nog absolute mate voor de champeta-muziekscène in het Caraïbische deel van Colombia. De cultuur van het dorpje Palenque de San Basilio ten zuidwesten van Cartagena, de enige overgebleven gesloten gemeenschap van Afro-Colombianen die in de 17e eeuw ontstonden als vrijplaatsen voor ontsnapte Afrikaanse slaven, werd in 2008 ingeschreven op de Representatieve Lijst van het Immaterieel Erfgoed van de Mensheid.¹ De op familiale netwerken gebaseerde dorpsstructuur, de eigen taal – de enige creoolse in Latijns-Amerika – en de overgeleverde rituelen, gebruiken en feesten worden daarmee als immaterieel erfgoed erkend en gekoesterd. De via elektronica geproduceerde champeta-decibels die via de luidsprekers van de picó's uitgedragen worden, horen daar (nog) niet bij.

Juan D. Montoya is een Colombiaanse journalist met belangstelling voor topics zoals Caraïbische identiteit, Afro-Colombiaanse muziek, performance en immaterieel erfgoed. Hij is student Culturele Studies aan de KULeuven en liep van februari tot juni 2014 stage bij FARO. Dit artikel is een deelresultaat van het vergelijkende onderzoek dat hij in dat kader uitvoerde.

Deze tekst werd uit het Engels vertaald.

1. Cf. www.unesco.org/culture/ich/RL/00102

De mensen, de dingen en de cijfers

Het Cijferboek cultureel erfgoed 2012

TEKST Jeroen Walterus

Het Cijferboek cultureel erfgoed¹ is de monitor van de erkende cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen. Het is een initiatief van het agentschap Kunsten en Erfgoed en het steunpunt FARO. We verzamelen tweejaarlijks basisgegevens over de werking van de erkende musea, archiefinstellingen en erfgoedbibliotheken, en van de landelijk gesubsidieerde erfgoedorganisaties en de erfgoedcellen. In juni publiceerden we de belangrijkste resultaten van de jaargang 2012 op

de website www.cijferboekcultureelerfgoed.be. Weer cijfertjes en statistieken? Dat klopt, en we realiseren ons dat cijfers zeker niet alles zeggen en soms zelfs een eenzijdig beeld

■ *Bijna alle collectiebeherende organisaties beheren een eigen depot, maar 34 % maakt ook gebruik van een extern (semi-)publiek gemeenschappelijk depot, en 27 % van een extern depot van een private dienstverlener. © KMSKA, Foto: Jesse Willems*

geven: “Met cijfers kan je alles bewijzen.” En toch werken we i.s.m. de cultureel-erfgoedsector gestaag verder aan deze monitor. Waarom? Misschien een beetje omdat het moet, maar vooral omdat we denken dat het noodzakelijk is dat we de evolutie van de cultureel-erfgoedsector monitoren met betrouwbaar cijfermateriaal. Zo willen we het draagvlak voor het cultureel erfgoed goed onderbouwen. Dat is geen overbodige luxe in de huidige (en toekomstige) beleidscontext: van iedereen die met overheidsmiddelen werkt wordt immers verwacht het gebruik ervan goed te kunnen verantwoorden. Het Cijferboek kan daarbij helpen. En natuurlijk kan deze monitor op termijn ook de kwaliteit van de (zakelijke) werking van de erfgoedorganisaties verder versterken.

Het Cijferboek is een groeitraject. De eerste jaargang vond plaats in 2010. Er werkten 106 van de 110 erkende organisaties mee en het was vooral een testcase. We besteedden in deze eerste versie dan ook bijzonder veel aandacht aan de evaluatieaspecten. In 2011 verscheen een rapport² met de resultaten van deze eerste jaargang. Die waren bemoedigend. In 2013 startte de tweede jaargang over het referentiejaar 2012. Ditmaal deden 110 van de 115 erkende organisaties mee, opnieuw een hoge respons (95,6 %). De set van vragen (indicatoren) focust sterker op de kernfuncties per werksort³ dan in 2010, en omvat gegevens over onder meer personeel, vrijwilligers, financiële middelen, infrastructuur (depot), collectieomvang en -beheer, activiteiten, toegangsvoorwaarden, bezoekerscijfers en dienstverlening. De nieuwe online omgeving⁴ (zie kaderstuk) stond een meer gebruiksvriendelijke en gerichte bevraging toe per werksort.

www.cijferboekcultureelerfgoed.be

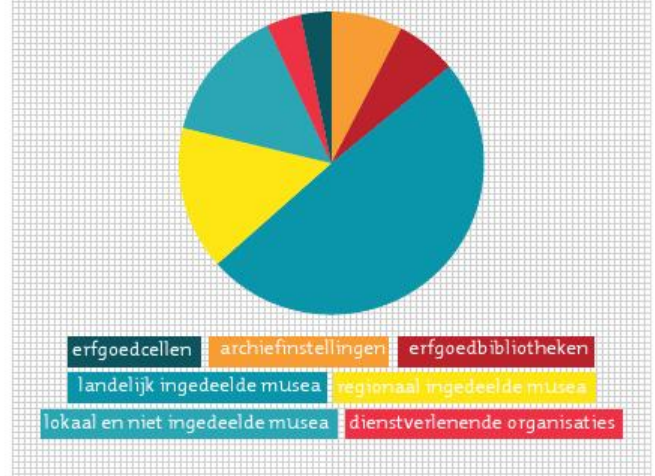
In 2013 liet FARO een nieuwe website en een extranet voor het Cijferboek cultureel erfgoed op maat van de organisaties ontwikkelen. Via de gepersonaliseerde en met een login beveiligde extranetmodule op de website kunnen ze hun gegevens toevoegen. Die worden aangevuld met cijfers van het agentschap Kunsten en Erfgoed die via de jaarlijkse rapportering worden verzameld bij de landelijk gesubsidieerde organisaties. Nadien ontvangen alle organisaties die deelgenomen hebben via het extranet toegang tot een individuele rapportmodule. Daarin worden hun gegevens vergeleken met die van hun werksort. Ze kunnen ook alle gegevens in diverse formaten (pdf, xls, ppt) downloaden voor eigen gebruik, mits bronvermelding. Derden hebben geen toegang tot deze gegevens.

De bezoekers van de website kunnen per werksort een selectie van globale gegevens uit het Cijferboek consulteren, en ze kunnen ook een rapport in pdf downloaden. De gegevens uit het Cijferboek kunnen door derden gebruikt worden, mits bronvermelding. Overname van gegevens in een publicatie die bedoeld is voor publieke verspreiding kan enkel na toestemming van FARO.

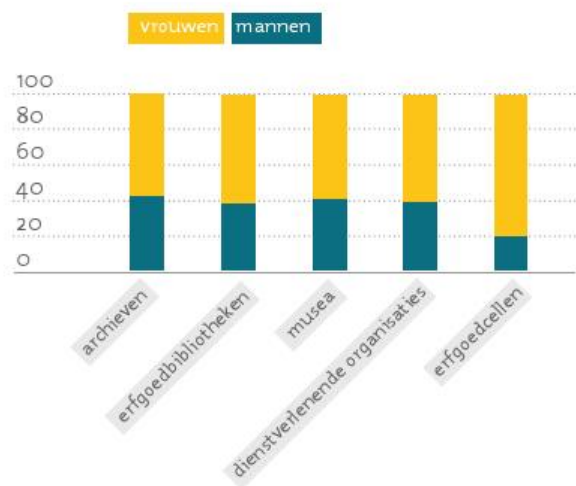
De belangrijkste resultaten

In dit artikel kunnen we onmogelijk alle resultaten weergeven. We beperken ons tot een overzicht met de belangrijkste sectorale kerncijfers in het Cijferboek m.b.t. het jaar 2012. ►

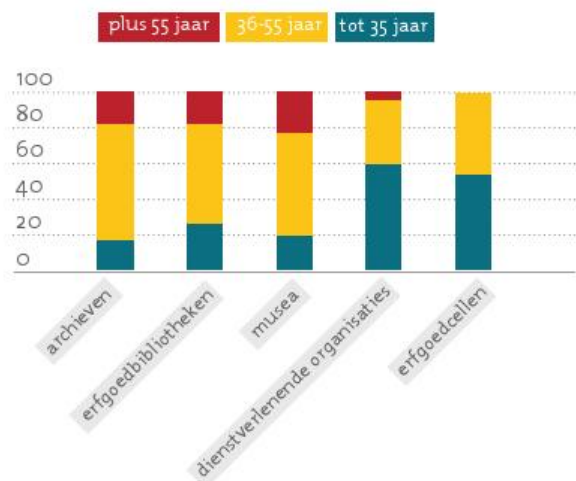
Grafiek 1a:
aantal werknemers per werksort

Grafiek 1b:
verdeling naar geslacht werknemers per werksort

Grafiek 1c:
leeftijdverdeling werknemers per werksort

Grafiek 2:
leeftijdverdeling actieve vrijwilligers

Het is niet evident om cijfers en tendensen voor het geheel van de sector te rapporteren. Veel gegevens zijn immers enkel relevant voor een bepaalde werksoort. Met vergelijkingen tussen werksoorten moet omzichtig omgesprongen worden. Daarom zetten we vooral in op de rapportering per werksoort. Op de website kunnen de rapporten per werksoort bekeken en gedownload worden (zie kaderstuk).

Het Cijferboek bevat twee grote onderdelen: een deel met gegevens over de organisatie (personeel, middelen, infrastructuur) en een tweede deel met gegevens over de werking. Het eerste deel is voor alle organisaties hetzelfde, het tweede deel is meer toegespitst op de functies per werksoort.

Gegevens over organisatie: werknemers, vrijwilligers en middelen

» Wie werkt er in de cultureel-erfgoedsector?

Er zijn 2.364 werknemers of 1.921 VTE's aan de slag in de erkende sector cultureel erfgoed. Het grootste deel werkt in een museum (zie grafiekenreeks 1). De meeste werknemers (59 %) zijn vrouwen, bij erfgoedcellen is dat zelfs 80 % (zie grafiek 1b). De helft heeft een hoger diploma op zak. De leeftijdsverdeling (zie grafiek 1c) is vrij gelijkmatig, maar wel verschillend naargelang de werksoort. 72 organisaties hebben een **eigen bestuur**, dat vooral bevolkt is met mannen (64 %) en waarvan slechts 5 % jonger is dan 35 jaar en 1 % een (gekende) etnisch-cultureel diverse achtergrond heeft.

Daarnaast zetten 1.892 **vrijwilligers** zich actief in bij de organisaties, waarvan 53 % mannen. Van deze vrijwilligers ontvangt 34 % een – meestal forfaitaire – vergoeding. Velen onder hen zijn al wat oudere, actieve senioren (zie grafiek 2). Er is ook een bloeiend landschap van 39 **vriendenverenigingen** met 13.681 leden en 428 bestuursleden, waarvan de meeste mannen (69 %) zijn en slechts 3 % jonger is dan 35 jaar en 2 % een (gekende) etnisch-cultureel diverse achtergrond heeft.

Grafiek 3:
verdeling van de opbrengsten

» Hoeveel financiële middelen kan de sector inzetten?

De totale 'omzet' schommelt rond de ca. 140 miljoen euro. Het gros van de opbrengsten (zie grafiek 3) komt van dotaties van de eigen inrichtende macht (43 %) (meestal gemeenten, provincies) en van subsidies van andere overheden (38 %). Ca. 60 % van deze subsidies komt via het Cultureel-erfgoeddecreet, als erkende landelijke cultureel-erfgoedorganisatie. Europese of internationale subsidies staan slechts in voor 1 % van de inkomsten. De omzet (eigen middelen) (15 %) komt vooral uit inkomgelden (69 %) en verkoop in de bookshop (12 %). Inkomsten uit schenkingen of via sponsoring zijn relatief marginaal (samen ca. 2 %). Inkomsten uit schenkingen komen weleens onrechtstreeks via de vriendenverenigingen de werking ten goede (bv. voor de aankoop van kunstwerken). De middelen worden vooral uitgegeven voor personeel (57 %), de rest voor het dekken van de werkingskosten.

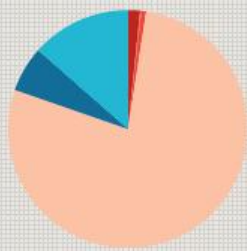
» Verdeling van de opbrengsten per werksoort

Als we de verdeling per werksoort bekijken, zien we grote verschillen (zie grafiekenreeks 4). Musea verwerven meer structurele middelen via dotaties van een inrichtende macht dan via subsidies, en hun aandeel eigen middelen is groter dankzij de inkomgelden van de bezoekers. De andere werksoorten genereren globaal minder eigen inkomsten naast subsidies.

» Het aandeel van de Vlaamse overheid in de financiering van de sector

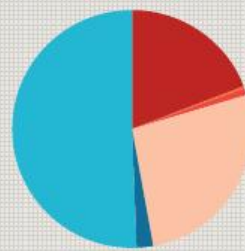
Het aandeel van de subsidies vanuit de Vlaamse overheid voor de landelijk erkende en gesubsidieerde organisaties (Cultureel-erfgoeddecreet, excl. instellingen Vlaamse Gemeenschap) is verschillend tussen de werksoorten (zie grafiek 5). Het aandeel van de landelijke subsidie in de totale opbrengsten is voor de Vlaams ingedeelde musea erg laag (12 %),⁵ in vergelijking met bv. de archiefinstellingen. (Ter info: erfgoedbibliotheken kunnen niet landelijk ingedeeld en gesubsidieerd worden.)

Grafiek 4a: verdeling opbrengsten landelijk gesubsidieerde archiefinstellingen

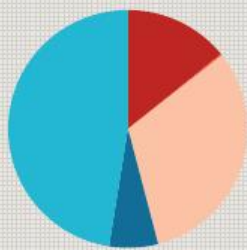
omzet lidgeld schenkings
subsidies overige dotaties

Grafiek 4b: verdeling opbrengsten landelijk gesubsidieerde musea (excl. instellingen Vlaamse Gemeenschap)

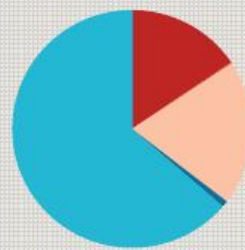
omzet lidgeld schenkings
subsidies overige dotaties

Grafiek 4c: verdeling opbrengsten regionale musea

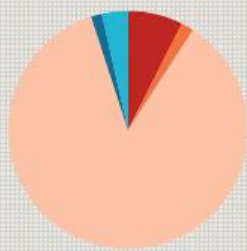
omzet lidgeld schenkings
subsidies overige dotaties

Grafiek 4d: verdeling opbrengsten lokale (en niet ingedeelde) musea

omzet lidgeld schenkings
subsidies overige dotaties

Grafiek 4e: verdeling opbrengsten landelijk gesubsidieerde dienstverlenende organisaties

omzet lidgeld schenkings
subsidies overige dotaties

Grafiek 4f: verdeling opbrengsten erfgoedcellen

omzet lidgeld schenkings
subsidies overige dotaties

» De depotinfrastructuur

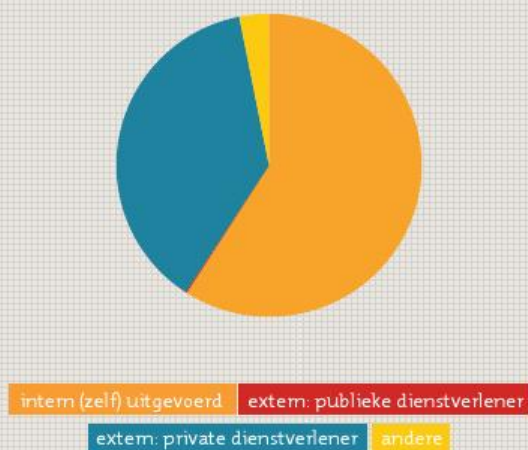
Bijna alle collectiebeherende organisaties (74) beheren een eigen depot, maar 34 % maakt ook gebruik van een extern (semi-)publiek gemeenschappelijk depot, en 27 % van een extern depot van een private dienstverlener. De **omvang van de depots** levert indrukwekkende cijfers op: ca. 294 kilometer rekken. Uitgedrukt in oppervlakte beslaan de depots ca. 80.000 m² of in volume ca. 100.000 m³. De nog beschikbare (vrije) capaciteit bedraagt nog ca. 8 %, in 2009 was dat nog 14 %.

Er ontbreken in heel wat depotruimtes soms nog elementaire **faciliteiten**. De situatie is sterk verschillend naargelang de locatie. Zo bijvoorbeeld zijn systemen voor het automatisch regelen van de temperatuur of de relatieve vochtigheid globaal nog niet in de helft van de depotruimtes aanwezig. Voor het automatisch controleren ervan en voor uv-wering aan de lichtbronnen staat het er beter voor. Anti-diefstalsystemen zijn goed voorzien in de meeste depotruimtes. 43 % van de organisaties kan beschikken over een quarantaineruimte, die meestal gedeeld wordt met andere organisaties. ►

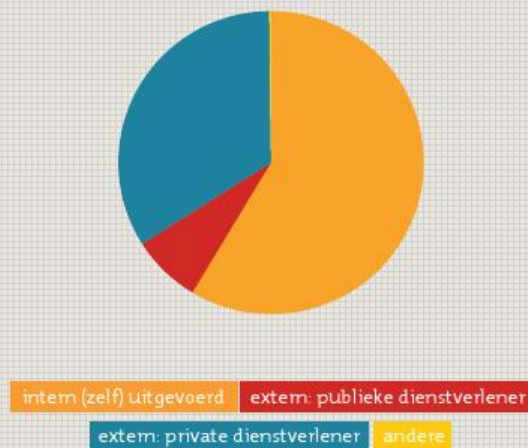
Grafiek 5:
aandeel van de landelijke subsidies
in de totale opbrengsten

Grafiek 6:
uitvoering actieve conservatiebehandelingen
(ca. 37.000)

Grafiek 7:
uitvoering restauraties (ca. 1.600)

In het kader van een goed beheer van de collecties zijn bepaalde specifieke **werkruimtes** noodzakelijk. Zo beschikt 67 % van de organisaties over een conservatie-restauratieatelier, en ruim de helft heeft een technische ruimte voor fotografie en/of digitalisering. In ca. 10 % van de gevallen gaat het over gedeelde ruimtes.

Gegevens over de werking: collecties, activiteiten en dienstverlening

» Het beheer van de collecties: de weg is nog lang

De totale **omvang van de collecties** bij de archieven, erfgoedbibliotheken en musea is niet min: 3 miljoen publicaties (waarvan 620.000 handschriften en oude drukken), 40 kilometer kranten en tijdschriften (waarvan 10 % ouder dan 1800), 10.000 archiefbestanden, 2,8 miljoen beeld dragers (foto's, affiches ...), 114.000 audiovisuele dragers, 1,4 miljoen kunstobjecten en artefacten. De collecties groeien steeds verder aan: de helft wordt via schenking verworven, een derde via aankoop. Het jaarlijks aankoopbudget voor alle instellingen samen bedroeg in 2012 ca. 7,5 miljoen euro. Verdeeld over alle instellingen is dat erg weinig, maar er zijn nog heel wat instellingen die geen **aankoopbudget** rapporteren. Erfgoedbibliotheken hebben over het algemeen een groter aankoopbudget dan musea, waarvan de helft minder heeft dan 25.000 euro per jaar. Archiven kopen nauwelijks aan, en ontvangen vooral schenkingen, bewaargevingen, enz.

Essentieel voor het collectiebeheer is de **collectieregistratie**: 75 % van de collecties zou op een of andere wijze geregistreerd of beschreven zijn in een collectieregistratiesysteem op stuk- of deelcollectieniveau. Dat is een vooruitgang t.o.v. 2009, maar met de toegankelijkheid tot deze informatie via het internet is er nog een grote achterstand: slechts 38 % van de collectiebeschrijvingen staat online. Eenzelfde beeld zien we voor de **digitalisering** van de objecten of de documenten zelf: 22 % van de collecties zou gedigitaliseerd zijn, maar slechts 10 % daarvan staat online. Dat is erg weinig, en betekent dat het meeste digitale materiaal enkel ter plaatse in de instelling te consulteren is, of helemaal niet.

De zorg voor de collecties vormt een belangrijke opdracht voor de instellingen. Zo werden er ca. 37.000 actieve conservatiebehandelingen uitgevoerd, waarvan 60 % in huis door de organisatie zelf en ca. 37 % door een externe private dienstverlener. Daarnaast waren er ca. 1.600 restauraties, waarvan de meeste ook in huis uitgevoerd werden (zie grafiek 6 en 7). Daarnaast werd voor ongeveer 74.500 objecten een conditierapport of -beschrijving gemaakt. In het totaal zou voor ca. 17 % van de collecties een beschrijving van de fysieke staat of een schade-inventaris bestaan. Voor kunstobjecten en artefacten is voor bijna de helft van de collecties een schadebeschrijving opgemaakt, voor documentaire collecties is dat veel minder. Er is dus nog een lange weg af te leggen vooraleer we een grondig inzicht hebben verworven in de staat van de collecties. Dat is nodig om de juiste (preventieve) conservatiemaatregelen te nemen.

» De collecties worden intensief gebruikt

Er werden ca. 1,5 miljoen raadplegingen geregistreerd van

de collecties voor studie- en onderzoeksdoeleinden, het overgrote deel hiervan voor publicaties en documenten in de leeszaal van archieven en erfgoedbibliotheken. En dit is zeker nog een onderschatting, omdat een aantal instellingen geen cijfers konden voorleggen.

In het kader van de **collectiemobiliteit** werden er bijna 4.900 collectiestukken (vooral objecten) in bruikleen gegeven, waarvan 13 % in het buitenland. Omgekeerd waren er 6.600 inkomende bruiklenen, waarvan 20 % van een buitenlandse bruikleengever.

» **Bezoekers/gebruikers: we weten hoeveel er zijn, maar niet echt wie ze zijn**

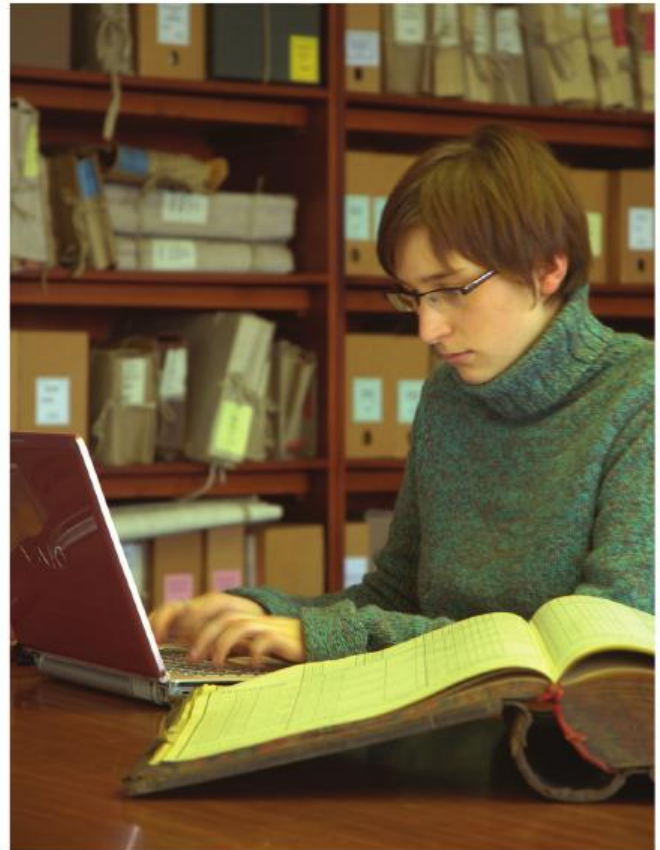
De betrokken (**landelijke, regionale en lokale**) musea realiseerden samen ca. 4,8 miljoen bezoeken in 2012, waarvan 57 % betalende bezoeken. Dat is een stijging met ca. 640.000 bezoeken sinds 2009. De meeste bezoekers komen individueel (80 %), de rest in groep. T.o.v. 2009 is het aantal groepsbezoeken (ca. 26.000) nauwelijks toegenomen, maar zijn de groepen gemiddeld wel groter geworden. Het gemiddelde standaard inkombedrag (geen kortingstarief) voor één volwassene schommelt rond de 5 à 6 euro, in 2009 was dat 3,5 euro. De toegangsprijzen lijken dus te stijgen.

Bij **archieven en erfgoedbibliotheken** liggen de bezoekerscijfers uiteraard lager (263.000), maar het gaat hier dan ook over een ander soort van 'bezoek'. De participatie wordt hier beter uitgedrukt door het gebruik van de collecties (zie hoger). Sommige bezoekers realiseren immers een groot gebruik van de collectie, en zijn zeer intensieve gebruikers van de leeszaaldiensten van archieven en erfgoedbibliotheken. Andere bezoekers komen eenmalig voor één specifiek stuk. Het gebruik van digitale informatie (digitale leeszaal) wordt nog niet gemeten. In het Cijferboek 2014 zal dit wel opgenomen worden.

Jammer genoeg kon slechts een minderheid van de organisaties gegevens verstrekken over hun bezoekers of gebruikers volgens hun leeftijd, geslacht, woon- of verblijfplaats of nationaliteit. We hebben dus geen representatieve cijfers. Dat was in 2009 ook al zo, de situatie is dus niet echt verbeterd. Het hanteren van bezoekersregistratiesystemen blijft een uitdaging en een probleem. Het is dan ook complex en tijdsintensief om deze kenmerken te registreren. Dit blijft een belangrijk aandachtspunt voor de publiekswerking.

» **Publieksactiviteiten: een rijk en divers palet**

Alle erfgoedorganisaties realiseren samen een groot aanbod aan publieksactiviteiten. Dat gaat van doordeweekse rondleidingen over educatieve activiteiten voor kinderen en scholen tot eenmalige grotere events en festivals voor een breed publiek. Alle erfgoedorganisaties dragen op hun manier zo bij tot een ruime en vooral verdiepende publieksparticipatie. De musea nemen – gezien hun rol en functie – hierbij het leeuwendeel voor hun rekening. In 2012 werden 350 tentoonstellingen geprogrammeerd en werden er 21.800 educatieve activiteiten (workshops, ateliers, lezingen ...) en rondleidingen gerealiseerd. Verder waren er nog een zeshonderd podiumactiviteiten van allerlei aard en een duizendtal activiteiten met een cultuurtoeristische inslag (wandelingen, beurzen,

■ Sommige bezoekers van archieven en erfgoedbibliotheken realiseren een groot gebruik van de collectie, en zijn zeer intensieve gebruikers van de leeszaaldiensten van archieven en erfgoedbibliotheken. Andere bezoekers komen eenmalig voor één specifiek stuk. © Philippe Debroe, foto in het Algemeen Rijksarchief

■ Alle erfgoedorganisaties realiseren samen een groot aanbod aan publieksactiviteiten. Dat gaat van doordeweekse rondleidingen, over educatieve activiteiten voor kinderen en scholen tot eenmalige grotere events en festivals voor een breed publiek. © Philippe Debroe, foto in Openluchtmuseum Bokrijk

markten, evocaties ...): het aanbod is heel divers. Daarnaast bieden erfgoedinstellingen als gastheer ook ondersteuning aan een duizendtal 'receptieve' publieksactiviteiten van derden, die plaatsvinden in de gebouwen van de organisatie.

» **Vorming en expertisedeling**

De sector zet sterk in op vorming en expertisedeling. Vooral de erfgoedcellen, het steunpunt FARO en de dienstverle-

■ De sector zet sterk in op vorming en expertisedeling.
© FARO

nende organisaties (expertisecentra, organisaties volkscultuur, samenwerkingsverbanden VKC en CAHF, Lukasweb, Archiefbank en Vlaamse Erfgoedbibliotheek) bieden diverse **vormingsactiviteiten** aan (cursussen, training, andere vormen van opleiding). In het totaal werden er 567 vormingsactiviteiten aangeboden, voor ca. 16.000 deelnemers. Voor al deze deelnemers samen werden daarmee naar schatting ca. 90.000 vormingsuren gerealiseerd voor erfgoedbeheerders, professionals en vrijwilligers: de sector is meer dan ooit een lerende sector.

De dienstverlenende organisaties, de erfgoedcellen en het steunpunt bieden ook een heel scala aan **advisering, consult en begeleiding** aan voor diverse erfgoedbeheerders binnen en buiten de sector. Er werden ca. 2.100 apart geregistreerde adviesopdrachten gerealiseerd: de meerderheid bestaat uit inhoudelijk advies en begeleiding, gevolgd door communicatie-, publicatie-, inventarisatie- en ontsluitingsopdrachten. Sommige dienstverlening aan derden is daarbij betalend (4 %). Het handelt dan vooral over opdrachten voor digitalisering, inventarisatie en ontsluiting. Maar het gros van de advisering gebeurt gratis. Erfgoedcellen leverden geen enkele dienst tegen betaling.

Toekomst: volgende jaargang in 2015

Toen we in 2009 startten met dit traject stelde een specialist in de werkgroep dat het tien jaar zou duren om een duurzame sectorale monitor te ontwikkelen. We zijn nu vijf jaar verder en tot nu toe hebben we twee metingen gedaan: in 2010 (over 2009) en in 2013 (over 2012). We hebben dus nog onvoldoende materiaal om uitspraken te doen over langetermijnevoluties in het veld. Wel stellen we vast dat de kwaliteit van de gerapporteerde gegevens al verbeterd is. Dat betekent dat de gegevens in 2012 vollediger en gedetailleerder geregistreerd werden dan in 2009. We gaan op ons elan verder en in 2015

We pretenderen met het Cijferboek cultureel erfgoed niet het volledige antwoord te bieden op het complexe vraagstuk van het monitoren van de sector. Het Cijferboek verzamelt kwantitatieve basisgegevens, vooral door middel van input- en outputindicatoren. Die gegevens moeten verrijkt en aangevuld worden met kwalitatief (wetenschappelijk) onderzoek. Op macroniveau bijvoorbeeld over de impact en/of effecten van het beleid op het cultureel erfgoed en op andere maatschappelijke deelgebieden. Op microniveau bij de organisaties valt aan te stippen dat bijvoorbeeld aanvullend bezoekers- en gebruikersonderzoek nodig blijft, gekoppeld aan een adequate bezoekersregistratie. Ook innovatief beleidsverkenkend onderzoek of evaluatieve behoeftestudies staan toe om in te spelen op nieuwe evoluties en verwachtingen, en om de toekomst voor te bereiden.

Dr. Jeroen Walterus is adjunct-directeur van FARO.

Meer info? cijferboek@faronet.be

1. FARO ontwikkelde i.s.m. het agentschap Kunsten en Erfgoed, het departement CJSJ, de Studiedienst van de Vlaamse Regering en in overleg met de cultureel-erfgoedsector in 2009 het Cijferboek cultureel erfgoed. Dit gebeurde in het onderzoekstraject PRISMA. Zie: www.faronet.be/prisma/cijferboek.
2. J. WALTERUS, *Cijferboek cultureel erfgoed 2010. Rapportage van de gegevensverzameling over het referentiejaar 2009*, Brussel, FARO, oktober 2011.
3. De werksorten in het cultureel-erfgoedveld zijn (soorten en aantal organisaties, per 1/6/2013):
 - Collectiebeherende organisaties: archieven (8)
 - Collectiebeherende organisaties: erfgoedbibliotheeken (7)
 - Collectiebeherende organisaties: musea – landelijk ingedeeld (incl. instellingen Vlaamse Gemeenschap) (25)
 - Collectiebeherende organisaties: musea – regionaal ingedeeld (21)
 - Collectiebeherende organisaties: musea – lokaal en niet ingedeeld (18)
 - Dienstverlenende organisaties: expertisecentra, organisaties volkscultuur, de samenwerkingsverbanden CAHF en VKC, Lukasweb, de Archiefbank, de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en het steunpunt FARO (17)
 - Erfgoedcellen (19)
4. Het ontwikkelen van de databank en het extranet heeft veel tijd en moeite gekost. FARO is als opdrachtgever van leverancier moeten wisselen om het project alsnog te kunnen realiseren. Dit heeft voor ca. zes maanden vertraging gezorgd.
5. Zie voor een analyse van de financiering landelijke musea onder meer: J. WALTERUS, 'De subsidiëring van de Vlaamse ingedeelde musea', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 7 (2014) 1, p. 18-19.

THOUSAND VOICES *for peace*

39 KOREN, 18 LANDEN, 1000 STEMMEN
& BRUSSELS PHILHARMONIC

5, 6 & 7 NOVEMBER 2014

17 DUOCONCERTEN IN VLAANDEREN, BRUSSEL & WALLONIË

9 NOVEMBER 2014, SLOTCONCERT

BASILIEK VAN KOEKELBERG, 17u00

WWW.1000VOICES.BE

WWW.SHERPA.BE

CULKAS (2013-2014)

Een Grundtvigproject over intergenerationeel en intercultureel werken met erfgoed

TEKST Anita Caals & Rob Belemans

Internationale samenwerking en kennisuitwisseling behoren tot de kernwaarden van de Europese Unie. De EU heeft dan ook een lange traditie in het stimuleren en ondersteunen van uitwisseling en samenwerking tussen organisaties uit haar lidstaten. Tot 2013 was het Grundtvigprogramma als onderdeel van de programmatische 'Een leven lang leren' daarbij het subsidiekanaal voor projecten rond niet-beroepsgerichte volwasseneneducatie, ook buiten het formele volwassenenonderwijs. Om de mogelijkheden die dit biedt inzake internationale erfgoedwerking voor en door volwassenen van dichtbij te verkennen, stapte FARO in 2012 in een samenwerkingsproject over intergenerationele en interculturele overdracht van cultureel erfgoed. Aan het einde van dit tweejarige samenwerkingsproject 'Cultural Kaleidoscope (CULKAS)' met een Deense, een Spaanse en een Turkse partnerorganisatie, blikken we graag evaluerend en kennisdelend terug op dit boeiende experiment.

■ Foto boven: MIAT-vrijwilliger Peter Van Lancker geeft workshop aan CULKAS-deelnemers in het drukkersatelier van het MIAT te Gent. © FARO

Waarom in een Europees project stappen?

Een internationale samenwerking biedt zowel voordelen voor de organisatie als voor de individuele deelnemers die aan de initiatieven participeren. We leven immers in een maatschappij waar het uitwisselen van kennis onvermijdelijk geworden is. Dit verklaart ook het succes van het Levenslang-leren-programma van de Europese Gemeenschap. Dit programma omvatte niet alleen projecten en leerpartnerschappen, maar ook programma's zoals *job shadowing* of internationale stages om het individuele niet-formele leren te bevorderen. Het succes van internationale projecten of leerpartnerschappen is sterk afhankelijk van de mate waarin de partners bereid zijn om hun kennis te delen met de anderen. Want als iedereen komt om kennis te vergaren dan valt er weinig te rapen.

Maar naast de kennisuitwisseling zijn er de vaardigheden en attitudes die door het werken in een internationale context ontwikkeld worden. Vandaar dat de echte meerwaarde van een Europese samenwerking pas ervaren kan worden door eraan deel te nemen. Het zijn dan ook vaak diegenen die reeds een Europese ervaring hebben opgedaan, die binnen de organisatie vragende partij zijn om in een nieuw project te stappen. Het is dus belangrijk dat zoveel mogelijk mensen binnen de Vlaamse erfgoedsector persoonlijk ervaring kunnen opdoen binnen een Europese samenwerking. Vandaar dat onze belangrijkste doelstelling als steunpunt van meet af aan ook was om zoveel mogelijk collega's uit andere erfgoedorganisaties te laten deelnemen aan de samenwerkingsbijeenkomsten. Uiteindelijk hebben we met het toegekende budget van 15.000 euro twaalf collega's uit de sector en één stagair kunnen meenemen naar een van de vier meerdaagse bijeenkomsten die onze buitenlandse partners organiseerden. Daarnaast hebben ook telkens twee FARO-medewerkers aan deze buitenlandse bijeenkomsten deelgenomen en hebben we in 2013 zelf ook twee meetings in Vlaanderen georganiseerd.

Intergenerationeel werken als insteek

Een organisatie die ervaring heeft met Europese projecten en een geschikt thema gevonden heeft, doet een oproep om partners te vinden die mee in een samenwerkingsverband willen stappen; de uitnodigende organisatie neemt dan doorgaans de coördinatorrol van het samenwerkingsproject op zich. Tijdens een contactseminarie kunnen samenwerkingsthema's en projectvoorstellen gepresenteerd worden met de bedoeling dat zich dan projectgroepen vormen die elk in hun lidstaat een ondersteuningsaanvraag indienen om aan het samenwerkingsverband te kunnen participeren.

In november 2011 vond in Santiago de Compostela een contactseminarie

“ Het succes van internationale projecten is sterk afhankelijk van de mate waarin de partners bereid zijn om hun kennis te delen met de anderen. Want als iedereen komt om kennis te vergaren dan valt er weinig te rapen.

plaatst rond de thema's vrijwilligerswerk en intergenerationeel werken. Naast FARO waren er zeer weinig andere erfgoedorganisaties vertegenwoordigd. Het merendeel van de aanwezige Europese organisaties was op zoek naar kennisdeling rond vrijwilligerswerk. Ten slotte bleven er een achttal organisaties over die een leerpartnerschap wilden opzetten rond intergenerationeel en intercultureel werken. Naast FARO als potentiële Belgische partner dienden ook organisaties uit Denemarken, Estland, Litouwen, Portugal, Roemenië, Spanje en Turkije een aanvraag in bij hun respectievelijk nationaal Grundtvig-agentschap. Uiteindelijk kregen slechts vier van hen in het najaar van 2012 groen licht: Folkevirke uit Kopenhagen (Denemarken), VEGED uit Vezirköprü (Turkije), CEA San Ildefonso-La Granja uit Segovia (Spanje) en FARO uit Brussel. Voor ons was deelname aan Europese projecten nog vrij nieuw en dus lieten we de coördinerende functie graag aan onze meer beslagen Deense partners over.

Tijdens een kick-offmeeting in december 2012 werden de concrete inhoudelijke doelen, de praktische werkafspraken en de taakverdeling van het project vastgelegd. Ondanks het gehalveerde partnerveld werden de zes thema's toch als agenda behouden. De Deense partnerorganisatie, die de taak van coördinator op zich genomen had, nam één thema voor haar rekening. De Turkse partner – die een aanvraag had ingediend voor meer verplaatsingen dan de twaalf die de andere drie minimaal moesten realiseren, zagen zich daardoor ook verplicht om slechts één bijeenkomst zelf te organiseren. Vandaar dat er twee thematische bijeenkomsten in

België en Spanje geprogrammeerd werden. Als coördinator bewaakte de Deense delegatie zeer rigoureus de verslaggeving, zowel binnen het samenwerkingsverband als aan de bevoegde instanties. De Turkse delegatie creëerde en beheerde de projectwebsite, de Spanjaarden maakten de *cultural calendar* op en FARO nam de samenstelling van het methodeboek voor zijn rekening.

Zo kon het samenwerkingsavontuur echt beginnen. We ontmoetten elkaar tussen maart 2013 en juni 2014 in totaal zes keer. Elke bijeenkomst had een specifiek thema (*arts, food, language, feasts, lifestyle, music*) en elke projectpartner presenteerde een overzicht van wat er binnen de eigen werking aan intergenera-

■ Elke projectpartner presenteerde een overzicht van wat er binnen de eigen werking aan intergenerationale transfer rond het gekozen thema gebeurde. Daarnaast bereidde elke partner ook enkele workshops voor om methodes rond intercultureel en intergeneratieel werken te delen, uit te testen en samen te evalueren. © FARO

tionele transfer rond dat thema zoal gebeurt. Daarnaast bereidde elke partner ook enkele workshops voor om methodes rond intercultureel en intergeneratieel werken te delen, uit te testen en samen te evalueren.

Als steunpunt maakte FARO van meet af de keuze om per thema telkens andere organisaties uit het Vlaamse erfgoedveld mee te nemen, om hen de kennisdeling mee gestalte te laten geven en hen ook een (soms eerste) ervaring met internationale samenwerking te bezorgen. De focus lag voor FARO zelf – maar ook voor onze meereizende collega's – altijd meer op de methodologische aspecten dan op de erfgoedinhoud die gepresenteerd werd. De buitenlandse partnerorganisaties zijn echter vooral met volwasseneneducatie bezig en hadden daardoor inzake inhoudelijke erfgoedinfilling wel uitgesproken verwachtingen van de Belgische delegatie. Voor hen was erfgoed en de interculturele uitwisseling ervan immers al een doel op zich; voor FARO was dat slechts een middel om methodologische kennis te vergaren en te delen. Dat dubbele perspectief leidde tot een interessante kruisbestuiving. Algauw werd voor de partnerorganisaties duidelijk hoe complex erfgoed is. Er werd voor gekozen om de thema's vooral via het immaterieel cultureel erfgoed aan bod te laten komen en zo de meerwaarde van culturele diversiteit te onderstrepen. De titel die ons samenwerkingsproject meekreeg, *Cultural Kaleidoscope (CULKAS)*, was dan ook zeer van toepassing: kijkend naar hetzelfde maar vanuit een soms wat verschoven focus, zagen en deelden we toch erg diverse inzichten en manieren van intercultureel omgaan met en intergeneratieel doorgeven van erfgoed.

Methodologie voor intergeneratieel en intercultureel werken

Binnen de zes thema's trachtte elke partnerdelegatie aan de hand van getuigenissen, presentaties van *good practices* en hands-onworkshops een beeld te schetsen van de manier waarop zij met dit thema omgaan. Dit resulteerde in een bonte kaleidoscoop aan presentaties, verslagen van activiteiten, foto's en overzichten die u kan raadplegen op de projectwebsite: www.culkas.eu. In tegenstelling tot de andere drie partners was FARO vooral vragende partij om zoveel mogelijk verschillende werkvormen voor intergeneratieel werken te ontdekken. Wij hebben dan ook zeer snel aangeboden om een methodeboek samen te stellen, waarin de verschillende werkvormen gebundeld en uitgelegd staan. Ook

dit methodeboek is beschikbaar via de CULKAS-website. Waar de focus eerst vooral gelegd werd op intergeneratieel werken, ontdekten we gaandeweg dat ook de interculturele verschillen voortdurend mee aan de orde waren. Sessies over begroetingsrituelen, eetgewoonten, traditionele feesten, muziekgenres, enz. hebben tijdens de samenwerking heel wat clichés onderuitgehaald. De deelnemers mochten telkens weer ervaren dat dit soort samenwerking er ook toe leidt dat men zich ervan bewust wordt dat hetgeen in de eigen cultuur vanzelfsprekend is, ook maar één variant tussen vele andere is. En omdat de vaste delegatieleden al snel een vertrouwensband hadden, kon veel ook open besproken worden met een kritische blik op de eigen culturele gewoonten.

Daarnaast legde FARO binnen het samenwerkingsverband ook de klemtoon op permanente evaluatie en procesopvolging van de samenwerking. Naast de verplichte evaluatie die zowel Europees als door het nationaal agentschap vereist wordt, hebben we ook tijdens elke bijeenkomst een specifiek aspect van de samenwerking geëvalueerd. Zo peilden we bij aanvang van de eerste bijeenkomst naar de verwachtingen van de verschillende deelnemers en keken we daar bij de laatste bijeenkomst op terug, om tevreden vast te stellen dat zo ongeveer alle initiële verwachtingen wel op een of andere manier waren ingelost. Verder werden ook de sfeer tijdens de bijeenkomsten, de inhoud, de methoden en de procesopvolging in de loop van de meetings geëvalueerd. Hieruit kwamen aandachtspunten die cruciaal waren voor de verdere samenwerking. Telkens heeft de input geleid tot aanpassingen in het verdere verloop. Op het einde werd ook een lijst opgesteld met aanbevelingen voor eventuele toekomstige projecten of partnerschappen. Deze aanbevelingen bevatten evenzeer elementen ter verbetering als elementen die tot het succes van deze samenwerking hebben geleid.

“ *Algauw werd voor de partnerorganisaties duidelijk hoe complex erfgoed is. Er werd voor gekozen om de thema's vooral via het immaterieel cultureel erfgoed aan bod te laten komen en zo de meerwaarde van culturele diversiteit te onderstrepen.* ”

De erfgoedsector als vierde partner voor FARO

Voor FARO was het niet alleen zaak om zelf ervaring op te doen tijdens de verschillende bijeenkomsten, maar ook om de Europese samenwerking meer onder de aandacht te brengen binnen de erfgoedsector. Daarom nodigden we, in functie van het thema, collega's uit erfgoedorganisaties gericht uit om onze delegatie te vervoegen. Bijna steeds verzorgden de Vlaamse deelnemers ook een activiteit op de bijeenkomst. Ze kwamen daarbij niet alleen in contact met de Europese partners, maar ook met andere actoren ter plaatse. Ook de band met FARO zelf werd tijdens zo'n driedaagse buitenlandse missie aangehaald.

Zo namen we voor de eerste bijeenkomst (met als thema kunst) Daniëlle De Vooght van ETWIE mee. Voor deze nieuwe erfgoedorganisatie was het zeker interessant om te zien hoe in Segovia met het industrieel erfgoed van de voormalige koninklijke glasfabriek werd omgegaan. Bruno Martens van vzw IJzer & Vuur gaf toelichting bij de manier waarop deze vrijwilligersvereniging probeert om de technieken van het kunstsmeden in stand te houden via workshops met een mobiele smidse. Collega's van de Gentse musea MIAT en het Huis van Alijn gingen mee naar Turkije naar de meeting rond *lifestyle*. Zij ontvingen de projectpartners tijdens een latere bijeenkomst in België ook nog eens in hun eigen museum voor een workshop. Naar Spanje gingen we met een uitgebreide delegatie om de vele facetten van onze eetcultuur toe te lichten. Op het programma stonden workshops van het groentemuseum 't GROM, van het Brussels Museum van de Molen en de Voeding, van het Centrum voor Agrarische Geschiedenis en van het Bakkerijmuseum in Veurne. Vooral de workshop over het bewerken van Belgische chocolade werd – letterlijk – erg gesmaakt. Voor de laatste bijeenkomst met als thema muziek was onze delegatie het grootst. Uiteenzettingen over de beiaardcultuur (met een exclusief concert op een van de twee toreninstrumenten van Kopenhagen), over instrumentbouw en over het bedelzingen in de Kempen werden verzorgd door Campanae Lovaniensis, Resonant, het Firmament en de muziekacademie van Schoten. FARO-stagair Juan Montoya verzorgde een uiteenzetting over de champetacultuur in zijn thuisland, Colombia (cf. p.30 in dit nummer). Er vonden ook twee bijeenkomsten plaats in Vlaanderen met respectievelijk de thema's taal en feest. Dat gaf ons uiteraard de gelegenheid om een bredere waaier van organisaties mee te betrekken. Zo bezochten we in het Openluchtmuseum van Bokrijk de nieuwe presentatie van de Schuur van Oorderen¹, gebaseerd op mondelinge getuigenissen van bewoners van dit verdwenen polderdorp en hadden we ook een ontmoeting met leden van de Turkse en de Spaanse gemeenschap in Limburg voor een gedachtenwissel over de impact van migratie op het taalgebruik. In Gent hadden we workshops in de drukkerij van het MIAT en in het Huis van Alijn. Expertisecentrum LECA gaf uitleg over de traditie van de reuzen in Vlaanderen, en regelde een *meet and greet* met Buffalootje, de reus van de supportersclub van AA Gent. Erfgoedcel Waasland en het Sinterklaasgenootschap organiseerden voor ons een workshop met Sinterklaas in het stadhuis van Sint-Niklaas. In de interculturele gedachtenwissel over gevestradities bleek de goedheilige man niet alleen een polyglot, maar ook een kenner van zowat alle geversheiligen en -gebruiken in Europa en

■ Bijeenkomst in Spanje, thema 'food', workshop chocolade, 2014
© FARO

■ Tijdens een ontmoeting met Sinterklaas bleek de goedheilige man niet alleen een polyglot, maar ook een kenner van zowat alle geversheiligen en -gebruiken in Europa en omstreken. © FARO

■ Tijdens de bijeenkomsten bleek dat ook de interculturele verschillen voortdurend mee aan de orde waren. Sessies over begroetingsrituelen, eetgewoonten, traditionele feesten, muziekgenres, enz. hebben tijdens de samenwerking heel wat clichés onderuitgehaald. © FARO

Enkele deelnemers aan het woord

Janna Lefevere (erfgoedcel k.ERF)

Voor k.ERF was onze deelname aan CULKAS om twee redenen waardevol. Omdat we bij k.ERF momenteel een project hebben lopen over de Kempense bedelzangtradities was ik benieuwd naar soortgelijke fenomenen in andere landen. De verscheidenheid binnen bepaalde fenomenen maakt immaterieel erfgoed immers zo boeiend. Ik kwam tijdens mijn sessie - maar vooral ook tijdens de informele netwerkmomenten - te weten dat zowel Spanje als Denemarken het bedelzingen kennen. In Turkije bestaat de combinatie bedelen en zingen niet, maar gebruikt men wel straatmuziek (de davultrommel) om tijdens de ramadan op te roepen voor het ontbijt. Interessante informatie die we zeker gaan verwerken, omdat het ons Kempense bedelzangproject in een breder perspectief plaatst.

Een tweede reden waarom deze ervaring nuttig was, is dat we in de k.ERF-regio de ambitie hebben om in de toekomst rond bepaalde thema's internationale uitwisselingen op te zetten. Ik denk dan vooral aan een uitwisseling rond de traditie van de Geelse gezinsverpleging. Het Geelse model werd doorheen de jaren door andere landen overgenomen en heeft dus al een internationaal karakter. De stad Geel en het Openbaar Psychiatrisch Zorgcentrum Geel dienden bij Vlaanderen een dossier in om de gezinsverpleging door de UNESCO te laten erkennen als 'good safeguarding practice'. Kennisdeling binnen een Europees/internationaal netwerk is een borgingsactie die we binnen dit dossier absoluut willen waarmaken. Door

CULKAS konden we alvast ervaren hoe zo'n internationaal uitwisselingsnetwerk werkt.

Chantal Bisschop (expertisecentrum CAG)

CAG nam in april 2014 deel aan de CULKAS-bijeenkomst over *food* in Segovia (Spanje). Deze internationale ervaring was voor mij erg verrijkend. Het viel me na een tijdje vooral op dat de culturele uitwisseling niet alleen tijdens de georganiseerde sessies plaatsvond, maar ook en misschien nog meer tijdens de informele momenten. Het thema van deze sessie was ons natuurlijk gunstig gezind, want praten aan tafel met een lekker glas en dito maaltijd bevorderde duidelijk de culturele bewustwording, uitwisseling en synergie tussen generaties, culturen en nationaliteiten.

Praten over voeding en de opvallende culturele verschillen deed me nadenken over onze eigen cultuur. Ik werd me er des te meer van bewust dat onze banale en alledaagse tradities niet zo gewoon zijn voor anderen. Kortom: ervaringen en inzichten die ik als stafmedewerker immaterieel erfgoed van landbouw en voeding zeker mee kan nemen in mijn contacten met erfgoedgemeenschappen.

Als expliciete erfgoedactoren tussen sociaal-cultureel vormingswerkers en volkshogescholen was de Belgische delegatie een beetje de vreemde eend in de bijt. Dat was niet altijd evident maar des te interessanter. Onze soms al te ingebakken erfgoedblik werd zo open-

getrokken en we leerden tal van sociaal-culturele vormingsmethodes kennen die ook voor onze werking nuttig kunnen zijn. Kortom, een gesmaakte culturele uitwisseling!

Eline Chalmet (museum MIAT)

Het MIAT stelde twee intergenerationale projecten voor op de CULKAS-meeting in Vezirköprü, Turkije. Beide projecten situeerden zich rond de werking van onze historische drukkerij, waar jong en oud op een creatieve manier met de historische machines aan de slag gaan. Onze werking viel duidelijk in de smaak bij de aanwezige socioculturele organisaties. Op een volgende meeting in Gent stond een workshop in onze drukkerij op het programma.

Het was een ervaring om te ontdekken hoe diverse internationale socioculturele organisaties met erfgoed omgaan, soms zonder zich er zelf bewust van te zijn. Tradities en gebruiken als immaterieel erfgoed: in Denemarken maakten ze er bijvoorbeeld een fantastisch erfgoedspel van. Internationale samenwerkingen zijn een ideale manier om uw organisatie uit te dragen en uw netwerk uit te breiden. Ik maakte er kennis met enkele methodieken uit de socioculturele sector die eveneens toepasbaar zijn in een museumcontext. Een leuke bijkomstigheid is het ontdekken van het erfgoed en de gebruiken en tradities van het gastland. Andere landen, andere mensen, andere manieren van erfgoedbeleving. Ik keerde terug met een goedgevulde koffer vol internationale erfgoedinspiratie!

omstreken. Onze projectpartners bezochten er ook het Huis van Sinterklaas en bekeken de dag nadien in het Huis van Alijn te Gent nog de tentoonstelling met familiefoto's over Sinterklaas. Ze waren dus niet meer verbaasd toen we hen vroegen om 's avonds een schoen voor hun hotelkamerdeur te zetten.

Van Grondtvig naar Erasmus+

Het Europese Grondtvigprogramma is vernoemd naar Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872), een Deense priester, dichter en politicus. Hij was een voorvechter voor het de-

mocratische recht op levenslange, niet-schoolse vorming en bouwde vanaf 1844 het model van de Scandinavische volkshogescholen uit. Grundtvig zag kennisoverdracht als een 'democratische dialoog' waarbij lerende en leraar als gelijken met elkaar omgaan. In zijn volkshogescholen konden mensen van alle rang en stand voor een week tot een jaar komen inwonen om zich via de principes van het niet-formele leren in *study circles* bij te scholen.²

Vanaf dit jaar zijn de Europese subsidieprogramma's voor (formeel en niet-formeel) onderwijs en opleiding (binnen organisaties en individueel) en voor jeugd samengevoegd in het nieuwe Erasmus+ programma. Daardoor zijn er ver-

schuivingen in de prioriteiten en in de aanvraagprocedures. Maar Grondtvig blijft wel als onderdeel van deze Europese 2020-agenda bestaan. Ook binnen Erasmus+ kunnen organisaties uit het niet-formele leerveld – zoals bijvoorbeeld erfgoedorganisaties – nog steeds subsidies krijgen voor vormingsactiviteiten van volwassenen via internationale samenwerking. Maar het initiatief ligt nu volledig op organisatieniveau. Een organisatie die ondersteuning wil aanvragen, moet om te beginnen een eigen *European Development Plan* opstellen, dat de impact van beoogde projecten voor de ontwikkeling van de organisatie als geheel duidelijk moet aantonen. De kernacties waarvoor men middelen kan vragen hebben betrekking op individuele leermobiliteit (*stage, job shadowing*, opleiding volgen of geven, congresdeelname ... [de zogenaamde KA1]) of op strategische samenwerking met partnerorganisaties om innovatie en goede praktijken te ontwikkelen [KA2]. Het minimale aantal projectpartners is drie (uit een EU-lidstaat of een van de erkende partnerlanden); maar de partnerorganisaties mogen vanaf nu ook verschillende actortypes zijn. Een projectsamenwerking van bijvoorbeeld een Vlaamse erfgoedorganisatie met een Zweedse universiteit, een Portugees centrum voor volwasseneneducatie en een Duitse overheidsdienst kan dus.

We hopen dat de erfgoedsector nog meer dan in het verleden de weg vindt om dergelijke uitdagingen aan te gaan. Want er valt veel van elkaar te leren, ook binnen Europa. De projectoproep 2015 voor Erasmus+ is door de EU-commissie aangekondigd voor september. Voor alle praktische informatie hierover en advies bij het uitwerken van Erasmus+ aanvragen kan u terecht bij EPOS vzw, het Vlaams agentschap voor de uitvoering van de Europese onderwijs- en opleidingsprogramma's van de Europese Unie (www.epos-vlaanderen.be). Erfgoedorganisaties met Erasmus+ plannen kunnen voor inhoudelijke ondersteuning en advies uiteraard ook bij FARO terecht.

Anita Caals was tot augustus 2013 stafmedewerker Organisatieontwikkeling en Kwaliteitszorg bij FARO en bleef sinds haar pensioen als vrijwilligster actief betrokken bij het CULKAS-project.

Rob Belemans is stafmedewerker Immaterieel Cultureel Erfgoed bij FARO en hoofdredacteur van dit tijdschrift. Samen met Anita coördineerde hij de Belgische deelname aan het CULKAS-project.

1. Cf. S. CLERIX, Schapen, karren of containers? In: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 6 (2013) 3, pp. 52-55.
2. Cf. *The Danish Democracy Canon*, Danish Ministry of Education, 2008, blz. 44-45; en ook: J. BAU-MADSEN, *Study Circle – the Workshop of Democracy*. Folkevirke – København.

GROOT ONDERHOUD

2014

BEELD
VORMING

14.10.14 ♦ FLAGEY, BRUSSEL

BENT U AL INGESCHREVEN
VOOR DE VIERDE EDITIE VAN
HET GROOT ONDERHOUD?

Dit jaar staat 'beeldvorming over cultureel erfgoed in de media' centraal. Afspraak in het Flageygebouw, het voormalige omroepcentrum van het NIR in de Brusselse gemeente Elsene. U kan naar hartenlust netwerken, ideeën uitwisselen en kennismaken met collega's uit andere (deel)sectoren en uit de mediasector.

We sluiten af met de uitreiking door de Vlaamse minister van Cultuur van de 'Prijs van de Vlaamse Gemeenschap voor Cultureel Erfgoed'.

SCHRIJF
NU IN

Meer info en inschrijven op
WWW.HETGROOTONDERHOUD.BE

100 jaar ontroerend erfgoed?

■ © VRT Radio / Omroepmuseum vzw

“Allo, allo, ici poste radiotélégraphique et radiotéléphonique de Laeken, près de Bruxelles ...”

TEKST Myriam Blicck & Paul De Wyngaert

Met deze woorden en een schelle toeter kondigde Joseph Longé op 28 maart 1914 de eerste radio-uitzending aan. De zender stond op het Koninklijk Domein in Laken. Honderd jaar later kan u in het Radiohuis in Leuven een interactieve tentoonstelling over de rijke geschiedenis en de toekomst van het medium radio meemaken.

Wat voorafging

De uitvinding van de radio was een optelsom van diverse nieuwe technologische ontwikkelingen. Ook andere landen experimenteerden met draadloze radiotelefonische verbindingen. Het Belgische koningshuis vond draadloos communiceren ontzettend interessant om de kolonie Belgisch-Congo bestuurbaar te maken. In Laken waren daarvoor tientallen ingenieurs aan het werk. Zij realiseerden het eerste radioprogramma. We kunnen die uitzending een radioprogramma noemen omdat ze vooraf werd aangekondigd, ze deel uitmaakte van een reeks en de inhoud gericht was op een willekeurige groep luisteraars. Een deel van het orkest van De Munt bracht de populaire deuntjes van het moment en ingenieur Raymond Braillard speelde een vioolstukje mee. Het was de eerste van een reeks paleisconcerten op zaterdagavond. Er waren op dat moment 26 ontvangsttoestellen. Toen enkele weken later de Duitse troepen oprukten en WOI

zich aankondigde, werden de zendantennes en bijhorende apparatuur op bevel van koning Albert I opgeblazen.

R100+

De geschiedenis van de radio is de geschiedenis van het leven; een bezoek aan de tentoonstelling is voor iedereen een persoonlijke wandeling door het collectief geheugen van Vlaanderen. Daarvoor bouwde de VRT Radio op een oppervlakte van 360 m² een interactieve belevingsruimte. Dat gebeurde in samenwerking met de VZW Omroepmuseum, die hier ook zijn radiodepot heeft. De expo volgt verschillende verhaallijnen: de technische kant van de radio, mediawijdsheid, de radiogeschiedenis en de toekomst van de radio.

De expo R100+ is gebouwd met de principes van de belevingseconomie in het achterhoofd. Een verleidelijk uithangbord moet de bezoeker uitnodigen; die moet zich daarna ongestoord kunnen onderdompelen in de radiowereld en de expo moet hem iets bijbrengen – leren, voelen, herinneren ... Na afloop krijgt de bezoeker het gevoel dat hij nog eens wil terugkomen. In dit geval kan hij thuis de expo verder beleven via een digitale tijdlijn.

De bouw van de tentoonstelling was een boeiend, iteratief proces. De verhalen uit 100 jaar radio, de tijdlijn met de evolutie van het medium, de beschikbare objecten, de audio- en videofragmenten en de ideeën van de vormgever

- Foto boven: De expo volgt verschillende verhaallijnen: de technische kant van de radio, mediawijsheid, de radiogeschiedenis en de toekomst van de radio. © VRT Radio / Omroepmuseum vzw
- Foto midden: Jongeren kunnen dankzij de radio ongestoord naar hun popmuziek luisteren. De popcultuur en de zeezenders geven de radio een nieuw elan: radiopresentatoren worden dj's met sterallures. © VRT Radio / Omroepmuseum vzw
- Foto onder: In 1938 nam de openbare omroep zijn intrek in het Flageygebouw, een art-decotempel in de vorm van een 'pakketboot'. © VRT Radio / Omroepmuseum vzw

vonden mekaar in een creatieve zoektocht. Dat botste soms met de beperkingen van de ruimte, maar een moeilijkheid kan ook een opportuniteit zijn. Zo werd een vooroorlogse Flageystudio nagebouwd achter het glas van de vroegere loketten: in een vroeger leven was deze verdieping immers de lokettenzaal van de Leuvense stadsdiensten. De materialen en het glas zorgen meteen voor een jaren-30-gevoel.

Tijdens de conceptfase kwamen telkens nieuwe elementen en ideeën op tafel. Die werden aan mekaar en aan het grote geheel afgetoetst. Zo werkten ze versterkend en ging de focus van de tentoonstelling niet verloren.

Om de verhaallijn van de mediawijsheid vorm te geven, werd er gekozen voor groepsbezoeken. De groep wordt persoonlijk verwelkomd door een omroeper en krijgt enkele zoekopdrachten mee. Hierdoor overstijgt de expo het louter anekdotische en krijgt de bezoeker tegelijk meer inzicht in de werking van de media.

Mijlpalen

De tentoonstelling leidt u langs de grote kantelmomenten uit de geschiedenis van honderd jaar radio. Ze hebben allemaal hun eigen verhalen en figuren.

In de beginjaren na WOI werd er geëxperimenteerd door radioamateurs, radioclubs en omroepverenigingen. Verschillende soldaten met een technisch inzicht werden tijdens de oorlog geïnspireerd door de mogelijkheden van de *télegraphie sans fil*. In 1923 zet radiofabrikant SBR een flinke stap vooruit met de oprichting van Radio Belgique; in de jaren 1930 wordt radio een echte *broadcaster* met de oprichting van het NIR/INR, maar ook met commerciële spelers zoals Radio 't Kerkske van Georges De Caluwé. Het radiotoestel is op dat moment een statig meubel dat centraal in de huiskamer staat. Luisteren doe je samen in familieverband. Reporters als Gust De Muynck brengen grote gebeurtenissen tot bij de luisteraar; er wordt met grote oren geluisterd naar dramatische luisterspelen; er is het *Gesproken Dagblad* met het nieuws van de dag. In 1937 bereikt de radio het magische cijfer van één miljoen luisteraars. Tijdens WOII wordt duidelijk dat radio zich niet laat vangen door grenzen; er wordt dus ook met woorden gestreden over de grenzen heen. *It's a War of the Words*. Jan Moedwil roept vanuit Londen: "Zonder er op te boffen, we krijgen ze wel de Moffen!"

Begin jaren 1950 verdringt de televisie de radio van zijn centrale plaats in de woonkamer, maar een nieuwe technologie maakt de radio mobiel, compact en goedkoper: de transistor. Er kan nu overal geluisterd worden: in de auto en op

Flagey

In de jaren 1930 zat het NIR in verschillende gebouwen in Brussel. Er werd beslist om een vooruitstrevend radiogebouw op te trekken aan de vijvers in Elsene. In 1938 nam de openbare omroep zijn intrek in het Flageygebouw, een art-decotempel in de vorm van een 'pakketboot'. De expo besteedt hieraan extra aandacht. Enkele originele aquarellen van architect Joseph Diongre tonen de luxueuze uitstraling. Flagey

kreeg de bijnaam 'Geluidsfabriek' en werd internationaal geprezen voor zijn geavanceerde radio- en opnametechnieken. In de kruisstudio voor opnames van de luisterspelen kon de *bruiteur* of geluidsregisseur zich uitleven. Kroonstuk op de expo is Studio 1938, een uitzendstudio met originele opnametoestellen zoals hij in Flagey gebouwd werd. Een originele studioklok probeert de tijd te volgen!

■ Radio is een feest. Dagelijks luisteren meer dan vier miljoen mensen naar de radio in Vlaanderen. © VRT Radio / Omroepmuseum vzw

de tienerkamer. Zo kunnen jongeren ongestoord naar hun popmuziek luisteren. De popcultuur en de zeezenders geven de radio een nieuw elan: radiopresentatoren worden dj's met sterallures. Ook de BRT volgt: de popsectie met onder meer radiopersonalities als Zaki en Mike Verdrengh laat de Vlaamse jeugd kennismaken met de hits van het moment.

De gele briefkaart en de telefoon brengen de luisteraar dicht bij de radiomaker en de radio komt ook dicht naar de luisteraar. In de jaren 1980 begint Radio 2 met uitzendingen per provincie; nieuwe stations als Studio Brussel en Donna pikken in op gerichtere doelgroepen. Het radiolandschap wordt in de jaren 1990 nog breder doordat er ook commerciële radio bijkomt. En de toekomst? Nieuwe muziekdiensten, digitaal aanbod, socialemediaplatformen ... ze vormen de nieuwe uitdagingen voor de radio maar worden ook bondgenoten. Radio wordt *smart radio!* Innovatie blijft het sleutelwoord. Daarom lanceerde VRT-radio zijn eigen digitale radiospeler *radio-plus.be* die u op diverse schermen op de expo kan testen. Radio inspireert jong designtalent: speciaal voor de expo ontwierpen de studenten van de productdesignafdeling van MAD-FAC uit Genk het radiotoestel van de toekomst. Hun verleidelijke ontwerpen werden in 3D uitgeprint.

Al deze kantelmomenten ziet u op de expo: de evolutie van log naar compact en mobiel, van analoog naar digitaal, van primair naar secundair medium, van dominant in de huiskamer naar overal en bijna onzichtbaar. Die trend herkent u ook in de parade van radiotoestellen uit het depot boven de hoofden van de bezoekers.

Bezig met radio

De expo nodigt uit om zelf aan de slag te gaan. Zo kan u bijvoorbeeld de dunne grens tussen informatie en manipulatie ontdekken door zelf een nieuwsbericht of een sportreportage te monteren. Een andere selectie van achtergrondgeluiden, stemintonatie of volgorde resulteren in een andere waarheid.

In een ministudio kan u radiopresentator worden: jingels en muziek staan klaar. U zet de hoofdtelefoon op en zit meteen aan het stuur van uw eigen radioprogramma.

Maar er is meer

De tentoonstelling ontsluit in een hedendaagse digitale vormtaal het rijke radioarchief van de VRT. Meer dan achthonderd audio- en driehonderd videofragmenten op een digitale tijdlijn zijn te raadplegen via grote touchscreens. Dit is een verrassende ontdekkingsstocht vol herkenningpunten: de eerste captaties van koninklijke begrafenisplechtigheden in de jaren 1930, Holland-België, concerten en volksfeesten, de inval van de Duitse troepen in 1940, de komst van de wereldomroep, de mijnramp van Marcinelle, serviceprogramma's, festivalradio, *Het Leugenpaleis*, *Music for Life*. En voor wie wil uitgedaagd worden: er zitten quizvragen tussen. Deze tijdlijn kan ook buiten de expo via de pc, smartphone en tablet geraadpleegd worden.

Radio is beleving en emotie

Radio heeft een rijke podiumtraditie en neemt al honderd jaar lang de luisteraar mee *on stage* en backstage bij festivals en concerten. Rocco Granata, Bobbejaan Schoepen, Jo Leemans, Will Tura en vele andere artiesten schonken waardevolle attributen: showpakken, gitaren, fankaarten, partituren ... Een stemmige, Vlaamse kleedkamer is hun decor op de expo.

Een donker theatertje wordt een *theatre of the mind* waarin de bezoeker zich kan overgeven aan zijn verbeelding, die gestimuleerd wordt door radiofragmenten vol emoties uit honderd jaar radio. Wie blijft er onbewogen bij een getuigenis over dementie en een tot tranen toe bewogen presentator, een slappe lach, een terechtgewezen journalist?

In een andere hoek van de exoruimte regent het lachbuien: audiodouches dompelen u onder in de humor van Pirreke Pirrewit, Romain De Coninck, Walter Capiiau, Felice Damiano, David Van Ooteghem, *Het Leugenpaleis*, *Het Boerenparlement*, Jan Hautekiet, Peter Vandeveire, Gunter D ...

Never ending ...

In 1914 waren er 26 radiotoestellen. Nu zijn er in elk gezin gemiddeld negen luisterpunten. Dagelijks luisteren meer dan vier miljoen mensen naar de radio in Vlaanderen. Radio is na honderd jaar springlevend. Op R100+ komt u vast en zeker uw eigen herinneringen tegen, krijgt u inzicht in de werking van de media en ziet u hoe de toekomst vorm krijgt.

Myriam Blicck is projectmanager 100 Jaar Radio bij de VRT.
Paul De Wyngaert is productiehuismanager radio bij de VRT.

N.a.v. 100 jaar radio zijn er ook een aantal publicaties verschenen:
L. D'HAENENS & E. ICHAU, *U luistert naar radio. Gebruik, functies en productie*, Leuven, Academia Press KU Leuven, 2014.

Ng S. THOI, *Radio for life. Wonderlijke verhalen over 100 jaar radio*, Leuven, Uitgeverij Lannoo, 2014.

G. NYS & B. BRASSEUR, *Tussen Vonk en Omroep. Draadloze communicatie in België en Kongo 1900 - 1918*, Uitgave in eigen beheer, 2014.

Praktisch:

R100+

Beleef 100 jaar radio en meer

Radiohuis - Bockhandelstraat 2 - 3000 Leuven

De tentoonstelling bezoekt u in groep; soms kan dit ook individueel. Vooraf reserveren is nodig en kan via het formulier op www.100jaarradio.be. De tentoonstelling loopt nog tot 2016. R100+ is een realisatie van VRT Radio en de VZW Omroepmuseum.

Hot: 'authentieke' 'Belgische wafels' in het coole Korea

Cultuurindustrie en -politiek, verkoopbare identiteit en marketing in tijden van Hallyu

TEKST Marc Jacobs

Wafels van 'Limburg' op Seoul Plaza

Seoul Plaza is een van de centrale ontmoetingsplekken in de hoofdstad van Zuid-Korea, zowel voor inwoners als voor toeristen. Het grote plein ligt aan de voet van City Hall. Dat slaat zowel op een futuristisch nieuw gebouw dat als administratief centrum fungeert als op een ouder stadhuis dat omgebouwd is tot stadsbibliotheek en cultureel centrum. Het is op dat plein dat, als de Rode Duivels (*Red Devils*) is de naam van de ... Zuid-Koreaanse voetbalploeg)

*"Abroad, Belgium seems to exist more than within the country"*¹

belangrijke matches spelen, tienduizenden supporters samenstromen om naar de reuzenschermen te kijken. Hier vonden de grote betogingen van juni 1987 plaats, die geleid hebben tot een meer democratische politieke cultuur in het land. Onder de grond is er een kruispunt van metrolijnen en ondergrondse shoppingcentra. Aan het plein ligt ook het Deoksugung-paleis, dat erg geliefd is bij toeristen, onder meer wegens de gratis re-enactment voor de poort. Meerdere keren per dag kan u er foto's nemen van het wisselen van een fantasierijk opgediste en kleurrijk uitgedoste Koninklijke Wacht ▶

■ Tijdens drukke dagen schuiven toeristen en inwoners van Seoul in rijen aan om een wafel te bemachtigen bij wafelzaak 'Limburg'. © FARO

■ Meerdere keren per dag voeren een zeventigtal figuranten van de Koninklijke Wacht hun show op voor toeristen aan het Deoksugung-paleis in Seoul, met op de achtergrond ... een 'Belgium waffle' shop. © FARO

uit een ver verleden, zoals dat recentelijk ook in historische films of soapseries op televisie wordt opgevoerd. Ze beelden sinds 1996 een uitwisseling van wachtwoorden, trommelaars, vendelzwaaiers en marcherende wachters 'van een drietal eeuwen terug' uit, maar evengoed roepen ze ook een bekende *invented tradition* in Londen op (eveneens 'Changing of the Guards' genoemd).

Als u naar de folkloristische wachters komt kijken, kan uw blik of de lens van uw Samsungtablet of fototoestel moeilijk ontsnappen aan de grote wafel die aan de voorgevel van een van de winkeltjes op de achtergrond hangt, vergezeld van het opschrift 'Belgium Waffle'.

Wie dichterbij komt, merkt allerlei verwijzingen naar 'Belgium' op. De naam van de zaak is Limburg. De mensen die bedienen zijn Koreanen, die een beetje Chinees of Engels spreken en Luikse wafels verkopen. In de zomer van 2014 gaan de zaken goed op deze toplocatie: de hele dag staan zowel toeristen als (vooral) hoofdstedelingen in rijen aan te schuiven. De 'Belgium waffles' zijn op diverse manieren 'hot'. Te oordelen aan de grote hoeveelheid potten Nutella die in de

keuken of al bij de vuilzakken staan, kiezen ook velen voor de variant met de in Italië uitgevonden choco.

Aan de zijmuur van de shop hangt (toen ik er was) een compositie van elf foto's. Ze hangen er als visuele hyperlinks naar een drukke plek waar ik (door)wekelijks voorbij kom. U ziet foto's van eetkraampjes in de omgeving van de Brusselse Grote Markt, vooral in de Stoofstraat bij het beeldje van Manneken Pis. U ziet dat ook in het verre Brussel een uitvergroete wafel dwars op de voorgevel hangt: dat is dus ook een hyperlink, net als de namen en de wafels (en chocolademelk, en Nutella ...) zelve. U ziet de uithangende wafel samen met Manneken Pis, maar dan wel de (in Brussel controversiële) reuzengrote tot voor kort smurfblauwe (en vanaf de zomer van 2014 vuilgele) versie, samen met de boodschap '1 euro' (voor een kleine Luikse wafel). U ziet trouwens ook een foto van het 'echte' 'Manneken Pis' (dat eigenlijk een replica is van een beeldje dat in het stadsmuseum op de Grote Markt te vinden is). Een beetje vreemd lijkt de foto van een wafel bij een koffiebekertje en een servet van de Panos-keten: een illustratie dat de combinatie met koffie uit een beker heel 'authentiek' is, net als Nutella die u ook in Brussel in groot formaat kan zien (volgens de foto's).

Toen ik er was, tijdens mijn twaalf dagen vakantie in Seoul in juli 2014, hing de luifel van het kraam een beetje scheef, maar de boodschap was duidelijk leesbaar: 'Coffee - Limburg Waffle - Fresh Juice'. Boven die luifel was er een soort gevelsteen of bas-reliëf met een grijze wafel en het woord 'Limburg'.² Op het menu zelf blijken in België minder gebruikelijke toppings zoals het in Canada en de Verenigde Staten meer ingeburgerde ahornsiroop en 'cream cheese' voor te komen, naast

“ *Wie een wafel koopt, krijgt die geserveerd in een papieren houdertje met de boodschap 'Belgium - Limburg - Gaufre de Liège - Authentic Handmade Belgian Waffle', boven een disclaimer dat het very hot kan zijn, zo'n warme wafel.*

■ Aan de zijmuur van wafelzaak 'Limburg' hangen twaalf foto's van eetkraampjes in ... Brussel. © FARO

allerlei soorten confituren. Bij de dranken prijkt ook 'Belgian Chocolate'. Wie een wafel koopt, krijgt die geserveerd in een papieren houdertje met de boodschap 'Belgium – Limburg - Gaufre de Liège – Authentic Handmade Belgian Waffle', boven een disclaimer dat het *very hot* kan zijn, zo'n warme wafel. Er staat ook een heraldisch leeuwtje op. Als u een kop koffie (een *Americano* bijvoorbeeld) bestelt, leest u op het kartonnen bekertje aan de voorzijde, onder de afbeelding van een soort heraldische zwarte leeuw, in grote vette hoofdletters **LIMBURG**, gevolgd door de woorden in het Frans en het Spaans '*Gaufre de Liège - el Churro*'. Daaronder staat dan weer in het Engels: '*Limburg Waffle & Coffee / Traditional Belgian Waffle. Premium Roast Coffee & Fresh Juice*'. Op de andere zijde van de koffiebeker staat een heel verhaal afgedrukt dat op de foto hierna toch de moeite is om te lezen.³

Bij het proeven van de wafels - zo zou ik tijdens mijn snel uit de hand lopende vakantiezoektocht herhaaldelijk vaststellen - valt op dat ze doorgaans minder zoet smaken, minder suiker bevatten dan in België gebruikelijk is.⁴

Waffle Waves

Nadat ik onverwacht 'Limburg' en 'Belgium' en bijbehorende claims over 'handmade', 'vakmanschap', 'authenticiteit' en 'Belgium' tegenkwam op een van de meest bezochte plekken en draaischijven in Zuid-Korea, ben ik beginnen rondvragen. Tijdens het bezoek aan het National Folk Museum of Korea, het nieuwe, bijzonder interessante stadsmuseum Seoul Museum of History en het museum van contemporaine ge-

■ © FARO

schiedenis, kon ik niet nalaten – beroepsmisvorming – om daar ook met de wetenschappelijke medewerkers achter de schermen te praten. Mijn Koreaanse collega's wisten me te vertellen dat in Seoul, naast het nog vers in het geheugen liggende treffen van de twee *Red Devils*-teams in juni 2014, België 'top of mind' met wafels wordt geassocieerd. Naar hun perceptie was er sprake van een recente 'Belgium Waffle Wave', met Luikse wafels die sinds een jaar of vijf plots overal aanwezig waren, in standjes, op de menu's van talrijke eethuisjes en cafés.

In de wetenschappelijke literatuur is er tot nog toe heel weinig gepubliceerd over 'Belgische wafels' in Korea. Een van de zeldzame uitzonderingen is een intrigerende passage in een publicatie uit 2000, die echter niet lijkt te kloppen met de verhalen die ik hoorde en die u anno 2014 via websites, Facebookpagina's en andere sociale media meekrijgt, namelijk dat het een fenomeen is van na 2007. In haar in 2000 gedrukte proefschrift schreef Laura Nelson, die sinds de jaren 1980 als docente Engels regelmatig en voor lange periodes in Seoul verbleef, over de veranderingen in het consumptiegedrag en constructie van identiteit die ze als stadsantropologe had opgemerkt. Ze merkte een soort kopieer- of imitatiegedrag op: als iets succes had, zag u het in ongeveer dezelfde vorm overal opduiken in de straten en wijken van Seoul, vaak als franchise en soms als plagiaat of kopie. Dit was het geval met de koffiehops in de jaren 1990 of met de alom aanwezige 7-Eleven winkels tijdens en na de Olympische Spelen in Seoul. "This imitative tendency generated a precarious seesaw between novelty and uniformity ... Novelties appeared and proliferated so fast that they soon became ordinary; while I was there this was true of the cafés and convenience stores as well as of the new 'traditional' style tea houses, the Belgian waffle stands, and the p'ansori craze"⁵. Maar hoe kon dit dan al in de jaren 1990? Wat is er dan gebeurd dat mensen vandaag over een veel recentere golf spreken?

Een plausibele verklaring werd me geboden in een e-mailbericht van de Belgische ambassadeur in Seoul, François Bontemps. Samen met zijn collega's van de Belgische ambassade en van Flanders Investment & Trade Seoul (in het bijzonder Ewa Bulthez van het Vlaams Agentschap voor Internationaal Ondernemen) nam hij de via mail gestelde vraag van een onderzoeker-landgenoot met vakantie serieus: ze brachten in een heel snel antwoord ervaringen en informatie van mensen op de ambassade samen. Men wees me erop dat het woord 'waffle' al voor de jaren 1990 verspreid was als aanduiding van in metrostations zeer goedkoop verkochte dunne, meestal hartvormige wafels met een vulling van honing, een wit suikerachtig beleg of crème. "In het midden van de jaren 1990 werden enkele winkeltjes geopend waar er Luikse wafels verkocht werden. Sommige van onze personeelsleden herinneren zich onder meer een winkeltje in Myongdong, waar er wafels bereid werden met diepgevroren deeg uit België. Ook bij verschillende ski-resorts waren er standjes waar men Belgische wafels kon eten. De dioxinecrisis van 1999 bracht echter onterecht een einde aan het bestaan van deze winkeltjes."⁶

Inderdaad, naast kippen waren vooral de eieren en afgeleide producten zoals onder meer wafeldeeg of koekjes uit (of geassocieerd met) België net voor de eeuwwisseling plots verdacht en problematisch. In de internationale pers raakten

'Belgium' en 'dioxine' verbonden. Zuid-Korea was een van de landen waar zeer alert en sterk werd gereageerd op de berichtgeving over dioxinegevaar. Dat de opkomende beweging met standjes van wafels in Seoul in een klap werd weggevaagd door de effecten van de dioxinecrisis, is dus niet onwaarschijnlijk.

Tweede golf: via meeneemkoffie- en wafelbars

Starbucks was de eerste buitenlandse franchise die de formule van de koffiebar met meeneembekers in Seoul introduceerde in 1999.⁷ Het was een succes, dat door een andere Amerikaanse keten (Coffee Bean & Tea Leaf) gevolgd werd en nagedaan werd door het Koreaanse Angel-in-us (geassocieerd met de Lotte-keten) en sinds april 2008 door de heel snel groeiende keten Caffe Bene.

Caffe Bene (www.caffebene.co.kr) opende de eerste zaak in Cheonho-dong in Seoul in april 2008. Ze probeerden het verschil te maken door niet de link met de Verenigde Staten maar wel met Europa te benadrukken, met tekeningen en foto's van plekken in Europa, zoete snacks zoals Italiaanse *gelato* en *Belgian Waffle*. De zachte binnenhuisaankleding en zoete producten werden gekoppeld aan een agressieve vestigingspolitiek en decentrale aanpak (met alle problemen van kwaliteitscontrole van dien) en aan een grootschalige marketingcampagne waarbij zowel sterren van soapopera's met de K van Korea, K-films als K-pop werden geassocieerd.⁸ De expansiedrang van de Caffe-Benefranchise was zo groot dat men het in 2012 aandurfde om in New York, nota bene op Times Square, een winkel te openen, met het doel in de Verenigde Staten door te breken, mede door het schermen met '*Belgian waffle, Caffe Bene's signature dish*'.⁹ In de zomer van 2014 zijn er al meer dan honderd zaken in de Verenigde Staten en meer dan vijftienhonderd in Zuid-Korea en andere landen. Naast de sluipende, wereldwijde verspreiding van het ijskoude dessert *Bingsu* (Proberen! Doen!) wordt onder de benaming '*authentic Belgian waffle*' een Luikse wafel (al dan niet met toppings als aardbeien en slagroom) aan de man gebracht in de Verenigde Staten, waarbij de historische associatie met Brusselse wafels die in Seattle en New York tussen 1962 en 1965 als 'authentieke' '*Belgian Waffle*' geconstrueerd waren, verdrongen wordt. Er zijn ondertussen vele duizenden '*coffeeshops*', cafés zonder bier, maar waar elke hete koffie- en theevariant ook – duurder – in koude vorm met ijsblokjes wordt verkocht. Als er wafels op het keuzemenu staan, zijn het doorgaans Luikse wafels die als zogenaamde '*plain waffles*' verkocht worden. In een koffiewinkel als Café El Camino niet ver van het Changdeok-werelderfgoedpaleis bijvoorbeeld, staat onder '*waffles*', de uitleg dat het wel degelijk de '*Belgian waffle*' is die geserveerd wordt. De naam in het Amerikaans '*Belgium waffles*' of '*Belgian waffle*' functioneert er, en ook al gaat het om de 'Luikse' en niet de 'Brusselse' variant. Dit geldt eigenlijk ook voor '*Belgian waffles*' die men in Zuid-Korea kan bestellen bij de grotere franchiseketens zoals Hollys Coffee, Paris Croissant of Paris Baguette.

De directere connectie tussen België en wafels kan er op verschillende manieren zijn. In België geproduceerde wafelijzers vinden een markt in Zuid-Korea. De in 1958 opgerichte firma Gedelec uit Anzegem leverde recent grote bestellingen van honderden professionele gietijzeren wafelijzers in Korea

“ Het zijn niet de Belgen die met de formule van 'Belgische wafelbars' groot geld verdienen.

om te voldoen aan de gestegen vraag naar authentieke wafels, in casu gemaakt in uit België ingevoerde 'authentieke' nieuwe wafelijzers.¹⁰ Er is een connectie mogelijk via ingevroren deeg ingevlogen vanuit België of via andere producten. Er is soms een link via Belgen die immigrerden of die actief waren op (handels)beurzen. Ook via het inhaken op Belgische referentiepunten, zoals 'Limburg' of 'Brabant' kan een verband geconstrueerd worden.

In de Belgische ambassade beschikt men over een reeks adressen van Belgen die actief zijn in de horeca in Zuid-Korea en die de referentie aan België of de Belgische keuken uitspeelen. In de categorie restaurant werd gewezen op Big Bread, waar Luikse wafels inderdaad op de dessertkaart staan.¹¹ Een van de adressen die ik meekreeg was dat van 'Patrick's'. Het gaat om een klein winkeltje in een winkelcentrum in een groot appartementenblok in Seoul.¹² Bij een bezoek aan Patrick's bleek dat het ondanks de moeilijk vindbare locatie een drukbezocht winkeltje was. Opvallend was de (voor de doorsnee-shoppingcentrumbezoeker wellicht moeilijk verstaanbare) boodschap in het Frans op de muur, een referentie aan de wonderbaarlijke vermenigvuldiging van vijf broden en twee vissen (Mattheus, 14:19). Op het keuzemenu staat alles in het Koreaans en in het Frans aangekondigd, met onder andere '*Gaufre belge originale*', ook een met ijs en een met slagroom. Maar op het papiertje waarin de wafel verpakt zit, staat een boodschap in het Engels: '*Patrick's Belgian Waffle. Original Belgian Waffle*'. Op de sociale media, foodblogs en Facebook kan u allerlei sporen bij elkaar puzzelen. In 2010 werden *Liege Waffles* aangeboden met deeg gemaakt door een zekere Patrick en zijn moeder in zijn eigen zaak *Belgian Waffle Majesty* op het eiland Yeouido in Seoul¹³ maar ook in andere zaken die met hetzelfde deeg werken zoals de *Blind Alley Waffle Caffe* op de campus van Sookmyung Women's University.¹⁴ De zaak *Waffle It Up* in Sinchon, met slogans als '*Belgium Waffle of Majesty*' serveert koffie, ijs en Luikse wafels.¹⁵

Een zekere Didier Balistaire trok na zijn militaire dienst als paracommando in Flawinne de wereld in, verbleef enkele jaren in Vancouver als voetbaltrainer en woonde na 2003 tien jaar in Seoul. Vanaf 2008 besloot hij 'Didi's Gaufres' als '*Belgian Waffle Café*' op te starten in een studentenbuurt. Naast de Franse benaming hing er een rood-geel-zwarte wafel als logo aan de voorgevel. Op het menu stond expliciet de keuze tussen '*Gaufres de Liège*' of '*Gaufres de Bruxelles*'.¹⁶ In 2012 startte hij een nieuwe locatie op, met aan de muur *Kuifje-paraferalia* en foto's van het Atomium en andere locaties in Brussel zoals de Grote Markt en het onvermijdelijke *Manneken Pis*. Op de reuzegrote Belgische driekleur aan de voorgevel stond de uitgebreide naam: '*Didier's Gaufres. 100% Belgian Waffles*'. Dit is, met de rijke keuze van Brusselse warme en Luikse warme of koude wafels en allerlei Belgische symbolen een goed voorbeeld van wat een '*Belgian*' '*Waffle Café*' zou kunnen zijn, maar toch is het niet deze formule waarvoor een franchiseformule werd ontwikkeld.¹⁷ Sinds de lente van 2014 is Didier Balistaire terug naar Vancouver ver-

huisd om er als Audi- en BMW-verkoper aan de slag te gaan.¹⁸ Het zijn niet de Belgen die met de formule van 'Belgische wafelbars' groot geld verdienen.

Waffle Bant

Op verschillende plekken in Seoul botst u op restaurantjes en standjes van Waffle Bant. Een voorbeeld in het centrum voert reclame met 'Belgian Waffle, Coffee and Ice Cream'. Op het menu staat onder meer de 'Bant Waffle', wat een exclusief te claimen afkorting blijkt te zijn van 'Brabant Waffle'. Op het logo met wafeltekening en de woorden 'Bant Waffle' staat de uitleg 'Belgium Master Craftsmen Handmade Creating'. In een grotere Bant-winkel staat naast de net gemelde symbolen, expliciet een tijdsaauiding 'since 1851'. Op de muur van de zaak staat de uitgebreidere uitleg uitgespeld. Geparafraseerd in het Nederlands staat er de volgende boodschap voor de klanten: "Brabant verwijst naar het gebied van het midden-noorden van België tot Zuidelijk Nederland. We voeren met de hand gekozen ingrediënten direct uit Brabant in. Aangezien ze worden gemaakt met de knowhow van de wafelmeester ('waffle-meister') die gedurende generaties in de Brabant(se) familie overgeleverd is, zal u de unieke smaak van Belgische traditionele wafels in Korea kunnen ervaren."

Op de centrale website www.wafflebant.com/www1/brand-story_eng/ceo.php wordt nog opmerkelijke informatie aangeboden. Als we inzoomen op de historische of erfgoedclaims, merken we dat het onderdeel 'history' slaat op de recente bedrijfsgeschiedenis (in Koreaans Brabant) en dat er ook een onderdeel is met een uitgevonden verdere geschiedenis in Belgisch 'Brabant'.

- Foto boven; Waffle Bant claimt een wafel te verkopen die schatplichtig is aan Brabant. Op de muur van de zaak lezen bezoekers over de unieke smaak van hun wafel. Screenshot onder: bron: http://wafflebant.com/www1/brandstory_eng/company_ban.php

In de genesis van het bedrijf wordt gesteld dat het in 2001 allemaal begon met investeringsmaatschappijen zoals Koraetso co en Sinyoung co. Na verschillende allianties en overnames werd in 2007 de firma Taewon Food System opgericht. In 2008 werd een overeenkomst gesloten met Samsung Heavy Industry. In september 2009 werd een expeditie opgezet naar het verre België om er te observeren en te verkennen en werd een bezoek georganiseerd bij inboorlingen, een verder onbekende 'Brabant family' met wie onderhandeld werd: "09/2009 R&D Team explore in Belgium/visit and negotiate with Brabant Family". In 2010 werden basismaterialen aangekocht. In Brabant zou iemand – een 'waffle master' – zo gaat het verhaal, een technologietransfercontract ondertekend hebben waarbij het geheim van het maken van Belgische wafels werd verkocht en zo kon er een 'Korean Brabant' opgericht worden. Het nieuwe hoofdkwartier van dat nieuwe Koreaanse Brabant werd gevestigd in Seoul. In 2011 ging het dan hard vooruit. Het Bant Waffle-handelsmerk werd gedeponereerd in februari en in april 2011 werden tegelijkertijd drie winkels geopend. Er werd een contract gesloten met een van de sterren van K-dramawereld, model en filmster Jin Hee Park, die met Bant wafels geassocieerd werd. Voor 2011 om was, waren er al honderd Bant-zaken geopend, met name in Seoul, en tegen de zomer van 2012 waren er al meer dan honderdvijftig. In maart 2012 werd de werknaam van de firma 'Korean Brabant' vervangen door Wafflebant. Tegen november 2013 werd de kaap van tweehonderd zaken overschreden en werden de eerste buitenlandse franchises verkocht, zowel in Australië als in China.¹⁹ The Research and Development-afdeling in

Gwangiu werkt met de slogan *'Like a mother care her family'* om ervoor te zorgen dat de wafel *'from Belgium'* blijft, namelijk door wafelijzers en (30 % van de) ingrediënten uit België in te voeren en te werken binnen de bandbreedte van wafels bakken *'by method we learnt from the Belgium'*.²⁰ Een klein niet-vermeld detail is dat ze weliswaar de moeite doen om in België gemaakte wafelijzers te gebruiken om de authenticiteitsclaim afkomstig uit Brabant kracht bij te zetten, maar dat de AMPI-wafelijzers in kwestie in Hannuut in de provincie Luik gefabriceerd worden.²¹ Het deeg wordt centraal gemaakt in Gwangiu en dan verspreid. Iets wat de geheimen van de wafel prijsgeeft:

"The original flavor of Belgian waffle in Korea.

*Waffle by Waffle Bant is made with ingredients directly imported from Belgium. Because of this, the customers are able to enjoy the original flavor of Belgian waffle even in Korea. In particular, the pearl sugar which is one of the core ingredients for Waffle Bant is believed to be the best sugar extracted from sugar cane. This has made Waffle Bant so special from many other waffles".*²² Alleen, in België worden sinds de 19e eeuw wel suikerbieten geplant en verwerkt, maar suikerrietplantages zijn er niet.²³

En wordt beweerd dat *'Ban de Brabant'* in 1851 het recept op punt gesteld heeft. Opvallend is dat voor de Chinese winkels blijkbaar iemand een tikfoutje gemaakt heeft, want op de Chinese websites die *'Ban de Brabant'* vermelden, staat 1852. Maar is dit dan fout, aangezien beide jaartallen gewoon fictief zijn omwille van het retorisch effect?

Er zijn ondertussen, na amper vijf jaar, niet alleen meer dan tweehonderd Bant-franchises geopend in Zuid-Korea. Momenteel wordt ook ingezet op het uitwerken van een netwerk in Australië: met financiële stromen voor het verkopen van (Bra)bant en België, 'authentieke Europese eetcultuur', die naar de firma's uit het zuiden van Korea vloeien.²⁴ Er wordt getracht ook in China het concept te slijten. Naast de ons al bekende elementen wordt daarbij ook een grote wereldkaart gebruikt, waarbij niet zoals in die landen gebruikelijk is China en Korea in het midden liggen, maar wel Europa, en met een grote tekstballon het centrum van de wereld wordt aangeduid, vlakbij de nulmeridiaan, namelijk *'Brabant wallon'* (sic). De indruk wordt gewekt alsof een Belgische firma de wereld aan het veroveren is, eerder dan een Koreaanse investeringsmaatschappij die het idee en het 'merk' 'België' en 'Brabant' (Wallon), Europa, authenticiteit en traditionele wafel aan tienduizenden euro's per franchise probeert te verkopen.²⁵ Als u Waffle Bant op YouTube intikt, in het Engels en het Koreaans, dan krijgt u een hele reeks filmpjes te zien van K-pop, K-televisieseries en K-films, met Bant-wafels in de hand. Opmerkelijk is dat in reclamefilmpjes of jongerenprogramma's een jonge Amerikaanse student wordt getoond,

“ De indruk wordt gewekt alsof een Belgische firma de wereld aan het veroveren is, eerder dan een Koreaanse investeringsmaatschappij die het idee en het 'merk' 'België' en 'Brabant' (Wallon), Europa, authenticiteit en traditionele wafel aan tienduizenden euro's per franchise probeert te verkopen.

die in het Engels zegt dat die wafels precies smaken zoals een *Belgian waffle* moet smaken.²⁶

Limburg Brand

Het verhaal van de ('Waaals') Brabantse link maakt onmiddellijk ook de 'Limburg'-variant, waarmee we dit artikel begonnen zijn, duidelijk: een mooi voorbeeld van een variatiekopie zoals Laura Nelson die beschreven had. Er is nog een andere *'Limburg-Gaufre de Liege'*-zaak in de studentenwijk van Seoul. Hier wordt expliciet op twee paarden gewed: *'churros'* en *'gaufres'*. In de zaak ziet u ook de gemengde signalen, onder de algemene noemer 'Limburg' worden naast *'Belgium Waffles'* ook *'Churros Spain'* verkocht; er bloeit een soort fancultuur, want de muren van de zaak hangen vol met allerlei briefjes en volgekriebelde servetten, meestal in het Koreaans, maar ook enkele in het Engels, Frans, Japans en Chinees. Net als in de andere zaak (of op de promotiestands en winkels van Bant), hingen er foto's buiten, 24 in dit geval. Een reeks komt overeen met de foto's in Seoul Plaza, dus foto's van wafelzaken rond Manneken Pis, een koffie, wafel en servet van Panos, potten Nutella ... Andere tonen churrosverkopers, restaurantjes en churroskookpotten. In Brussel? Ik ben de hyperlinks gevolgd en dan in Brussel op zoek gegaan: hebben die Zuid-Koreaanse ondernemers dan iets gezien dat ik nog nooit had opgemerkt? En inderdaad, ze zijn er. De Brusselse zaak Churros verkoopt sinds 2002 churros en bovenal ... wafels; *'Belgian waffles'*, met allerlei soorten toppings. Het is typerend dat de mengvorm *'waffles'* in plaats van *'waffles'* gebruikt wordt. Op de site wordt expliciet gemeld dat het gaat om *'the real Belgian waffles'*. En u vindt er churros en Nutella. En een grote wafel aan de muur.²⁷

Afwijkende beelden of propaganda uit Noord-Korea

Nergens in de Belgian Waffle Bars heb ik enige verwijzing gezien naar wat in België lang *'top of mind'* met Korea werd geassocieerd, namelijk de betrokkenheid van Belgische militairen onder VN-vlag tussen 1950 en 1955 (en die aan 101 Belgen het leven kostte) in de oorlog tussen Noord- en Zuid-Korea. Die is in 1950 begonnen en is officieel nog niet beëindigd. In de straten van Seoul herinneren de alomtegenwoordige *'Shelters'*, 'schuilkelders', in publieke plaatsen staande kasten gevuld met gasmaskers en pakken ter bescherming bij chemische oorlogsvoering eraan dat de grens met de burens van het noorden slechts enkele tientallen kilometers ver is.

Na de val van het IJzeren Gordijn veranderde voor alle communistische landen in de wereld het referentiekader. De implosie van de Sovjet-Unie en de economische transformatie van China bleven niet zonder gevolgen. In de jaren 1990 was er voor grote delen van de bevolking in Noord-Korea honger. De hongersnood kostte tussen de 3 en 5 procent van de Noord-Koreanen (600.000 à 1.000.000 mensen) het leven, ondanks buitenlandse noodhulp. In de 21e eeuw leidde deze traumatische ervaring en de evolutie van buurlanden als China tot hervormingen, in de richting van enkele experimenten met het stimuleren van marktwerking. Dit werd doorkruist door de effecten van de militaire strategieën, meer bepaald experimenten met nucleaire wapens. Tegen 2007 tekende zich ▶

■ In Noord-Korea sippelen fastfoodzaken waar men wafels kan kopen traag door. Al worden op de menukaarten Amerikaanse referenties vermeden. Het Samtaesong Hamburger Restaurant in het Moranbong District in Pyongyang bedient begoede klanten. © Tor Rauden Källstigen

volgens de auteurs van een standaardwerk over de effecten van de honger in Noord-Korea, Stephan Haggard en Marcus Noland, een soort tweedeling af: “North Korea was a society increasingly divided between those with access to foreign exchange and stable supplies of food and those vulnerable to an erratic public food distribution system and markets providing food and other goods at prices beyond the reach of the ordinary citizen.”²⁸

De voorbije zeven jaar wordt in de propaganda zwaar de nadruk gelegd op het feit dat Noord-Korea niet zou achterlopen en, dankzij productielijnen in eigen land, ook varianten van de symptomen van de globalisering, zoals fastfood, kan laten zien. Beeldvorming, propaganda, beelden in de wereld en wereldbeelden, imago en het bouwen ervan: het zijn complexe uitdagingen met betrekking tot Noord-Korea. In een pas verschenen boek besprak David Shim een reeks foto's over het leven in de hoofdstad en andere delen van Noord-Korea, die de voorbije vijf jaar in Westerse media verspreid zijn en een afwijkend beeld schetsen.²⁹

Twee journalisten van Associated Press, Jean Lee en fotograaf Vincent Yu, kregen in oktober 2010 de kans om een reportage te maken over de 65e verjaardag van de communistische partij in Noord-Korea. Het was de periode waarin Kim Jong-un op het voorplan kwam. In de marge probeerden ze ook beelden te verzamelen van het dagelijks leven. Ze brachten foto's die niet strookten met het wijdverspreide beeld van alleen maar miserie, schaarste en ellende, maar wel van een soort vrijetijdsbesteding en van mensen die er misschien zelfs leken van te genieten. Ze fotografeerden in parken waar ze zelfs mensen zagen picknicken met dumplings, bloedworst en kimchi. Ze maakten ook beelden van mensen in een zaak waar gebakken kip, soft ice, hamburgers en 'Belgian waffles' verkocht werden.³⁰ Toen de twee journalisten 's avonds de foto's herbekeken, vonden ze dit heel vreemd. Kon dit waar zijn? Had de Koreaanse overheid heel die scène opgezet omdat er een groep buitenlandse journalisten in de stad was? Maar ze waren overtuigd door de geluiden van het

klaarmaken van het eten en door de mensen die geen acteurs leken maar gewoon wafels aten, dat het ging om eetbare producten en niet alleen visuele 'props'. Op 27 september 2010 publiceerde *The Guardian* een reeks beelden uit Noord-Korea die freelancejournaliste Irina Kalashnikova had gemaakt. Een ervan viel sterk uit de toon: “Pyongyang's Samtaesong fast-food restaurant. Hamburgers are named 'minced beef patty and bread' to avoid Americanising the language, and cost 1,500 won, or half the monthly salary of the average worker, putting them out of reach of all but the elite”.³¹ Fastfood in de hoofdstad van Noord-Korea?

Visuele echo's over fastfood in Noord-Korea

Het bedrijf Aetna, onder leiding van Quek Chek Lan uit Singapore, was al meer dan twee eeuwen actief in de import van metalen en mineralen uit Noord-Korea, toen de manager in 2008 uitgedaagd werd om een onderneming op te zetten in het land zelf. Samen met Timothy Tan zette hij een investeringsmaatschappij op: Sinpyong International. Hun eerste project was het opstarten van een fastfoodrestaurant in Pyongyang. Ze mobiliseerden de expertise van een andere ondernemer, Patrick Soh, die twee eethuisjes in Singapore had opgestart (naar verluidt) onder de franchise van 'Waffle town USA'. Soh leidde het personeel op in Pyongyang en kopieerde onderdelen van het beproefde concept zonder het als officiële franchise aan te melden. Naast hamburgers en gebraden kippenboutjes waren vooral 'Belgian waffles' het succesvolle product van Waffle town. Eind 2008 werd het Samtaesong ('drie grote sterren') met tachtig zitplaatsen ingericht. De meubels werden gemaakt in China, het vlees betrokken in Noord-Korea en de kruidenmengeling en het deeg voor de Belgische wafels werden voor de opstart uit ... Singapore overgevoerd. Op 28 mei 2009 opende het de deuren.³²

Sinds 2009 zijn er diverse standjes en nieuwe restaurants opengegaan. In oktober 2010 opende een tweede fastfoodzaak

■ In de jaren 1990 werd, met succes, met Japan de symbolische en marketingstrijd (de 'Kimchi-oorlog') aangegaan tot het claimen van kimchi als typisch product. Het maken en delen van kimchi werd in december 2013 met succes ingeschreven in de representatieve lijst van de UNESCO-conventie van 2003. Op de foto bereiden medewerkers van een Zuid-Koreaanse firma kimchi voor arme families uit de omgeving.
 © Samsung

met Belgische wafels in het Kaseon jeugdparc in Pyongyang. In 2014 zijn er meer dan tien standjes en minstens drie sites waar in de Noord-Koreaanse hoofdstad *Belgian waffles* verkocht worden. Het is niet weggelegd voor de doorsnee-Koreaan maar voor buitenlanders, doorgaans studenten of ambassadepersoneel, leden van de politieke nomenclatura of ondernemers.³³ Af en toe duiken er op sociale media foto's of filmpjes op van mensen die in die Noord-Koreaanse zaken effectief een wafel of iets anders besteld hebben.³⁴ Uit de afbeeldingen blijkt dat wat geserveerd wordt, erg op een Brusselse wafel lijkt.³⁵

Cultuurindustrie en erfgoedbeleid in Korea: een kwestie van zwaar investeren en planlust

Bij het binnenkomen in het gloednieuwe, in 2012 geopende museum voor hedendaagse geschiedenis in Seoul (National Museum of Korean Contemporary History), net naast de Amerikaanse ambassade en een vroeger koninklijk paleis, leest u een plakkaat met de boodschap in het Engels dat er ruimte voorzien is voor het vervolg van het verhaal, de 'yet unwritten history' over het opnieuw eengemaakte Korea, maar dat dit voorlopig helaas nog niet kan ingevuld worden. Binnen leest en ziet u het verhaal van de Koreaanse geschiedenis, van steentijd tot heden, met veel aandacht voor de periodes van de Japanse kolonisering, de Koreaanse oorlog,

“ Af en toe duiken er op sociale media foto's of filmpjes op van mensen die in die Noord-Koreaanse zaken effectief een wafel of iets anders besteld hebben. Uit de afbeeldingen blijkt dat wat geserveerd wordt, erg op een Brusselse wafel lijkt.

de moeilijke strijd voor democratie in de 20e eeuw en de modernisering. Het eindigt in de jaren 1990 en het begin van de 21e eeuw met het (zoals net gezegd voorlopig laatste) onderdeel 'Korea's Embrace of Globalization'. Heel veel belang wordt gehecht aan de rol van Korea in internationale organisaties, aan de Wereldbeker Voetbal en de Olympische Spelen ... De participatie aan de erfgoedprogramma's van UNESCO, zowel het werelderfgoed (conventie 1972), de conventie uit 2003 voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed en van het Memory of the World-programma, wordt als een kers op de taart voorgesteld, naast de triomfen op het vlak van media en micro-elektronica.

Dit wordt gecontrasteerd met de periode in de jaren 1950 en 1960 toen de bevolking arm was. Tussen 1965 en 1985 kende het land een groeispurt (ook mede door het positieve economische effect van de Vietnamoorlog). Sinds de jaren 1990 is de status van land in ontwikkeling tot leidende ontwikkelde en rijke natie sterk veranderd. In een recent boek presenteerde Hyung Il Pai niet alleen het dekolonisatieproces en de emancipatiestrijd ten opzichte van Japan maar vooral ook een schitterende analyse over wat dit op het vlak van historisch en archeologisch onderzoek en heel in het bijzonder het erfgoedbeleid en management betekent.³⁶ Het is een belangrijk werk voor wie iets wil begrijpen over erfgoedzorg in dit deel van de wereld en op planetaire schaal: ook in Vlaanderen zouden die debatten en ontwikkelingen op de radar mogen staan. Veel van de oude paleizen, tempels en gebouwen in Seoul zijn met de grond gelijk gemaakt door herhaalde campagnes van Japanners, tijdens de Koreaanse oorlog of wegens aanslagen, en zijn recent terug opgebouwd of gerestaureerd, met alle debatten rond 'authenticiteit' die daarmee samenhangen. Het mag ook duidelijk worden dat er zeer zwaar geïnvesteerd wordt in onroerend-, roerend-, immaterieel- en digitaal-erfgoedzorg in Zuid-Korea sinds de jaren 1990: een van de topprioriteiten in deze economische spurter. Laurel Kendal merkte op dat op de nostalgiamarkt in Zuid-Korea cultureel en ander ondernemerschap, diver- ▶

■ In andere zaken worden onder de algemene noemer Limburg naast 'Belgium Waffles' ook 'Churros Spain' aan de man gebracht, voor wie vanuit Korea kijkt, allemaal Europa of bestuurd van Brussel. © FARO

■ Er bloeit een fancultuur voor de Europese wafels en churros, zoals valt af te lezen aan de briefjes en servetjes. © FARO

■ In 1962 waren de 'Belgian Waffles', in de vorm van Brusselse wafels met slagroom en aardbeien, een reuzehit op de wereldtentoonstelling in Seattle waar de Belgische familie Cleyman het Waffle House voorzag van wafels. © The Pie Shops Collection

sifiering van eetcultuur, traditionele kledij, themaparken en lectuur over tradities in de 21e eeuw samenkomen en elkaar bevruchten.³⁷

Korea is een van de landen waar niet alleen heel veel aandacht en geld wordt besteed aan erfgoedbeleid en waar sterk geïnvesteerd wordt in musea en bijvoorbeeld nationale en internationale immaterieel-erfgoedpraktijken, maar ook in de cultuurindustrie.³⁸

Zou het toeval dan wel een indicator zijn dat sinds 2007 tot vandaag (tot 31 december 2016) de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, Ban Ki-moon, als voormalig minister van Buitenlandse Zaken (2004-2006) uit Zuid-Korea afkomstig is. De beleidsmakers in Zuid-Korea waren intelligent genoeg om in te zien dat diplomatie, culturele diplomatie en internationale strategieën rond cultuurindustrie (toerisme, media ...) niet eng-economisch maar breed-transdisciplinair moeten aangepakt worden; dat het niet toevallig is dat cultuurindustrie en cultureel-erfgoedzorg samen boomen in de 21e eeuw, dat men daarvoor brugjes voorziet maar ook de eigenheid respecteert. Ze waren slim genoeg om direct de bijzondere mogelijkheden van de UNESCO-conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed te zien, met name de uitzonderlijke kansen vanuit kosten-batenanalyse voor *soft power* in het begin van 21e eeuw. Ze werden lid van het Intergouvernementeel Comité, investeerden direct in een categorie II-centrum (ICHCAP) en in het faciliteren en coördineren van internationale uitwisselingen. In het periodiek rapport dat Zuid-Korea in 2012 indiende wordt dit ook uitgelegd: "The Republic of Korea has worked hard to promote international cooperation in the safeguarding of intangible cultural heritage. The 2009 establishment of Intangible Cultural Heritage Centre for Asia and the Pacific (UNESCO Category 2 Center) is the highest profile example of the achievements gained through sustained international cooperation in the safeguarding of ICH".³⁹ Het mag geen verwondering wekken dat het meest recente dossier dat in december 2013 met succes werd ingeschreven in de representatieve lijst van die conventie uit 2003 Kimjang is, het maken en delen van *kimchi* in Zuid-Korea.⁴⁰

Dit is een symbolisch belangrijk onderdeelje van een veel bredere campagne rond Koreaanse leef-, volks-, cyber-, elite- en populaire cultuur: 'Hallyu' of Koreaanse Golf. Specifiek rond voeding loopt er sinds 2007 een speciale campagne 'om de wereld te veroveren'. Het is, net als in Frankrijk bijvoorbeeld, een kwestie van inzetten op wat 'soft power' genoemd werd door Joseph Nye, zowel in cultuurindustrie als in erfgoed.⁴¹ Nye omschreef de Hallyu als "the growing popularity of all things Korean, from fashion and film to music and cuisine", een allerm minst toevallige opbouw van 'soft power'.⁴² In 2008 werd door de Zuid-Koreaanse overheid de zogenaamde Hansik-campagne opgestart die tot doel heeft de Koreaanse keuken tegen 2017 tot de top vijf van etnische of nationale keukens te maken.⁴³

Leve de koning?

Historisch onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van het concept 'Belgian waffle' leest als een bizar verhaal van strijd, constructie, uitvindingen, leugens, marketing en beeldvorming.⁴⁴ Het intikken van 'Belgian waffles' op de basis-ngram-

■ Op Seoul Plaza wachten re-enactors tot ze hun rol als koninklijke wachters uit het Chosŏn kunnen opnemen. Tijdens het wachten kunnen ze nog een Belgische wafel eten. © Long Zijun

module (<https://books.google.com/ngrams> – probeer het Big Data instrument ook zelf met uw eigen dada's!) geeft een visuele indicatie. 'Belgian waffles' zijn gemaakt tussen 1962 en 1965 in de Verenigde Staten. In 1962 waren ze, in de vorm van Brusselse wafels met slagroom en aardbeien, een reuzehit op de wereldtentoonstelling in Seattle, dankzij de zaak van de Belgische familie Cleyman. Het feit dat 'the King', Elvis Presley, een sleutelscène speelde aan het wafelkraam van de Cleymans in de in 1963 in de zalen getoonde film *It happened at the fair*, hij er een wafel met slagroom en aardbeien verorberde en de foto daarvan als reclame voor de film gebruikt was, verspreidde het verder. Zakenlieden en horeca-ondernemers uit Seattle probeerden in 1964-1965 op de 'wereldtentoonstelling' in New York op grotere schaal het succes van de twee standjes van de Cleyman-familie over te doen. Ze raakten in ernstige discussies verwickeld met New Yorkse zakenlui die meenden, omdat ze het tijdelijke authentieke nep-dorp 'Picturesque Belgium' uitbaatten, dat zij konden bepalen wie recht had op de combinatie 'wafels' en 'België', of op de 'Belgem Waffle'(sic). In elk geval was het succes zo weergaloos, dat er vele honderdduizenden Brusselse wafels met slagroom en aardbeien verkocht werden en dat de wereldwijde lancering van het idee 'Belgian waffle' een feit was. Amerikaanse en andere toeristen bleven de volgende halve eeuw in Brussel vragen naar die in België onbekende 'authentic Belgian waffle', en werden uiteindelijk op de toeristische hotspots rond de Brusselse Grote Markt en met name rond Manneken Pis op hun wenken bediend. Het succesverhaal van de Manneken-keten die in Japan Luikse wafels verkoopt als 'Belgian Waffles' (www.manneken.co.jp) illustreert, net als de hyperlinks in de zaken in Zuid-Korea, de enorme kracht die vervolgens uitgaat van deze elkaar versterkende concen-

tratie en expansiebeweging van de wafel-, bier- en chocoladezone tussen het Centraal Station, de Beurs en de Stoofstraat in Brussel. In de strijd tussen verschillende 'Belgium waffles'-formats in Zuid-Korea wordt niet naar Japan, maar direct naar België verwezen, en worden zonder schroom begrippen als authentiek, uniek, typisch en traditioneel gebruikt. U ziet dergelijke constructies op verschillende plekken in Azië opduiken, niet alleen in Singapore, maar ook elders, zoals de sinds 2012 gelanceerde standjes met 'famous Belgian waffles' in de Filippijnen (www.famousbelgianwaffles.net), ontwikkeld door Innovention Food Asia Co, kunnen illustreren. Het doorzettingsvermogen van Waffles & Dinges en het koninklijke en ministeriële symbolische kapitaal dat de firma van een Belgische ondernemer in New York tentoonspreidt is een nieuwe episode in die geschiedenis van de Belgische wafel.

Kan de wafel ingezet worden voor de nieuwe buzz, de cultuurdiplomatie? Ondanks de troebele voorgeschiedenis en het gebrek aan interventies in de tentoonstellingen in Seattle en New York in de jaren 1960, wordt de wafel tegenwoordig als centraal product ingezet bij elke wereldtentoonstelling. Hoe, door wie en waarom verdient een aparte studie. Denk alleen al maar aan de wereldtentoonstelling in Shanghai in 2010 en het feit dat er voor het Belgisch-Europese paviljoen diverse kramen stonden: een met *Belgian Fries*, een met *Belgian Waffles* (het waren opgewarmde, in deegvorm diepgevroren, uit België overgevlogen Luikse wafels) en een met *Belgian Smurfs* in allerlei formaten. Dat wafels niet ontsnappen aan de aandacht van Belgische diplomaten in Korea kan men letterlijk lezen in een feestbrochure van 110 jaar diplomatie in 2011-2012. De vaststelling wordt gebruikt in het besluit: "Wie had kunnen denken, 110 jaar geleden, dat Koreanen volop ►

■ Bingsu, een nieuwe hype in Vlaanderen?
© Klara

HVD may not stretch back as far as the earliest origins of wafflebaking, or even to an early reference to its practice in Flanders, in the 1559 painting by Pieter Brueghel the Elder *The fight between Carnival and Lent*. But still, the company we are talking about is a third-generation descendant from a long line of craftsmen in both the waffle-baking and the waffle-iron manufacturing trades”.⁴⁷

Open kansen van franke franchisebouwers en verhalen zoekende ondernemers

Er zijn zeer zeker nog heel sterke verhalen die voor het rapen liggen om vanuit Brussel en omstreken te vertellen over wafels in deze contreien, met het oog op internationale marketing en hapklare formats. Laat ik in deze nieuwe tijden van culturele diplomatie en ondernemerschap, bij wijze van slot, twee onderbouwde voorzetten weggeven. Voor wat het ‘Belgian waffle’-verhaal betreft, kan vastgesteld worden dat het basisverhaal, de avonturen van de familie Cleyman in

zouden genieten van bier en wafels *made in Belgium* en dat ze in onze chocolade zouden investeren? Wie had kunnen denken dat Belgen talrijk Koreaanse wagens gingen aanschaffen, via elektronische apparaten met de wereld gingen communiceren voor een flatscreen *made in Korea*? (...) België wenst de komende decennia deze win-winsituatie, gekenmerkt door een gezonde wedijver en een groeiende wederzijdse verstandhouding, te bestendigen”.⁴⁵ Het incident deze zomer met een Belgische propagandacartoon op de website van de Belgische ambassade in Israël met een frieten- en wafeletend koppel met Belgisch bier in de aanslag, in volle Gazacrisis, toont zowel het potentieel als de gevaren van boodschappen met dergelijke producten.⁴⁶

Er zijn zeker nog mogelijkheden om meer te doen in de combinatie tussen erfgoed, marketing, wafels, imago-opbouw en -aanwending. Flanders Investment and Trade heeft een downloadbare brochure gemaakt waarin zowel voor fabrikanten van klaargemaakte producten (zoals Lotus Bakeries die onder meer voorverpakte ‘Belgian waffles’ maken die in de Seven Elevens van Seoul in de koelkasten ligt) alsook wafelijzerfabrikanten voorgesteld worden. Voor Vlaanderen wordt reclame gemaakt voor de *Authentic Belgian waffle irons* van HVD uit Denderhoutem die ook de Koreaanse markt voorzien, door FIT gepresenteerd met meer dan een historische, wellicht ernstig bedoelde knipoog: “*The company history of*

Seattle, de rol die Elvis en de Amerikaanse zakenlui uit Seattle en New York speelden samen met wafelijzerfabrikanten en wafelbakkers uit België in de eerste helft van de jaren 1960, nog niet uitgebreid verteld is. Vlaamse of Belgische actoren die met het idee ‘Belgian waffles’ internationaal aan de slag willen gaan, zouden hier correct naar kunnen verwijzen en zo de claims van heel veel bestaande en internationale franchisenetwerken tot de orde roepen of tot correcties dwingen.

Helemaal nog niet geëxploreerd is, mocht men dat om een of andere reden willen, een piste die rond ‘Flemish waffles’ / *Vlaamse wafels/gaufres à la flamande* internationaal zou kunnen verteld of in de markt gezet worden. Daarbij kan men over het ontstaan van België of de ‘Belgische keuken’ heen wippen en inzoomen op de periode toen ‘restaurantcultuur’ (en de West-Europese notie van erfgoed of *patrimoine*) zoals wij die (h)(er)kennen ontstond of werd uitgevonden, namelijk net voor, tijdens en na de Franse Revolutie. Een van de

“ Er zijn zeker nog mogelijkheden om meer te doen in de combinatie tussen erfgoed, marketing, wafels, imago-opbouw en -aanwending.

internationale sleutelwerken in de geschiedenis van de gastronomie zijn de *Almanachs* van Alexandre Balthazar Grimod de La Reynière (1758-1838).⁴⁸ Hij publiceerde culinaire wandelingen doorheen Parijs en maakte daarbij vanaf het eerste volume zeer lovend melding van een ‘célèbre frabricant de gaufres à la flamande’, M. Van Roosmalen, dit la Rose. Grimod geeft toe dat hij verslaafd is geraakt aan wafels op zijn Vlaams sinds hij ze in de jaren 1770 geproefd had op de foor van S. Germain, net als vele andere gourmands, edellieden en -dames.⁴⁹ In het zesde volume meldt hij dat een nieuwe maker van wafels ‘à la flamande’ actief was in het Palais Royal en Van Roosmalen concurrentie aandeed. Hij vond dat goed, omdat de wafelbakker te veel geld verdiende en op zijn lauweren rustte. Inbreken op de markt was mogelijk: “Cela ne lui a point été difficile, parce que le Public, las depuis long-temps de cet artiste flamand, qui se reposant sur son ancienne réputation, négligeoit ses Gaufres, et oublioit souven d’être poli, ne demandoit pas mieux que de porter ailleurs son argent.” Hij voegde eraan toe dat Vlaamse wafels mensen snel rijk kunnen maken “tant il est vrai qu’il n’y a si petit métier à Paris, qui n’enrichisse son homme, dès qu’il

a la vogue”.⁵⁰ In het volgende volume van de culinaire wandelingen wijdt de auteur een heel hoofdstuk aan ‘Fabricans de Gaufres à la flamande’ en beschrijft hij met plezier de comeback, maar nu van de weduwe Van Roos-Malen/La Rose: “héritière de ses recettes et de sa bonne manipulation, continue de recevoir chez elle les amateurs de cette aimable friandise, qu’il faut manger à la descente du gaufrier, si l’on veut en savourer tout le mérite”.⁵¹ Als er iemand nu nog eens een soap, een reclamespot of een boekje over zou maken, dan kan het internationaal aanslaan. Als deze voorzet wordt opgepikt, kunnen we binnen vijf à tien jaar in Seoul misschien citaten uit Grimod de La Reynière op de muur zien staan en ‘Flemish waffle’ of ‘gaufre flamande’ op de menu’s. Voor de naambekendheid van ‘Vlaanderen’, in de zin van de Zuidelijke Nederlanden, zou het wonderen kunnen doen.

En voor Vlaamse ondernemers, bijvoorbeeld in museumrestaurants, een andere gouden tip: ‘bingsu!’

Prof dr. Marc Jacobs is docent kritische erfgoedstudies aan de Vrije Universiteit Brussel (Vakgroep Kunstwetenschappen en Archeologie) en directeur van FARO.

- P. SCHOLLERS, *Food Culture in Belgium*, Westport-London, Greenwood Press, 2009, p. xii.
- Voor vroegere versies en het adres, zie <https://foursquare.com/v/limburg-waffle-%EC%84%99C%EC%9A%B8%ED%8A%B9%B3%84%EC%8B%99C/506a9671c4b034070c5d456c> en www.taufulou.com/2014/02/14/seoul-day-1-part-2
- Informatie op leeg koffiebekertje, geconserveerd op 27/7/2014, verzameling Marc Jacobs. Er is een webpagina beschikbaar met logo en naam: www.limburgwaffle.com/2013_limburg
- Zie ook bijvoorbeeld de indruk van een Belgische expat, Lily Bayou: <http://lilibayou.blogspot.kr/2014/06/belgian-waffles-in-seoul.html>: “It didn’t disappoint at all! The waffle itself was not as sweet as the original but definitely equally crispy. I guess that might just be because it’s catered to Koreans who don’t have that big of a sweet tooth as Belgian people do. If you are a Belgian expat in Korea and you are feeling a little homesick go over there and drown your sadness in Nutella”
- L. NELSON, *Measured Excess: Status, Gender, and Consumer Nationalism in South Korea*, New York, Columbia University Press, 2000.
- E-mailbericht van C. Bontemps, ambassadeur van België in Seoul aan Marc Jacobs, gedateerd 24/7/2014.
- B. SANGMEE, ‘From Strange Bitter Concoction to Romantic Necessity: The Social History of Coffee Drinking in South Korea’, in: *Korea Journal*, 45(2008)2, pp. 37-58.
- Zie Korea’s coffee craze boosts local franchises, gepubliceerd op 4 mei 2011: <http://koreajoongangdaily.joins.com/news/article/article.aspx?aid=2935665> Café bene: http://en.wikipedia.org/wiki/Caffe_Bene en www.caffebene.co.kr
- www.ilovecv.com/2012/02/18/the-caffebene-giant-korean-coffee-chain-opened-the-flagship-location-in-times-square-nyc-with-the-misugaru-latte-and-its-localized-menu
- D.W., ‘Koreanen bakken wafels met ijzers van Geddele’, in: *Het Nieuwsblad* (regio Kortrijk-Waregem-Menen), 10/11/2011, p. 52; K. VERHULST, ‘Anzegemse wafelijzers veroveren hele wereld’, in: *Het Nieuwsblad* (regio Kortrijk-Waregem-Menen), 22/10/2013, p. 22. Expliciet Belgisch blijken de wafelijzers die in Waffle Bar worden gebruikt; de AMP! <http://gotohongdae.blogspot.kr/2014/02/waffle-cafe.html>
- <http://bigbread.co.kr>
- 1F Irelex building, 37, Yeoido-dong, Yeongdeungpo-gu, Seoul
- www.seoulcats.com/liege-waffles-in-yeoido-who-knew-a-slice-of-belgium-existed-on-an-island-in-seoul: D. GRAY, ‘Liège Waffles in Yeoido, who knew a slice of Belgium existed on an island in Seoul’, 7/08/2010.
- www.seoulcats.com
- <http://foodiepink.com/2014/02/16/cafe-waffle-it-up-sincheon-seoul-korea-trip> en <http://lacrymamosa.wordpress.com/2013/04/29/cat-waffles-at-waffle-it-up-mint-oreo-choco-latte-at-gridagum-edae-seoul>
- www.followmefoodie.com/2010/05/didiers-gaufres
- <http://atonal.egloos.com/1892210> en www.facebook.com/DidiersGaufres
- <http://ca.linkedin.com/pub/didier-balistaire/5962b16b8>
- www.wafflebant.com/www/brandstory-eng/history.php
- www.wafflebant.com/www/brandstory-eng/company.kwang.php
- www.ampi.be/en/commande.html
- www.wafflebant.com/www/franchise-eng/franchise_point.php
- In het achtergrondverhaal in Japan wordt parseluiker met suikerbiet verbonden en wordt dit als het ingevoerde element geoormerkt, naast Japans zeezout uit Osaka. www.manneken.co.jp/story/craftsman.html
- wafflebant.com.au: ‘Waffle Bant is a brand specialized in Belgian waffle provides you the relaxation and freedom of a European’s lifestyle. Waffle Bant provides a soft, sweet Belgian waffle and a savoury cup of coffee for busy people in modern life.’
- Zie http://wafflebant.com/www/bbs/board.php?bo_table=sub04_01&wr_id=351&sca=&ssl=&stx=&sst=&sod=&spst=&or
- Zie bijvoorbeeld www.youtube.com/watch?v=czz5YG4D9k
- www.loschurros.com
- S. HAGGARD & M. NOLAND, *Famine in North Korea. Markets, Aid, and Reform*, New York, Columbia University Press, 2007, p. 5.
- D. SHIM, *Visual Politics and North Korea: Seeing is Believing*, New York, Routledge, 2014, p. 85.
- D. SHIM, *Visual Politics and North Korea: Seeing is Believing*, New York, Routledge, 2014, p. 85
- www.theguardian.com/world/gallery/2010/sep/27/north-korea-kim-jong-il#?picture=367060079&index=4; <http://alt.seriouscats.com/archives/2010/09/photo-of-the-day-fast-food-joint-samtaesong-pyongyang-north-korea.html?ref-title>
- Zie ook www.nkeconwatch.com/nk-uploads/3-stars-straits-times.pdf
- K. CWIERTKA, *Cuisine, Colonialism and Cold War. Food in twentieth-century Korea*, London, Reaktion Books, 2012, pp. 142-144.
- Zie www.expatica.com/ch/leisure/dining_cuisine/_Minced-beef-and-bread-a-hit-in-North-Korean-fast-food-joint-15061.html?ppager=0; www.flickr.com/photos/jourtour/4775713654/in/photostream en het filmpje van een bezoek aan een van de branches door Duitse toeristen in 2012: www.youtube.com/watch?v=xlCWmQbWTol
- www.nkeconwatch.com/nk-uploads/menu.jpg
- H. IL PAL, *Heritage Management in Korea and Japan. The Politics of Antiquity & Identity*, Seattle & London, University of Washington Press, 2013.
- L. KENDALL, ‘Introduction. Material Modernity, Consumable Tradition’, in: L. KENDALL, *Consuming Korean Tradition in Early and Late Modernity: Commodification, Tourism, and Performance*, Honolulu, University of Hawai’i Press, 2011, pp. 1-18.
- E. HONG, *The Birth of Korean Cool. How One Nation Is Conquering the World Through Pop Culture*, Picador, 2014.
- www.unesco.org/culture/ich/doc/download.php?versionID=18491
- www.unesco.org/culture/ich/en/RL/00881
- Zie de ‘soft power’-analyse in: M. JACOBS, ‘Commensal Soft Power Tools for Elites in European States: Networks and Dramaturgy between Divergence and Convergence’, in: *Food & History*, 10(2012)1, pp. 49 – 68.
- J. S. NYE, ‘South Korea’s Growing Soft Power’, in: *Daily Times*, 11/11/2009, http://belcenter.ksg.harvard.edu/publication/19694/south_koreas_growing_soft_power.html
- K. J. CWIERTKA, ‘Global Hansik Campaign: International Commodification of Korean Cuisine’ In: K.H. KIM, Y.M. CHOE (Eds.), *The Korean Popular Culture Reader*, Durham, NC, Duke University Press, 2013, pp. 363-384 en K. J. CWIERTKA, ‘Daejanggum and the Gentrification of Korean Food Culture’, in: *Korean Foundation Newsletter*, 13(2004)1 <http://newsletter.kf.or.kr/english/contents.asp?vol=42&lang=English&no=471>
- Zie de nieuwe gegevens en analyse van de episode in M. JACOBS EN A. GOVENAR, ‘Belgian waffles’: Made in the USA. World’s fairs and the exploitation of national adjectives for food’, in: P. SCHOLLERS & N. TEUGELS, *Food at world’s fairs*, Ashgate, 2015 (ter persc).
- 110 jaar diplomatieke betrekkingen tussen Korea en België, Brussel, FOD Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, 2011, p. 9.
- www.standaard.be/cnt/dmf20140730_0197895
- Biscuits and Pastries from Flanders* (SG1R-01/08), www.flanderstrade.com/site/internetEN.nsf/SectorsName/FlemishBiscuits?OpenDocument
- M. GARVAL, ‘Grimod de la Reynière’s Almanach des gourmands: Exploring the Gastronomic New World of Postrevolutionary France’, in: L. SCHEHR & A. WEISS (RED.), *French Food on the table, on the page, and in French Culture*, New York-London, Routledge, 2001, pp. 51-70.
- A. GRIMOD DE LA REYNIÈRE, *Écrits gastronomiques. Almanach des gourmands (première année: 1803) et Manuel des amphitryons (1808)*, Paris, Union Générale d’éditions, 1978, p. 251.
- A. GRIMOD DE LA REYNIÈRE, *Almanach des gourmands, servant de guide dans les moyens de faire excellente chère; par un vieil amateur, Sixième année*, Paris, Maradan, 1808, p. 287.
- A. GRIMOD DE LA REYNIÈRE, *Almanach des gourmands, servant de guide dans les moyens de faire excellente chère; par un vieil amateur, Septième année*, Paris, Imprimerie de Cellot, 1810, pp. 262-263.

Naar een duurzame digitale infrastructuur voor de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen

TEKST David Coppoolse, Maarten Savels & Rony Visser

Eind 2012 besliste de Vlaamse Regering om het Vlaams Instituut voor Archivering (VIAA) op te richten. Deze nieuwe instelling, vandaag nog opererend onder de vleugels van iMinds, profileert zich als een dienstenleverancier: het coördineert en financiert projecten voor de digitalisering van audiovisuele (en andere) collecties, archiveert de resultaten hiervan en maakt ze toegankelijk voor onderwijs, onderzoek en bibliotheken. Hiermee ondersteunt VIAA de cultureel-erfgoedinstellingen die zich aansluiten als *content provider* in hun werking.

Met VIAA bouwt de Vlaamse overheid aan een digitale infrastructuur met bijhorende diensten waarvan zowel de omroep- als cultureel-erfgoedsector gebruik kan maken. Enkele lokale (in het bijzonder de centrumsteden) en provinciale overheden waren al actief op dit vlak of koesteren plannen. Als gevolg van deze nieuwe ontwikkelingen hebben de drie overheidsniveaus de afgelopen maanden eerste gesprekken opgestart over afstemming en samenwerking m.b.t. een duurzame digitale infrastructuur. Tegelijkertijd heeft VIAA

in maart 2014 een strategisch plan 2015-2019 ingediend bij de Vlaamse overheid met het oog op een verzelfstandiging van de instelling en het verzekeren van verdere financiële ondersteuning.

Om beide trajecten te voeden, hebben medewerkers van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek, PACKED vzw en Amsab-ISG de digitale noden van de culturele archieven, de erfgoedbibliotheken en de musea in Vlaanderen in kaart gebracht. Zowel de noden van grote, middelgrote als kleine organisaties werden opgenomen, ook van organisaties die niet gesubsidieerd worden door de Vlaamse overheid.

Dit artikel gaat bij wijze van voorbeeld dieper in op de concrete digitale noden van enkele erfgoedinstellingen: een museum, een archief en een erfgoedbibliotheek. De auteurs hebben hiervoor gesproken met Koen Calis (bibliothecaris Openbare Bibliotheek Brugge), Pieter Neirinckx (collectiebeheerder MIAT), Leen Van Dijck (directeur Letterenhuis) en Isabelle Van Ongeval (archivaris Letterenhuis).

Het Letterenhuis: letterkundige *born online* data archiveren

Het Letterenhuis is het centraal archief en documentatiecentrum voor de letteren in Vlaanderen. Het verzamelt, bewaart en ontsluit literair erfgoed sinds 1933. De oudste stukken dateren van rond 1780, maar het is niet al 'oud papier' wat de klok slaat. Schrijvers zijn doorgaans mee met de tijd en hun productie beperkt zich al lang niet meer tot gedrukte boeken, artikels in literaire tijdschriften of columns in kranten. Ze maken meer en meer gebruik van digitale media en het internet om hun kortverhalen, poëzie of opiniestukken wereldkundig te maken. Schrijvers zoals Tom Lanoye, Erwin Mortier, Saskia De Coster of Peter Terrin hebben allemaal hun eigen website of blog. Ze maken gebruik van Facebook of hebben een account op Twitter. Deze digitale productie is erg nieuw en wordt momenteel maar weinig gebruikt voor onderzoek. De ontsluiting ervan zou nieuwe impulsen kunnen leveren, maar de opname en bewaring van *born online* data is momenteel nog een blinde vlek voor veel erfgoedinstellingen. Het Letterenhuis wil hier graag iets aan doen, maar beschikt over onvoldoende technische expertise voor het afvangen en opslaan van dergelijk materiaal en acht zich ook niet in staat om die expertise op relatief korte termijn te verwerven.

Dat is misschien ook helemaal niet nodig. Door de opkomst van *born digital* documenten heeft de archivistiek zich de laatste twintig jaar flink moeten heroriënteren. We kunnen ons echter de vraag stellen of elke archiefinstelling – groot of klein – te allen tijde in staat moet zijn om elk technisch probleem rond digitale dragers of bestandsformaten op te lossen. Elke archiefinstelling zou weliswaar over voldoende technische kennis moeten beschikken om de belangrijkste vormen van digitale data te kunnen archiveren, maar kunnen we verwachten dat ze bij elke nieuwe vorm van data zelf onderzoekt hoe die moet worden opgenomen, opgeslagen en beschermd tegen de tand des tijds of dat ze immer groeiende datacenters opzet om al die data in hoge kwaliteit op te slaan? Dit is niet alleen onmogelijk, maar ook onwenselijk. De instellingen zouden te veel kruit moeten verschieten om mee te zijn met elke nieuwe ontwikkeling en zouden daarbij hun corebusiness – het beschrijven, contextualiseren en ter beschikking stellen van het materiaal, alsook het begeleiden van de onderzoeker – moeten verwaarlozen. Die rol is enerzijds weggelegd voor steunpunten en expertisecentra, zoals FARO of PACKED vzw en anderzijds voor een instelling zoals VIAA, die zich kan specialiseren in de opslag en preservatie van digitaal archief, alsook in de technische kant van het ter beschikking stellen.

Hoe zou het Letterenhuis nu de problematiek van de *born online* stukken aanpakken met de hulp van de juiste technische partners? Het begint natuurlijk allemaal bij het Letterenhuis zelf. Een van de sterktes van de culturele archieven is doorgaans dat ze goede contacten onderhouden met hun archiefvormers. Dat is nodig, aangezien de meeste culturele archiefinstellingen privaatrechtelijke archieven beheren, waarvoor geen overdrachtsverplichting bestaat in de Belgische wetgeving. Met andere woorden: als u geen goede band hebt met de vormers, dan zal u doorgaans ook geen archief ontvangen. Het Letterenhuis kan die band gebruiken om een onderzoeksproject op te starten naar de online productie van

schrijvers om zo het probleem accuraat in kaart te brengen. Het zou van de gelegenheid ook gebruik kunnen maken om het auteursrechtelijke probleem aan te kaarten en om de schrijvers te sensibiliseren rond archiefzorg en overdracht. Het spreekt voor zich dat zo'n project niet in isolement hoeft te gebeuren. Er zijn verschillende potentiële partners: de expertisecentra, collega-instellingen, technische partners en zelfs de Vlaamse overheid.

Uit ervaring is bekend dat archiefvormers niet altijd geneigd zijn om hun materiaal over te dragen en zeker niet als het om digitaal archief gaat. De vrees bestaat dat informatie te vroeg vrijgegeven zou worden, dat auteursrechtelijke bepalingen zouden worden geschonden, dat er problemen zouden rijzen rond de authenticiteit van de documenten of dat persoonlijke gegevens te grabbel zouden worden gegooid. Het Letterenhuis heeft uiteraard ervaring met dergelijke verzuchtingen en kan garanderen dat dit niet zal gebeuren, maar ook eventuele technische partners moeten zich van die problemen bewust zijn en ze kunnen ondervangen. De absolute basisvoorwaarden zijn het respecteren van contractuele

- Foto boven: Voor delen van de audiovisuele collecties is digitalisering niet alleen vereist voor ontsluiting, maar ook voor conservering. © VIAA – MIAT
- Foto onder: Films die in verval zijn door verzuring (het 'azijnsyndroom') krijgen prioriteit bij de digitalisering van filmcollecties door VIAA. © VIAA – MIAT
- Foto linkerpagina: Schrijvers maken meer en meer gebruik van digitale media en het internet om hun verhalen te publiceren. Ze zijn echter niet altijd geneigd hun digitaal materiaal over te dragen aan een archief omwille van bijvoorbeeld auteursrechtelijke bepalingen. © Collectie Letterenhuis, foto: Bert Weis.

overeenkomsten met de archiefvormer en de garantie dat data authentiek en onveranderlijk zijn.

Eens een akkoord bedongen is met de archiefvormer kan de overdracht zelf plaatsvinden. De opname van *born online* data is nog relatief nieuw en voor een aantal bronnen zal zeker nog onderzoek moeten gebeuren. Die rol is voor een groot stuk weggelegd voor een expertisecentrum zoals PACKED vzw. De technische overdracht zelf zou kunnen gebeuren door een technische partner zoals VIAA. Idem voor de opslag, bewaring en preservatie van de bitstream. Het Letterenhuis moet dan weer zorgen voor de selectie en metadatering van het archief. Archiefstukken die losstaan van enige context zijn quasi nutteloos, dus moet er ook voor gezorgd worden dat alle delen van het archief minstens virtueel bij elkaar worden gebracht. Het Letterenhuis gebruikt hiervoor momenteel de registratiesoftware Agrippa. Het Letterenhuis is ook partner in het *Digital Assets Management System* (DAMS) van Musea en Erfgoed Antwerpen (MNE). Het DAMS is nog in ontwikkeling, maar eens voltooid wil het collecties van Antwerpse erfgoedinstellingen ontsluiten en ze samenbrengen op een gemeenschappelijk platform. Verder wordt het *born digital* archief van het Letterenhuis bewaard door een andere partner: het FelixArchief. Het spreekt voor zich dat er geen geïsoleerde eilandjes moeten ontstaan, dus wil het Letterenhuis dat de *born online* documenten bij de technische partner kunnen worden samengebracht met het materiaal dat zich in het FelixArchief bevindt en dat de metadata uit alle platformen samengebracht kunnen worden. Alle systemen moeten dus kunnen communiceren met elkaar. Anders gezegd: de uitwisselbaarheid en herbruikbaarheid van data en metadata is een belangrijk aandachtspunt. Het Letterenhuis is dan ook de eerste verantwoordelijke om alle data van correcte, gestandaardiseerde metadata te voorzien.

Om die redenen is het ook belangrijk dat het Letterenhuis een aparte entiteit met een duidelijk gezicht is. Voor de archiefvormers moet het een vertrouwenspersoon zijn, die hun archieven veilig kan bewaren voor de toekomst. Voor de onderzoekers is het de ervaren gids in de steeds toenemende zee van gegevens. En, *last but not least*, voor initiatieven zoals VIAA of DAMS voorziet het nieuwe data van kwalitatieve metadata, wat op zijn beurt kan leiden tot een betere samenwerking tussen de verschillende partners in het erfgoedveld, het samenbrengen van versnipperde collecties, de verrijking van metadata en een breder aanbod voor onderzoekers.

MIAT: bewaren en tonen van digitale representaties i.p.v. analoge foto's en machines

MIAT, het Gentse museum over industrie, arbeid en textiel, heeft een collectie van meer dan dertigduizend objecten. Met MIAT FACTory bewaart het ook feiten en gegevens over de objecten uit zijn collectie en achtergrondinformatie over de thema's industrie, arbeid en textiel. De objectbeschrijvingen worden elektronisch aangemaakt in het collectiebeheersysteem Adlib en dus digitaal bewaard. Bij deze beschrijvingen hoort ook andere informatie, bv. acquisitiedossiers. Ook zij worden in toenemende mate in digitale vorm aangemaakt en bewaard. Bovendien produceren museummedewerkers zelf steeds meer digitaal materiaal, bv. fotoreportages over machines of fabrieken die verdwijnen. Het MIAT digitaliseert

ook delen van zijn collectie, bv. historische foto's, voor gebruik in tentoonstellingen. Voor delen van de audiovisuele collectie is digitalisering niet alleen vereist voor ontsluiting maar ook voor conservering.

Het museum heeft recent zijn eerste digitale acquisitie gedaan. In het kader van een project over fabrieks- en bedrijfsvoetbal kon iedereen foto's hierover aanbieden bij het MIAT, waar ze werden gedigitaliseerd en met bijhorende informatie en een schriftelijke overeenkomst opgenomen in de collectie. De analoge foto's werden teruggegeven en bleven eigendom van de aanbieders. Er zullen nog dergelijke acquisitieprojecten volgen. Ook digitale tekeningen en animaties in 3D worden belangrijk. Het MIAT is betrokken bij een project dat 3D-tekeningen wil maken van oude machines waarvan de conservering wordt bedreigd. 3D-tekeningen worden ook gemaakt bij het ontwerp van nieuwe machines; zij zullen mogelijk bij het MIAT belanden als ooit de machines zelf worden verworven. Nieuwe machines verwerven en presenteren wordt steeds moeilijker, omdat het vaak grote geïntegreerde gehelen zijn die meer plaats vergen dan het MIAT beschikbaar heeft. Ook is vandaag de productieactiviteit van machines zodanig afgeschermd dat ze niet langer zichtbaar is. 3D-tekeningen en animaties bieden een oplossing om deze obstakels te omzeilen, maar ze resulteren in complexe bestanden die grote uitdagingen stellen om ze te bewaren en leesbaar te houden.

De noden van het MIAT m.b.t. digitaal erfgoed situeren zich op drie niveaus: personeel, financiële middelen en infrastructuur. Voor zijn medewerkers is het onmogelijk om de snelle digitale evolutie met al haar nieuwe standaarden te volgen. Dat is niet alleen problematisch om intern de digitale noden qua budget en tijdsbesteding te vertalen naar de museumdirectie, maar ook om extern in dialoog te treden met digitaliseringslabo's en ICT-bedrijven om producten en diensten te bekomen die stroken met een goede museumpraktijk. De kosten voor de digitalisering van zijn audiovisuele collectie overstijgt het werkingsbudget van het MIAT. Het beheer, de opslag en de preservatie van de digitale collecties vereist een infrastructuur die te complex en te duur is voor een individuele erfgoedinstelling.

Het MIAT kan als stedelijk museum een beroep doen op een digitale infrastructuur en diensten die worden aangeboden door drie overheidsniveaus: de stad Gent, de provincie Oost-Vlaanderen en de Vlaamse Gemeenschap. De provincie is op dit vlak de voortrekker: eerst met 'MovE' (Musea Oost-Vlaanderen in Evolutie) en nu met 'ErfgoedInzicht' dat het collectiebeheersysteem Adlib en het collectiebeheersysteem /*Digital Asset Management (DAM)*-systeem Memorix Maior combineert. Sinds een tweetal jaren is hier via de stad Gent het DAM-systeem van de beeldbank 'Gent in beeld' bijgekomen, en momenteel werkt men ook aan 'DIA Gent', een project dat een oplossing wil bieden voor het beheer van digitale archiefdocumenten voor middellange en lange termijn voor de diensten van de stad Gent en het OCMW Gent. Het gebruik van het DAM-systeem van de stad Gent heeft voor het MIAT als voordeel dat het gratis is ten opzichte van dat van de provincie. Tegelijkertijd heeft het MIAT zich als *content provider* aangesloten bij VIAA dat zich richt op de digitalisering, digitale archivering en ontsluiting van vooral, maar niet uitsluitend, audiovisuele collecties.

Het museum botst door dit aanbod op nieuwe uitdagingen: versnippering, redundante opslag en gevaar op afwijkende versies in verschillende systemen. Wanneer van een object uit de MIAT-collectie niet alleen metadata, maar ook fotografische afbeeldingen, audiovisuele documentatie en een acquisitiedossier bestaan, dan zullen de metadata wellicht terecht komen in Adlib dat wordt beheerd door de provincie, de fotografische afbeeldingen in het DAM-systeem van de beeldbank van de Stad Gent, het verwervingsdossier in DIA Gent en de audiovisuele documentatie in het Media Asset Management (MAM)-systeem van VIAA.

De aangeboden beheer- en opslagsystemen dekken niet alle digitaal materiaal dat het MIAT creëert en/of beheert. De mailboxen van de medewerkers bevatten waardevolle informatie m.b.t. de collectie, bv. over objecten die ter verwerving werden aangeboden. Toch richt nog geen enkele van de aangeboden diensten zich op een duurzame bewaring van e-mailcorrespondentie. De digitale reproducties van objecten uit de collectie worden trouwens vandaag nog steeds uitsluitend op harde schijven bewaard. Verder is het noodzakelijk dat alle opgeslagen materiaal efficiënt en duurzaam wordt gekoppeld. Anders ontstaat er een situatie waarbij bv. een acquisitiedossier belandt in zowel Adlib als DIA Gent, waarna er afwijkende versies kunnen ontstaan.

Voor zowel museummedewerkers als bezoekers van de MIAT FACTORY is het belangrijk dat de MIAT-collectie als één geheel raadpleegbaar is. Verschillende zoekingen naar

■ Ook in de Openbare Bibliotheek Brugge moeten kranten uit de 19e en de 20e eeuw dringend worden gedigitaliseerd om ze raadpleegbaar te houden. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek – Fotografie: Stefan Tavernier

“ Elke archiefinstelling zou weliswaar over voldoende technische kennis moeten beschikken om de belangrijkste vormen van digitale data te kunnen archiveren, maar kunnen we verwachten dat ze bij elke nieuwe vorm van data zelf onderzoekt hoe die moet worden opgenomen, opgeslagen en beschermd of dat ze immer groeiende datacenters opzet om al die data in hoge kwaliteit op te slaan?

verschillende deelcollecties zijn niet bevorderlijk voor een efficiënte museumwerking. Aangezien slechts drie procent van de MIAT-collectie staat opgesteld in het museum, is een overzichtelijke online presentatie van de collectie zeer belangrijk. Om zijn werking optimaal te kunnen verantwoorden naar de subsidiërende overheden en voeling te houden met de noden van de gebruikers, is het ook noodzakelijk dat de beheersystemen en online platformen van de stad, de provincie en VIAA gedetailleerde en precieze gebruiksgegevens genereren die bruikbaar zijn voor het MIAT zelf.

Ook met rechtenkwesities moeten de aangeboden infrastructuur en diensten rekening houden. Naast de auteursrechten die rusten op de collectiestukken en die bij online presentatie een overeenkomst vereisen met de rechthebbenden kunnen ook privacykwesities spelen. Alhoewel het MIAT veronder-

■ Compactuskasten met een deel van de erfgoedcollectie van de Openbare Bibliotheek Brugge, hier de boekenverzameling van minister van staat Achiel Van Acker. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek – Fotografie: Stefan Tavernier

■ De Openbare Bibliotheek Brugge digitaliseert haar meest waardevolle collecties met een hoogwaardige overheadscanner.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek – Fotografie: Stefan Tavernier

■ De honderden middeleeuwse manuscripten van de Openbare Bibliotheek Brugge worden een voor een in huis gedigitaliseerd.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek – Fotografie: Stefan Tavernier

■ Een belangrijke bron die de Openbare Bibliotheek Brugge nog wenst te digitaliseren: Guido Gezelles 'woordentas' van ongeveer 150.000 steekkaarten met taalaantekeningen © Vlaamse Erfgoedbibliotheek – Fotografie: Stefan Tavernier

stelt dat de schenkers van zijn collectiestukken akkoord gaan met het gebruik ervan voor de (publieke) museumwerking, blijft voorzichtigheid geboden op het vlak van identiteitsgegevens. De verschillende beheersystemen moeten technische voorzieningen bieden om op een gepaste manier om te gaan met de verschillende rechtenkwesties. Ook moet digitale content kunnen worden bewaard die door rechtenkwesties (tijdelijk) niet toegankelijk kan worden gemaakt.

Openbare Bibliotheek Brugge: erfgoed participatiebevorderend inzetten

De Openbare Bibliotheek Brugge (OB Brugge) is een netwerk van dertien bibliotheekvestigingen. De hoofdbibliotheek Biekorf is zowel een openbare als een erfgoedbibliotheek. Als erfgoedbibliotheek bewaart de OB Brugge een rijk en divers patrimonium, waaronder middeleeuwse handschriften, oude drukken en het Guido Gezellearchief. Lokale geschiedenis speelt een belangrijke rol. Bij de collectieontwikkeling ligt het accent op *Brugensia*, publicaties uit en over (de regio) Brugge. Ook werkt de bibliotheek nauw samen met lokale erfgoedpartners.

De website van de bibliotheek, 'Cabrio', promoot actief de erfgoedcollecties en beschikt over een Aquabrowser, die een intuïtieve manier van zoeken en verkennen aanbiedt. De blog, waarop ook veel erfgoedberichten verschijnen, is in de website geïntegreerd. De bibliotheek zal voor haar website overstappen naar het Vlaamse project voor bibliotheekportalen, dat een gemeenschappelijke zoekomgeving voor de collecties van openbare bibliotheken realiseert. De integratie met de erfgoedssystemen is daarbij voor de OB Brugge een complicerende factor. Een grote erfgoedcollectie met een uitgesproken werking ter zake is immers eerder uitzonderlijk in de openbare bibliotheeksector.

De OB Brugge brengt haar digitale erfgoed ook naar het publiek via de online erfgoedbibliotheek Flandrica.be (Vlaamse Erfgoedbibliotheek), de website www.historischebronnen-brugge.be (Erfgoedcel Brugge) en www.gezelle.be (een samenwerking met het Guido Gezellecentrum, Universiteit Antwerpen). Door deelname aan overkoepelende erfgoed-databanken als de krantencatalogus Abraham, de bibliografie van het handgedrukte boek STCV, de *Incunabula Short Title Catalogue*, de Collectiewijzer Erfgoedbibliotheeken en Archiefbank Vlaanderen ontsluit de bibliotheek de beschrijvingen van haar erfgoed zo breed mogelijk.

De OB Brugge wil haar erfgoed participatiebevorderend inzetten en het zo hoogwaardig mogelijk digitaal ter beschikking stellen. Het helpt dat het toperfgoed van de OB Brugge zich grotendeels in het publieke domein bevindt. Voor Flandrica.be klaarde de bibliotheek de rechten van enkele recente werken en dat was arbeidsintensief. Met een beleid rond open data wacht de bibliotheek tot zich in de erfgoedsector een duidelijkere consensus aftekent.

De elektronische metadatering van de erfgoedcollecties gebeurt in het bibliotheekbeheersysteem Vubis volgens op ISBD gebaseerde standaarden. Het erfgoed is al quasi volledig op steekkaarten ontsloten, maar de conversie naar de onlinecatalogus verloopt traag. De moderne collectie heeft pri-

oriteit. Het beschrijven van manuscripten en oude drukken vraagt wetenschappelijke kennis en veel tijd. Parallele ontsluiting van de Belgische kranten in Abraham en de Vlaamse oude drukken in STCV werd gerealiseerd met hulp van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek.

Een grote hoeveelheid 19e- en 20e-eeuws materiaal bleef tot voor kort alleen 'offline' ontsloten in de fichebakken. Om te voorkomen dat dat deel van de erfgoedcollectie steeds meer een 'verborgen' leven zou leiden, heeft de OB Brugge de toestand op een creatieve manier geremedieerd. Voor korte tijd werd veel personeel vrijgemaakt om zoveel mogelijk recentere werken rudimentair in te voeren in de onlinecatalogus. Men is er tot dusver in geslaagd zo'n twintigduizend bijkomende titels in te voeren. Van de boeken uit de erfgoedcollectie is nu al tachtig procent online te vinden. Het corrigeren en verrijken van deze minimale records zal echter nog vele jaren in beslag nemen.

Voor digitalisering van de erfgoedcollecties bestaat al geruime tijd een samenwerking met de fotografische dienst van de stad Brugge. Zo werd in 2010 de digitalisering van de foto's en van gedichten uit het Gezellearchief gerealiseerd. De bibliotheek heeft een professionele boekscanner gekocht waarmee ze de uitzonderlijke collectie van zeshonderd handschriften hoogwaardig digitaliseert. Het toestel is bijna continu in bedrijf. Voor de digitalisering van de collectie Brugse kranten reserveerde de stad Brugge reeds een budget en is het lastenboek voor een externe opdracht in de maak. Acquisitie van *born digital* erfgoed staat nog niet op de agenda, al neemt de OB Brugge wel al een curatorrol op voor digitale *Brugensia* door referenties op te nemen naar onlinepublicaties in de catalogus.

Voor de opslag van het gedigitaliseerde erfgoed beschikt de OB Brugge nog niet over een geïntegreerde oplossing. Masterbestanden worden voorlopig op harde schijven bewaard. Enkele gedigitaliseerde werken zijn opgeslagen op www.historischebronnenbrugge.be, in een *repository* op basis van Picturae-software. De digitale beelden van het Gezellearchief zijn dan weer opgenomen in het bibliotheekbeheersysteem. Dat was haalbaar omdat het meestal gaat om een beperkt aantal beelden per beschrijvingseenheid (een foto of gedicht). Omvangrijkere titels, zoals de middeleeuwse handschriften, worden nu nog provisorio ter beschikking gesteld met een Flashviewer op de website van de bibliotheek. Binnenkort zal de OB Brugge echter gebruikmaken van de intergemeentelijke beeldbank waarin de stadsbesturen van Brugge, Gent, Kortrijk en Mechelen participeren (op basis van MediaHaven). Net als bij de bibliotheekportalen speelt bij de beeldbank het probleem van de schaalvergroting. Het op een gebruiksvriendelijke manier digitaal ontsluiten van een verzameling handschriften of een historische krantencollectie vraagt nu eenmaal een andere aanpak dan het beheer van de fotocollectie van de communicatiedienst. Voor duurzame bewaring kijkt de OB Brugge ook richting het beeldbankproject.

Om verder te professionaliseren overweegt de bibliotheek één medewerker verantwoordelijk te maken voor digitalisering. Dat wil niet zeggen dat die persoon een zuivere specialist in digitaal erfgoed zal zijn. Hij of zij moet richting kunnen geven aan de digitale ontwikkelingen in de bibliotheek en in staat zijn om hierbij de juiste specialisten en leveran-

ciers te betrekken. Maar de OB Brugge zal altijd een beroep blijven doen op expertise van de bovenlokale structuren voor bibliotheek en erfgoed, want de digitale ontwikkelingen gaan gewoon te snel om ze zelf te kunnen bijbenen. De lokale kennis moet vooral pragmatisch zijn. Vanuit dat perspectief was deelname aan het project Flandrica.be heel nuttig. De samenwerking met meer ervaren bibliotheken zorgde voor een versnelde professionalisering van de eigen scanactiviteiten, omdat een aantal *best practices* konden worden overgenomen zonder leergeld te moeten betalen.

De OB Brugge probeert bewust aan te sluiten bij overkoepelende initiatieven op het vlak van de digitale bibliotheek en digitaal erfgoed. In de openbare bibliotheeksector worden die aangedreven door Bibnet vzw. De OB Brugge zou graag zien dat organisaties als de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, VIAA en PACKED vzw een stevige cross-sectorale werking zouden ontwikkelen rond de digitale erfgoedbibliotheek, met een concreet aanbod van advies- en dienstverlening.

De digitale noden van het Letterenhuis, het MIAT en de OB Brugge zijn exemplarisch voor de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen. Cultureel erfgoed wordt steeds meer digitaal 'geboren', toegankelijk gemaakt, gereproduceerd en in publiekstoepassingen verwerkt. Uit gesprekken met een grote groep cultureel-erfgoedorganisaties blijkt echter dat het beheer, het behoud en de beschikbaarstelling van digitaal erfgoed vaak nog niet optimaal is georganiseerd. Hierdoor worden kansen gemist om het bewaarde erfgoed te valoriseren en wordt er niet altijd kostenefficiënt gewerkt. Door een gebrekkige digitale huishouding dreigt bovendien een deel van het cultureel erfgoed verloren te gaan.

Om deze situatie te verbeteren zijn er nieuwe beleidskaders en ondersteunende structuren nodig die uitgaan van en toepasbaar zijn op de huidige digitale omgeving. Samenwerking is hierin cruciaal.¹ Zowel de voortzetting en de uitbouw van VIAA als het overleg tussen de drie overheidsniveaus m.b.t. afstemming en samenwerking omtrent een digitale infrastructuur zijn hierbij belangrijk. Opdat deze initiatieven daadwerkelijk een meerwaarde voor de cultureel-erfgoedsector opleveren, dienen ze voldoende tegemoet te komen aan de noden die staan beschreven in het rapport *Analyse van de digitale noden van culturele archieven, erfgoedbibliotheek en musea in Vlaanderen*.²

David Coppoolse is stafmedewerker bij de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, waar hij bijdraagt aan beleidsontwikkeling, kennisopbouw en expertise-uitwisseling. Hij coördineert ook de uitbouw van de onlinediensten van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, waaronder Flandrica.be.

Maarten Savels is archivaris bij Amsab-ISG. Hij is verantwoordelijk voor de overdracht van digitale archieven en de digitalisering van collecties op papier en microfilm.

Rony Vissers is coördinator bij PACKED vzw, expertisecentrum digitaal erfgoed, van waaruit hij werkt aan de uitbouw van een kennisnetwerk dat door overleg en samenwerking zowel kwaliteitsverbetering als innovatie nastreeft op het vlak van digitaal erfgoed. Net als David Coppoolse is hij lid van de Taaluniecommissie digitaal erfgoed.

1. Dit beklemtoont ook de tekst 'Waardeer Samenwerking. Advies over Nederlands-Vlaams beleid voor het duurzaam beheren, behouden en beschikbaar stellen van Nederlandstalig digitaal erfgoed' van de Raad voor Nederlandse Taal en Letteren / Nederlandse Taalunie. Zie: taalunieversum.org/sites/tuv/files/downloads/waardeer_samenwerking.pdf

2. Het volledige rapport is te raadplegen op www.packed.be/images/uploads/news/20140328_behoefteanalyse_finaal_met_samenvatting.pdf

Pinfo **Hybride info**

contentcuratoren: Bram Wiercx en Annemie Vanthienen

(i)Beacons duiken op in musea

(i)Beacons zijn kleine zenders die werken op *low energy bluetooth*. De kleine zenders kan u eenvoudig ergens plaatsen en zorgen voor de link tussen waar u bent en een applicatie op uw telefoon. De mogelijke toepassingen zijn enorm, indoornavigatie in musea en het sturen van relevante informatie, zoals achtergrondinfo bij een schilderij, de openingsuren van het museum, speciale aanbiedingen ...

Google Street Art project

Het Google Cultural Institute heeft een nieuwe website geopend die een overzicht geeft van *street art* wereldwijd. Op de website kan u buiten de werken van Banksy ook enkele werken van Bonom uit Brussel vinden.

www.google.com/culturalinstitute/project/street-art

Erf!

“Wij hebben de aarde niet als een kostbare erfenis in beheer, maar wij hebben haar van onze kinderen te leen.” (Prins Claus)

De inschrijvingen voor Erfgoeddag 2015 met als thema Erf! starten op 1 september.

www.erfgoeddag.be

Nieuwe bibliotheekcatalogus voor FARO

Midden augustus schakelde de FARO-bibliotheek definitief over op LIMO, de nieuwe publiekscatalogus van LIBISNet. LIMO biedt onder meer een eenvoudige, op Google gebaseerde zoekfunctionaliteit waarmee u de collectie van FARO en die van andere LIBISNet-bibliotheken (o.a. KULeuven) kan doorzoeken. Via filters kan u de zoekresultaten verder verfijnen. Aansluitend werd ook de omschakeling naar Alma voltooid, het nieuwe bibliotheekstelsel dat een efficiënter bibliotheek- en uitleenbeheer mogelijk maakt.

Pas uw bookmarks aan!
<http://limo.libis.be/FARO>

FARO i.s.m. The National Archives: summer school Archives & Education

Bart De Nil
@bdnil (18 augustus 2014)

The Summer School has started! @faronet #farosummerschool

Briljante Kempen

Sinds begin augustus heeft de provincie Antwerpen er een nieuwe toeristische attractie bij. Vlak naast de oude slijperij Lieckens in Nijlen opende het Kempens Diamantcentrum, een bezoekerscentrum waar u het verhaal van het Kempens diamantverleden kan ontdekken. Het nieuwe beleevingscentrum is een realisatie van vzw Briljante Kempen, die zich inzet voor het verzamelen, bewaren en ontsluiten van het diamantair erfgoed in de Antwerpse Kempen.

www.briljantekempen.be

Smithsonian X3D Explorer

Samen met het 3D-softwarebedrijf Autodesk is het Smithsonian gestart met het digitaliseren van topstukken. Objecten als het hoofd van Abraham Lincoln, de pilotenoutfit van Amelia Earhart of een collectie fossielen kan u nu ook thuis, via de Smithsonian X3D Explorer verkennen. U kan de modellen roteren, meten of licht en kleur aanpassen. De ruwe 3D-modelldata kunnen bovendien gedownload worden voor eigen, niet-commercieel gebruik. Via de storytellingfunctie kan het Smithsonian toelichting geven bij de modellen en digitale rondleidingen op touw zetten.

<http://http://3d.si.edu/explorer>

BEELD

TWEET

BOEK

WEBSITE

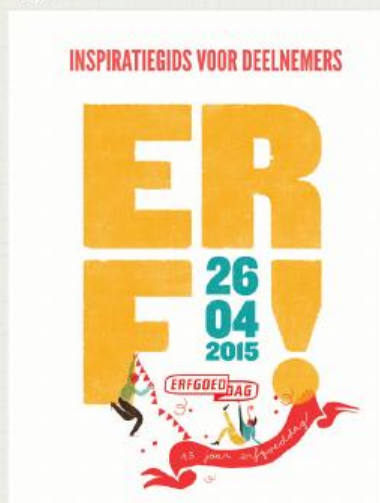
Blog KMSKA

'Dicht maar dichtbij', onder die vlag vaart het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen nu het museumgebouw in de steigers staat. Volg de werkzaamheden op de voet en blijf ondertussen ook up-to-date over het andere museumnieuws, heet van de naald.

<http://kmskablog.wordpress.com>

Inspiratie nodig?

De nieuwe inspiratiebrochure voor de volgende Erfgoeddag is klaar. Op zondag 26 april 2015 vindt de vijftiende editie van Erfgoeddag plaats met als thema Erf! Hebt u nog geen idee over hoe u met dit thema aan de slag kan gaan? Doe ideeën op in de nieuwe inspiratiebrochure.

www.faronet.be/erfgoeddag/nieuws/op-zoek-naar-inspiratie-o

Kunsten en Erfgoed heeft een nieuwe website

www.kunstenenerfgoed.be

Het erfgoeduniversum

Marlite Halbertsma en Marieke Kuipers

uitgeverij
coutinho

Cultureel erfgoed valt niet weg te denken uit onze vrijetijdsbesteding en het toeristische aanbod. In hun boek *Het erfgoeduniversum* behandelen Marlite Halbertsma en Marieke Kuipers de algemene thematiek van cultureel erfgoed aan de hand van voorbeelden uit de hele wereld. Ze belichten daarbij de gehele breedte van het erfgoedveld en laten zien hoe de verscheidenheid van cultureel erfgoed sterk is gegroeid, en waarom. Het boek gaat over wat mensen doen met de objecten en tradities die zij willen bewaren voor latere generaties en beschrijft de verschuivingen die in de loop der tijd zijn ontstaan in de waardering van erfgoed.

M. HALBERTSMA EN M. KUIPERS. *Het erfgoeduniversum. Een inleiding in de theorie en praktijk van cultureel erfgoed.* Uitgeverij Coutinho, 2014. ISBN 9789046904169

Word lid van het leescomité '100 jaar Grote Oorlog'

Op de WOI-pagina van FARO posten we regelmatig recensies van een opvallend, inspirerend of innoverend boek over de Grote Oorlog. Om deze rubriek verder aan te vullen, doen we een beroep op u. Heeft u interesse in de Eerste Wereldoorlog? En wilt u een recensie schrijven voor faronet.be? Stuur dan een e-mail waarin u laat weten dat u geïnteresseerd bent. U krijgt van ons een lijst met publicaties waaruit u er zelf een mag kiezen om te recenseren. Als aandenken mag u de publicatie houden.

Meer info? Contacteer gregory.vercauteren@faronet.be.

www.faronet.be/100jaar-groote-oorlog

Conferentie Erfgoed & Storytelling | Hoe uw publiek digitaal binden

Op 28 november bij FARO met keynotes van Bill Echikson (Google), Harry Van Vliet (Universiteit van Amsterdam), Antony Robbins (Museum of London), Dimitri Schuurman (MICT) en praktijkvoorbeelden van Museum Huis van Alijn, Route You en Beligum (Talbot House).

<http://www.faronet.be/kalender/conferentie-erfgoed-storytelling-hoe-uw-publiek-digitaal-binden>

APP

QUOTE

OPROEP

TIP

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed, 7 (2014) 4

■ 50 jaar migratie © Tuinwijk 2020

■ Podiumkunsten © Leon Smets

■ UNESCO © tapis plein vzw

- Focusdossier over het erfgoed van 50 jaar migratie

- Erfgoed van de podiumkunsten: kansen en uitdagingen vanuit internationaal perspectief

- Beleidsondersteuning voor immaterieel cultureel erfgoed in zuidelijk Afrika

- *en een reeks andere, boeiende bijdragen over de grote diversiteit aan cultureel erfgoed in Vlaanderen en onze actuele omgang ermee.*

Verschijnt in december 2014.

DOE MEE AAN ERFGOEDDAG 2015!

Op **ZONDAG 26 APRIL 2015** vindt de vijftiende editie van Erfgoeddag plaats, met als **THEMA 'ERF'**. Tijdens deze editie besteden we speciaal aandacht aan het erven van cultureel erfgoed. Archieven, musea, bewaarbibliotheken, erfgoedverenigingen ... allemaal zijn we erfgenamen van onschatbare rijkdommen die anderen ons nalieten. Het mooiste is niet dat er dagelijks erfgoed bijkomt, maar wel dat de waarde van die erfenis alleen maar groter wordt als u ze deelt met anderen.

En precies dat is Erfgoeddag: een platform dat elk jaar opnieuw erfgoed doet delen met zoveel mogelijk mensen. Erfgoeddag is immers dé feestdag voor iedereen die cultureel erfgoed een warm hart toedraagt.

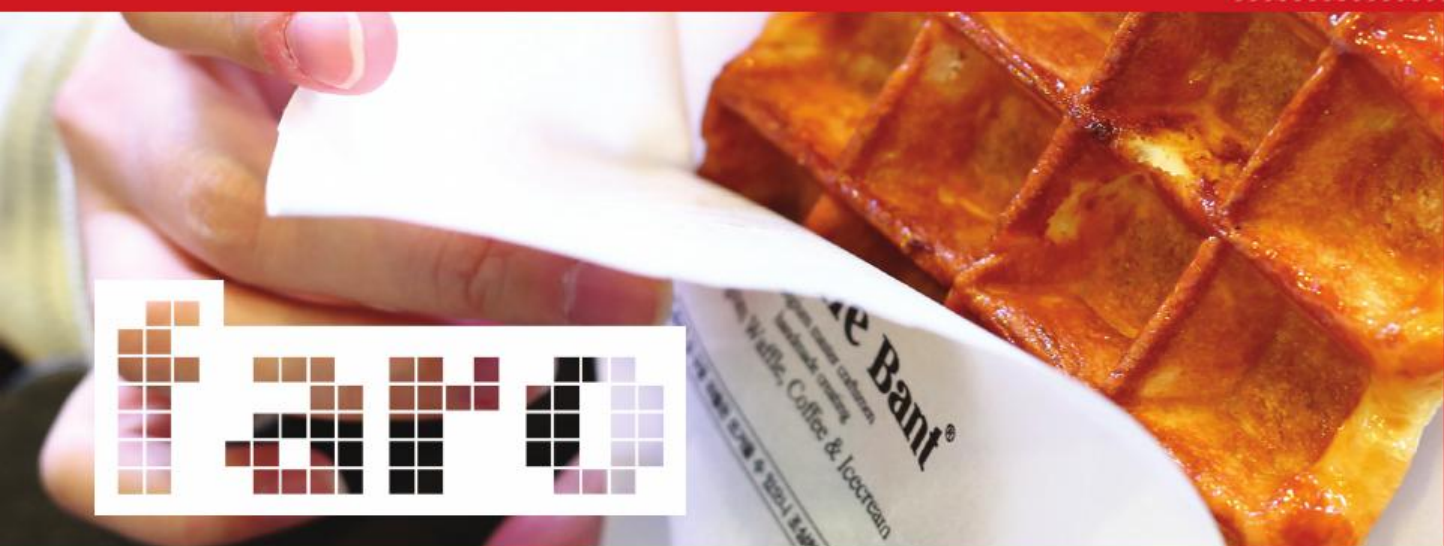

HOE DEELNEMEN?

Activiteiten indienen kan tot en met 1 december 2014. Geen idee hoe u met het **THEMA ERF!** aan de slag kan gaan? We helpen u graag op weg met de nieuwe inspiratiegids.

Deze **GRATIS BROCHURE** kan u bestellen via info@erfgoeddag.be of 02 213 10 81. Voor meer informatie over Erfgoeddag kan u uiteraard ook steeds terecht op WWW.ERFGOEDDAG.BE.

- FARO. VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARONET.BE | WWW.FARONET.BE
- PRIJS LOS NUMMER: 8 EURO